
MAGYAR

ORVOSI

NYELV

XX. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM • 2020. DECEMBER

MAGYAR ORVOSI NYELV

MEGJELENIK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ORVOSI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYA,
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYOK OSZTÁLYA,
A MAGYAR ORVOSI KAMARA ÉS AZ EURÓPAI NŐGYÓGYÁSZATI RÁK AKADÉMIA,
AZ ERDÉLYI MÚZEUM EGYESÜLET ÉS A PETŐFI IRODALMI MÚZEUM
GONDOZÁSÁBAN

ALAPÍTÓ FŐSZERKESZTŐ

Prof. dr. Bősze Péter

FŐSZERKESZTŐ-HELYETTESEK

Prof. dr. Berényi Mihály

Prof. dr. Bertók Lóránd

Prof. dr. Gaál Csaba

SZERKESZTŐ

Makra Júlia

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR

Barabás Terézia

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Elnök:

Prof. dr. Vizi E. Szilveszter

Tagok:

Prof. dr. Balázs Géza, prof. dr. Grétsy László, prof. dr. Gyéresi Árpád, prof. dr. Horváth Attila, dr. Kapronczay Katalin,
prof. dr. Keszler Borbála, prof. dr. Kiefer Ferenc, prof. dr. Kiss Jenő, dr. Kovács Éva, dr. Kuna Ágnes,
prof. dr. Kupcsulik Péter, prof. dr. Lapis Károly, dr. Ludányi Zsófia, prof. dr. Palkovits Miklós, prof. dr. Prószéky Gábor,
prof. dr. Sóttonyi Péter, prof. dr. Telegdy Gyula

*A kiadvány a Magyar
Tudományos Akadémia
támogatásával készült.*

A Magyar Orvosi Nyelv évente kétszer jelenik meg. Az érdeklődők a www.orvosinyelv.hu
honlapon találják; ingyen letölthetik.

KIADÓ: NOK Kiadó

CÍME: 2092 Budakeszi, József A. u. 25.

TELEFON: 36 20 359 7792

E-LEVÉL: bosze@eagc.eu

HONLAP: www.orvosinyelv.hu

ISSN 1588-3191

BORÍTÓTERV: Eper Stúdió • **LAPTERV:** ifj. Megyeri Lajos • **TÖRDELŐSZERKESZTŐ:** Artvisione Bt.
NYOMDAI KIVITELEZÉS: Visit Kft., Budapest

E SZÁMUNK KÖZREMŰKÖDŐI

BERÉNYI MIHÁLY	Budapest <i>drbem@hotmail.com</i>
BUVÁRI MÁRTA	Budapest <i>bucarim@gmail.com</i>
KESZLER BORBÁLA	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest <i>keszler.b@t-online.hu</i>
KISS LÁSZLÓ	Szent Erzsébet Egészségügyi és Szociális Munka Főiskola, Pozsony <i>kiss.agi@panelnet.sk</i>
MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS	Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár és Levéltár, Budapest <i>magyerlaszlo27@gmail.com</i>
NÁDASY GYÖRGY	Semmelweis Egyetem Élettani Intézet, Budapest <i>nadasy.gyorgy@med.semmelweis-univ.hu</i>
NYÁRY SZABÓ LÁSZLÓ	Magyar Kulturális Örökség Alapítvány, Szeged <i>levelek@makultur.hu</i>
PÉTER H. MÁRIA	Nyugalmazott gyógyszerész, Marosvásárhely <i>peterhmaria@yahoo.com</i>
SÁNDOR TAMÁS	Semmelweis eEgyetem II. Sz. Sebészeti Klinika, Budapest <i>dr.sandor.tamas@t-online.hu</i>
SZABÓ ATTILA	Debrecen <i>szabo64a@gmail.com</i>
SZAKOLCZAI-SÁNDOR NORBERT	Clinical Development, INC Research Hungary Kft., Budapest <i>norbert.szakolczai@gmail.com</i>

TARTALOM

A SZERKESZTŐSÉG LEVELESLÁDÁJÁBÓL	■ Bősze Péter, Buvári Márta, Kiss László	54
-------------------------------------	--	----

TANULMÁNYOK

<i>Kiss László</i>	■ Torkos J. János és az 1745-ös <i>Pozsonyi Taxa</i> szerepe a magyar orvosi nyelv alakulásában	56
<i>Magyar László András</i>	■ Magyar orvosi és gyógyszerészeti szótárak	61
<i>Nyáry Szabó László</i>	■ A magyar népnyelv és az orvosi szókincs	67
<i>Péter H. Mária</i>	■ Vámosy Zoltán, a magyar orvosi nyelv meghonosításának egyik pártolója	73
<i>Szabó Attila,</i> <i>Keszler Borbála</i>	■ Csapó József	86
<i>Bősze Péter</i>	■ Orvosi nyelvünk a XX. században	91

SZÓCSISZOLÁS

<i>Bősze Péter,</i> <i>Nyáry Szabó László</i>	■ Ez is, az is és szemezgetés Tiszamarti Antal <i>Orvosi nyelvünk helyes magyarsága</i> című könyvéből Hozzászólók: Forrai Judit, Nádasy György, Sándor Tamás, Szakolczai-Sándor Norbert	95
--	---	----

SZÖVEGCSISZOLÁS

<i>Berényi Mihály,</i> <i>Bősze Péter</i>	■ Mondatszerkesztési gyakorlatok	102
--	----------------------------------	-----

Buvári Márta

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Olvastam a *Magyar Orvosi Nyelv* augusztusi számában a *hatásos és hatékony* használatáról, jelentéséről szóló vitát. Mivel mind a kettőnek a *hat* a töve, csak önkényesen lehet különbséget tenni. Érzésem szerint inkább a *hatékony* jelenthetné azt, hogy *valamire* alkalmazható, a *hatásos* pedig a mértéket jelölhetné. Hogy ne csak érzésből foglaljak állást, megnéztem a két képzőt, mert a különbség ezekben van. Az *-ékony* képzővel a *magyar nyelv szóvégmutato szótár*ban ilyen szavak vannak: *fáradékony, olvadékony, fogékony, hajlékony, mállékony, illékony, bomlékony, találékony, tanulékony, mozgékony, lobbanékony, nyúlékony* stb. Mindegyik esetben azt jelenti, hogy valaki, valami hajlamos valamire. Az *-s* nagyon általános képző, sok mindenre használjuk. Alapjelentése: valami van benne, valamije van, valami jellemző rá. De van olyan alkalmazása is, amikor azt fejezi ki, hogy inkább olyan, mint más hasonló, vagy a kelleténél jobban. Például ha sós az étel, ez nemcsak azt jelenti, hogy van benne só, hanem hogy több van benne a kelleténél. Ha dallamos egy zenemű, akkor több, jobb dallam van benne, mint sok másban. A vagyonosnak sok vagyona van. A gyomos kertben nemcsak van gyom, hanem sok van. Ezek a példák igazolni látszanak megérzésemet. A körülményeket és pláne a költségességet elég nehéz belemagyarázni bármelyik szóba. Legfeljebb úgy, hogy *költséghatékony* – ezt szokták mondani, vagy egyszerűen *gazdaságos*.

HOZZÁSZÓLÁS

Bősze Péter

Az orvosi nyelvhasználatban valóban a *hatékony* jelenti azt, hogy alkalmazható, a *hatásos* pedig, hogy hat valamire, valami ellen, magában foglalva a mértékértelmezést is.

Hatásos gyógyszer a méhrák ellen – pusztítja a méhráksejteket. Természetesen fokozható: *nagyon hatásos*. Hasonló a jelentése a *hatásosan pusztítja a méhráksejteket* fogalmazásnak is. A hatékony magában foglalja, hogy hatásos, ezért alkalmazható. *Ez hatékony kezelése a méhráknak, mert hatásosan pusztítja a méhráksejteket.*

Ennek alapján a *hatásvizsgálat* és a *hatékonyságvizsgálat* értelmezése más:

A *hatásvizsgálat*ban az vizsgálják, hogy például valamelyik gyógyszer elpusztítja-e, és ha igen, mennyire öli meg a méhráksejteket. A *hatékonyságvizsgálat* pedig azt tanulmányozza, hogy az adott gyógyszer alkalmazható-e a méhrákos betegek kezelésére.

Kiss László

Tisztelt Szerkesztőség!

Élvezettel olvastam a *Magyar Orvosi Nyelv* 2020. augusztusi számában Nyáry Szabó László és Palkovits Miklós szellemes pengéváltását. Mint orvostörténész figyeltem fel a Palkovits Miklós által feltett kérdésre: „...hogyan jutott a bécsi bulvár lap tudomására Röntgen felfedezésének híre?”

Mivel éppen a *Prágai Tükör* című lap 2021. évi első számába készítettem „A rejtélyes X-sugarak – a röntgenológia kezdetei Cseh- és Morvaországban” című dolgozatomat, az említett kérdést én is feltettem magamnak. A választ meg is találtam Zsebők Zoltán *A gyógyító sugár* című könyvében:

„Röntgen barátai közé tartozott Flexl professzor, aki Bécsben élt és dolgozott. Így 1896. január 2-án neki is küldött [Röntgen, KL] egy példányt felfedezésének különnyomatából, sőt egy röntgenfelvétellel is megtisztelte. Flexl ezeket a képeket megmutatta Lecher nevű fizikus kollégájának, aki véletlenül tartózkodott Bécsben, és akivel együtt azon a nézetten voltak, hogy a Röntgentől vett értesítést és felvételeket más szakemberekkel is meg kell ismertetni... A prágai Lecher professzor a »Presse« c. neves bécsi lap főszerkesztőjének a fia volt. Lecher, Flexl engedélyével elkérte a beszámolót, valamint a Bécsbe küldött röntgenfelvételeket, és kérésére a főszerkesztő-apa még aznap éjjel a »Presse«-ben szinte szakmai ismertetést írt a felfedezésről. A cikkhez az apa még hozzáfűzött annyit, emennyit egy laikus ember a felfedezéssel kapcsolatban a jövőt illetően elképzelhetett. Néhány nap alatt a bécsi »Presse« cikkét szinte valamennyi európai újság átvette...” (2a).

Egyébként annak „bizonyítéka”, hogy ha valakiről elneveznek valamit, arról ez a valaki néha egyáltalán nem tehet, megtalálható a szóban forgó lap 37. oldalán.

Az „Elemnevek magyarul” című rövid értesítés szerint a Menyelejev-táblázat III. kémiai elemének a neve röntgénium (Rg). Lacza Tihamér szerint a névadáshoz az ötletet az adta, hogy a III. számú elem előállításáról szóló közlemény megjelenésének idején volt 100 esztendeje annak, hogy Röntgen elvégezte első kísérleteit (1).

IRODALOM

1. Lacza Tihamér *Bűvös táblázat. A kémiai elemek kultúrtörténete* Dunaszerdahely, Lilium Aurum 2006:248.
2. Zsebők Zoltán *A gyógyító sugár* Minerva zsebkönyvek Budapest, Minerva 1970:12 (a).

HELYESÍRÁSI KÉRDÉSEK**Hogyan kell írni? – a szerkesztőséghez küldött kérdések**

Válaszok: Bősze Péter

- LH hormon, FSH hormon, szexuálissteroid kötő fehérje, centrális feedback mechanizmus

Az LH (*luteinizáló hormon*) és FSH (*tüszőszerkentő hormon*) önmagában kifejezi, hogy ez a két vegyület hormon, tehát a hormon utószó túllírás, szükségtelen: FSH-t, LH-t adunk, FSH-szint, LH-érték stb. A *hormon* szó hozzátétele zavaró. Ha bármilyen okból valaki mégis ragaszkodik hozzá, írja külön: *FSH hormon*, hasonlóan a *laktáz enzim* írásmódhoz.

A másik két kifejezést írjuk magyarul.

A *szexuálissteroid* voltaképpen *szexuálhormon*, magyarul *nemi hormon*. A kötőfehérje: molekulát kötő fehérje, vagyis fehérjeféleség, az 1 : 1-es szabály szerint egybeírjuk, de: *vaskötő fehérje*. Ekként: a *nemi hormont kötő fehérje* azonos az SHBG-vel (*sexual hormone binding globulin*).

A „*centrális feedback mechanizmus*” magyarul *központi visszajelzés vagy központi visszajelzési folyamat*.

- Állásfoglalást illetően javaslatot szeretnék kérni az angol orvosi szaknyelvben a klinikai vizsgálatok területén használt *blinded* szó magyarítását illetően. Fellelhető magyar fordításokban a *vak*, *vakosított* és *vakított* szóhasználat is. Én most a *blinded period* kifejezésnél akadtam el, ebben keresem a szó helyesnek ítélt fordítását, de más egyéb szókapcsolat vonatkozásában is érdekelne a véleményük.

A *Magyar Orvosi Nyelv* XIX/2-es számában jelent meg összeállítás az orvostudományi vizsgálatok formáiról. Ebben olvasható:

vak vizsgálat *blind (label) study* csak az orvos tudja, hogy ki kapja a valódi kezelést.

kettős vak vizsgálat *double blind (label) study; double-blind label study* sem az orvos, sem a beteg nem tudja, hogy ki kapja a kezelést.

A *vak* szót jelzőként értelmeztük és különírtuk. Szóba jön a *vakvizsgálat* írásmód is a *vakpróba* mintájára, de a jelzőhalmazodások (előrettekintő, *vak*, *álgógyszeres vizsgálat*) és a *kettős vak* jelző miatt a különírás megfelelőbbnek tűnik. A *kettős vak vizsgálat* más jelentést sugall, mint a *kettős vakvizsgálat*.

A *blinded* és *blind* jelző azonos jelentésű (*in a blind or blinded experiment*); mindkettőt *vak*knak fordítjuk. Nem tudom, hogy a *blinded period* milyen szókörnyezetben fordult elő. Feltételezem, hogy olyan vizsgálatról van szó, amelynek van *vak szakasza* is (*dose-blinded period*), például amelyben a beteg nem tudja, hogy milyen gyógyszert kap. Ismert a *single-blind run-in phase of clinical trials* elnevezés is. Jelentése: a vizsgálat olyan bevezető szakasz, amelyben minden csoport tagja *álgógyszert* kap. Azt mérik fel, hogy erre a betegek miként válaszolnak, vagyis milyen az *álgógyszer* hatása. A *single-blind* magyarul *egyes vak*, avagy egyszerűen *vak*, mert a jelentése azonos. A *run-in phase* esetleg *bekukkantó szakasz* mondható. Ekként: a vizsgálat *vak*, *bekukkantó szakasza*.

- A daganatok immunterápiájában alkalmazott *checkpoint inhibitor* kezeléssel magyar kifejezést nem találtam.

A *checkpoint* magyarul ellenőrző pont; *cell-cycle checkpoints* = sejtköri ellenőrző pontok. A *checkpoint inhibitor* angol fogalmazásként különírandó, de ha magyar nevezetként értelmezem, egybe kell írni, mert jelöletlen birtokos. Ezt is elkerüli a magyar elnevezés. Tehát: ellenőrzőpont-gátló, az ellenőrzőpont-gátlók. Ezeket használják a daganatok immunkezelésében. Pontosán a *cell-cycle*, vagyis a sejtkör ellenőrző pontjairól van szó, amelyek az immunfolyamatokban is meghatározók. Inkább nevezném sejtköreellenőrzőpont-gátlónak, de az ellenőrzőpont tükörfordítás el is hagyható; egyszerűen *sejtkörgátló*. Úgy emlékszem, hogy a sejtkört csak az ellenőrző pontokon lehet gátolni – a sejtmérgezés más dolog. A sejtkör elindításának a gátlása pedig az osztódásgátlás, sejtosztódásgátlás.

- NREM 1. fázis / nREM 1. fázis / NREM1-fázis / nonREM 1. fázis?

REM a *rapid eye movement* betűszója. A Non-REM (NREM) a *Non-rapid eye movement*re vonatkozik; ez olyan alvási időszak, amelyben alig van szemmozgás. Három szakaszát különböztetik meg. A kérdésben az első szakaszról van szó. Magyar szövegben nem használom az NREM betűszót, az N-et a *nem* tagadószóval fejezném ki. A *non* helyett mindig a *nem* szócskát használjuk. A *Non-REM* önálló fogalom (egyfajta alvási időszaknak a neve), tehát szóösszetétel, ezért a *nem* szócskát kötőjellel társítjuk: *nem-REM*. Az utótagot szintén kötőjelezzük: *nem-REM-szakasz*, mint a *nem-ST-emelkedés*. A közbeékelődő *első* jelző bontja az összetételt: *nem-REM első szakasz / nem-REM 1. szakasz*.

- Az elektromiogram, illetve elektrookulogram, illetve pletysmográf kifejezéseket lehet-e így magyarosan írni?

Amelyiknek nincs magyar változata, azt magyarosan írjuk. A pletysmográf öszvér írásmód, súlyos helyesírási hiba: pletizmográf a magyaros írás.

- Frontális lebeny epilepszia?

Értelenségem teljes: miért kell használni a frontálist, a szükségtelen idegen jelzőt? A magyar megfelelője: homloki. Ez nemcsak sokkal pontosabb, de helyesírási nehézséggel sem jár. A frontális lebeny magyarul homloki lebeny, szabatosan homloklebeny, és mindjárt nincs semmi gond: *homloklebenyi epilepszia* lesz a szörnyű és magyartalan *frontálislebeny-epilepszia* helyett. Nyomatékkal javaslom újra meg újra minden idegen szószervezet írásával bajlódónak: elsőként keresse a magyar változatot!

- Fűrészfog hullám (alvásbeli hullámalakzatokról van szó)?

A *fűrészfoghullám* az alvászavarok vizsgálatakor látható egyik hullámfajta elnevezése, összetétel: fajtajelölő főnév + főnév társulás.

- Insomnia-hypersomnia szindróma. Lehet esetleg magyarosan: inszomnia-hiperszomnia szindróma? Ugyanígy: hiperszomnia katasztrófa / hypersomnia katasztrófa? (Az első mondatot nem értem: Ez az alvászavarok...)

Rövid válasz: sehogya! Alaptétel: magyarul. Az *insomnia* magyarul álmatlanság, *hypersomnia* pedig kóros (nappali) aluszékonyság, amely leginkább az alvás-ébredés időszakok felborulásához vezet. Megszűnik a helyesírási gond: álmatlanság–aluszékonyság *tünetcsoport* (esetleg *betegség* a tünetcsoport helyett). A *hypersomnia katasztrófa* rettenetes; egyszerűen: *vészes aluszékonyság*.

- Liquor hypocretin 1, illetve a liquor hypocretin szint?

A *liquor* jelentése 'nedv, folyadék', a szervezetre vonatkoztatva *agyvíz* a magyar megfelelője. A *hypocretin* idegpeptid, fehérje, az ilyeneket magyarul írjuk: *hipokretin*. Az agyvíznek a hipokretintartalmáról van szó, és mert jelöletlen birtokos összetétel: *agyvízhipokretin*, *agyvízhipokretin-szint*, de jobb az *agyvíz hipokretinszintje*.

- Mobitz I-II típusú cardialis block?

A *cardialis* teljesen szükségtelen jelző; a *cardialis block* magyarul szívingervezetési zavar. *Mobitz-szívingervezetési zavar*, *I-II-es formájú Mobitz-szívingervezetési zavar* – azaz *I-es* és *II-es formájú*.

- Helyes-e a pre-Böttinger-komplexum kifejezés írásmódja így?

A *Böttinger complex* (BötC) a légzés szabályozó idegtömörülés, magyarul *Böttinger-idegcsoport*. A *pre-Böttinger complex* a *Böttinger-idegcsoport* előtti összekötő idegrostok együttese. Elfogadott magyar nevről nem tudok; esetleg *Böttinger-előtti idegegyüttes* lehetne a neve. Akár magyarul, akár idegenesen írjuk, a személynévhez az elő- és az utótagot is kötőjelezzük.

- Pulzus átvezetési idő (Pulse Transit Time = PTT), illetve radioaktív glukóz PET vizsgálat

A pulzus magyarul érverés, a *pulse transit time* (PTT) az az idő, amely alatt az érveréshullám eljut az egyik verőerőponttól a másikig. A *pulse transit* magyarul *érverésátjutás*; szóösszetétel, mert jelöletlen birtokos szerkezet. Ekként: érverésátjutási idő.

radioaktív glukóz PET

- LH hormon amplitúdó

A legelső válaszban írtam, hogy az LH után a *hormon* szó írása szükségtelen, tehát: *LH-csúcs*. Bosszantó az idegen szó, és az értelmezése is bizonytalan.

Kiss László

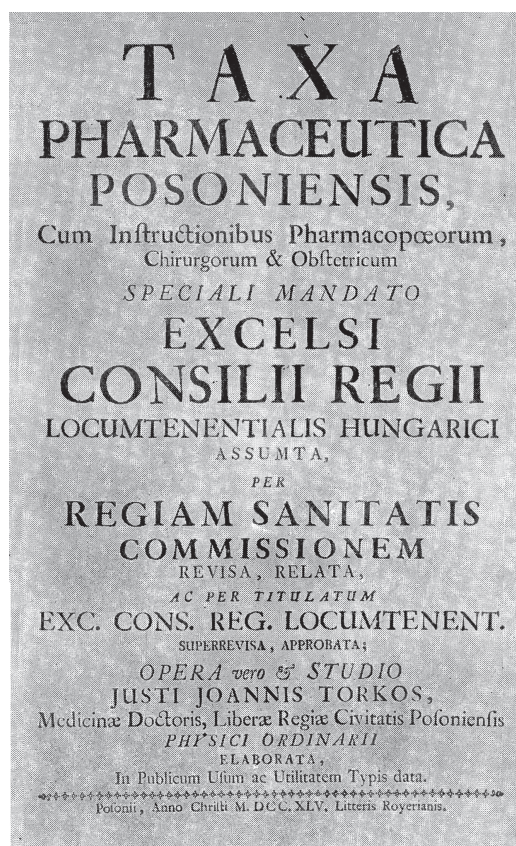
Torkos J. János és az 1745-ös *Pozsonyi Taxa* szerepe a magyar orvosi nyelv alakulásában

A beteg teendői nem érnek véget a vény (recept) megkapásával. A vényen szereplő gyógyszert a gyógyszerárban meg kell vásárolnia – mert a gyógyszer áru. S hogy ez az ár egységes legyen, arról hét évszázadon keresztül a gyógyszerár szabás, közismert nevén a „taxa” gondoskodott. Csupán a mai szabadelvű versenyvilág törölte el ezt a beteg embert védő népjóléti intézkedést (6).

A gyógyszerek áráról rendelkező taxák már a XIV–XV. században megjelentek a német városokban, rendszerint a gyógyszerkönyvekhez csatolva. Magyarországon az első hivatalos gyógyszerár szabás 1745-ben látott nyomdafestéket az akkori fővárosban, Pozsonyban. Összeállítója, szerkesztője a város fizikusa (főorvosa), Torkos Jusztusz János volt (1. kép).

Torkost Pozsony szabad királyi város tanácsa 1742-ben, első sorban gazdasági okokból bízta meg az árszabvány kidolgozásával. Az árszabvány volt hivatva a hazai gyógyszerárképzést Bécsről függetleníteni. Az 1745-ben kiadott és 1779-ig nem csak Pozsonyban, az egész ország területén is érvényben maradt árszabvánnyal érdemben Duka Zólyomi Norbert pozsonyi orvostörténész foglalkozott – 1974-ben tett megjegyzéseit ma is elfogadhatjuk (3).

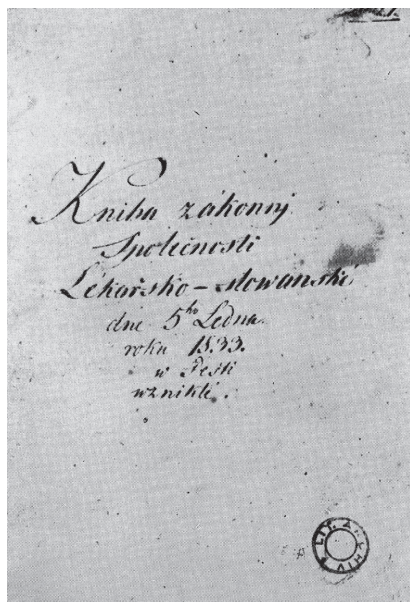
A *Pozsonyi Taxa* határkő a magyarországi gyógyszerészet fejlődésében – szögezi le Duka Zólyomi –, mert először és országos érvénnyel nemcsak megszabta a gyógyszerek árát, de kötetbe gyűjtötte az országban használatos gyógyszeranyagokat, beleértve a kompozitumokat (összetett gyógyszereket) is. Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy Torkos nem válogatott – végül is ő nem gyógyszerész, hanem orvos volt –, nem minősített. Taxájába besorolt olyan elavult, haszontalan gyógyszereket is, mint például az ember koponyájáról való moszat (axungia hominis). Taxája mégis a gyógyszerkönyv (pharmacopoea/dispensatorium) felé vezető út állomásának tekinthető, hiszen nemcsak gyógyszerárakat közölt, hanem értékes, gyakorlati megjegyzéseket

1. kép A *Pozsonyi Taxa* címoldala

is tett az egyes gyógyszerek tartósságáról, a romlottság jeleiről stb.

Nagyban növelte a *Pozsonyi Taxa* értékét az a tény, hogy Torkos fáradságos munkával összegyűjtötte az abban szereplő gyógyszerek német, magyar és „szlovák” nevét is – természetesen a hivatalos, latin megnevezés mellett. Ám mivel

2. kép A pesti orvos-szláv egylet szabályzata

e dolgozat az orvosi szaknyelv történetével (is) foglalkozó szaklapban jelenik meg, ejtsünk néhány szót a *Taxa* „szlovák” nyelvéről.

A *Taxát* tárgyaló szerzők döntő többsége idézőjelek nélkül, egyértelműen a szlovákot tünteti fel az akkoriban német/magyar többségű Pressburg/Pozsonyban (ma Bratislava néven Szlovákia fővárosa) megjelent mű negyedik nyelveként. Szögezzük le: ez a szlovák nyelv nem azonos napjaink (irodalmi és beszélt) szlovák nyelvével!

Még a közel száz év múltán használt „szlovák” nyelv is csak fenntartással nevezhető szlováknak. Az 1833. január 5-én pesti orvostanhallgatók által alapított „egylet” címlapja (2. kép) jól érzékelteti, mire gondolunk:

„Kniha zákonný Společnosti Lékařsko-slovanské dne 5ho Ledna roku 1833 w Pešti vzniklé”, azaz a „Pesten 1833. január 5-én keletkezett Orvos-szláv Egylet törvénykönyve (szabályzata)”.

A rövid életű s adatolható tevékenységet ki sem fejtő egylettel foglalkozó szlovák (és magyar) orvostörténészek többsége „szlováknak” fordítja az egylet nevét, illetve a szabályzatot is betű szerinti átírásban – az eredeti cseh betűket szlovákkal helyettesítve – közli. A „törvénykönyv” szövegét ilyen szlovák nyelven közreadó szlovák orvostörténész azonban leszögezi:

„Az eredeti szöveg cseh nyelven íródott. A »slowansky« (szláv) kifejezést az Egylet nevében mint ösztönzést lehet érteni, hogy más szláv nemzetek Pesten tanuló vagy élő ifjait is tagnak lehessen megnyerni (ugyanakkor nem veszik tekintetbe a szlovák szót sem etnikai, sem nyelvi fogalomként.) A szabályzatban előforduló »slovanská reč« kifejezés feltehetően a cseh nyelvet jelenti.” (7)

Visszatérve a Torkos-féle *Taxához*: az ebben szereplő negyedik nyelv nem szlovák, hanem cseh nyelvnek tekinthető! [Egy nemrég megjelent tanulmányban a *Taxa* egyik nyelvére vonatkozó „szlovénül” kifejezés valószínűleg a „szlovákul” szó elírása (12).] E megkötést is figyelembe véve állíthatjuk, hogy Torkos a szlovák (cseh) orvosi nyelv fejlődéséhez, alakulásához is jelentős mértékben hozzájárult. Valószínűleg feljegyezte

a környezetében hallott, ismert növények „szlovák” népies nevét is – például az olasz útifű latin (arnica montana), német („grosz Lucianskraut”) megnevezése mellett említi a szláv „angelského trunkukwet” nevet is (10).

Számunkra természetesen elsősorban a magyar orvosi nyelv vonatkozásában értékes a *Pozsonyi Taxa* hozadéka. Erről a hozadékról írta a „rég Magyar gyógyszerneveket” összegyűjtő értekezésében kiváló orvostörténészünk, Magyar-Kossa Gyula (1865–1944):

A régi magyar gyógyszernevek „túlnyomó része hiányzik a Nyelvtörténeti Szótárból. Ez érthető is, ha meggondoljuk, hogy a Nyelvtörténeti Szótár anyagának gyűjtése közben nem vették figyelembe az olyan munkákat, amilyen pl. Torkos Jusztusz János »Taxa pharmaceutica Poseniensis«-e, mely valóságos vocabuláriuma a régi magyar gyógyszerneveknek, növénytani és egyéb természetrajzi kifejezéseknek, szóval mindannak, mi az orvosi és gyógyszerészi gyakorlatban járatos volt. Jól tudom, hogy Torkos az ő kifejezései tekintélyes részét régebbi magyar szerzők irataiból vette, egy részét valószínűleg maga csinálta, illetőleg a latin vagy német kifejezést magyarra fordította. Kétségtelen, hogy a 18. század elején használatos népies szavakat is gyűjtötte, mert a *Taxa* előszavában azt mondja, hogy munkájához nemcsak Melius Herbariumát és más régi magyar orvosi írókat, hanem saját manuscriptumát is felhasználta, mely utóbbit »Comaromii degens ibidemque ab Anno 1726. ad Annum 1731. Inclytorum Comitatum Comaromiensis et Strigoniensis Physici ac Medici Ordinarii munere defungens, magno studio congresseram« (10), azaz: „...amelyet komáromi tartózkodásom alatt 1726-tól 1731-ig a nemes Komárom megye és Esztergom fizikusa és rendes orvosaként működve nagy buzgalommal gyűjtöttem.” (13)

A szláv (szlovák) nyelvű szakkifejezések terén egyrészt a *Prágai Taxa*, másrészt a Pozsonyhoz közeli Bazinban (ma: Pezinok) működött Doleschal és Boykowzkyi nevű gyógyszerészek voltak Torkos segítségére.

A *Pozsonyi Taxa* két fő részre tagolódik: az első rész az egyszerű, azaz „közönséges” matériákat tartalmazza, felsorolva a növényi – Torkosnál „palánták” –, állati, illetve ásványi eredetű gyógyszereket (3. kép – Rippa 56–57).

A második rész az összetett (composita), többségében vegyi eredetű gyógyszerek „laistromát”, azok árszabását tartalmazza.

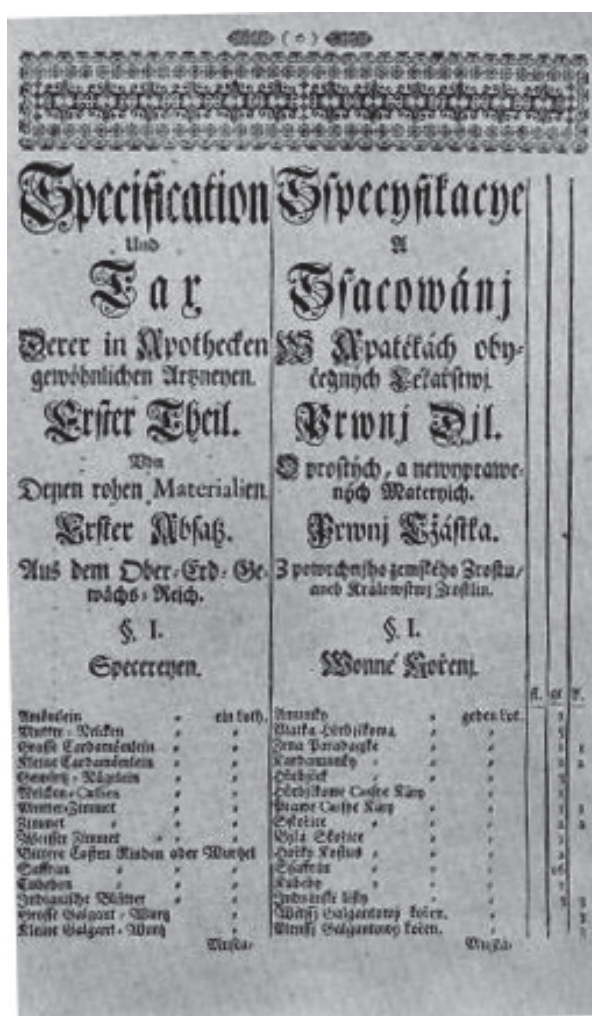
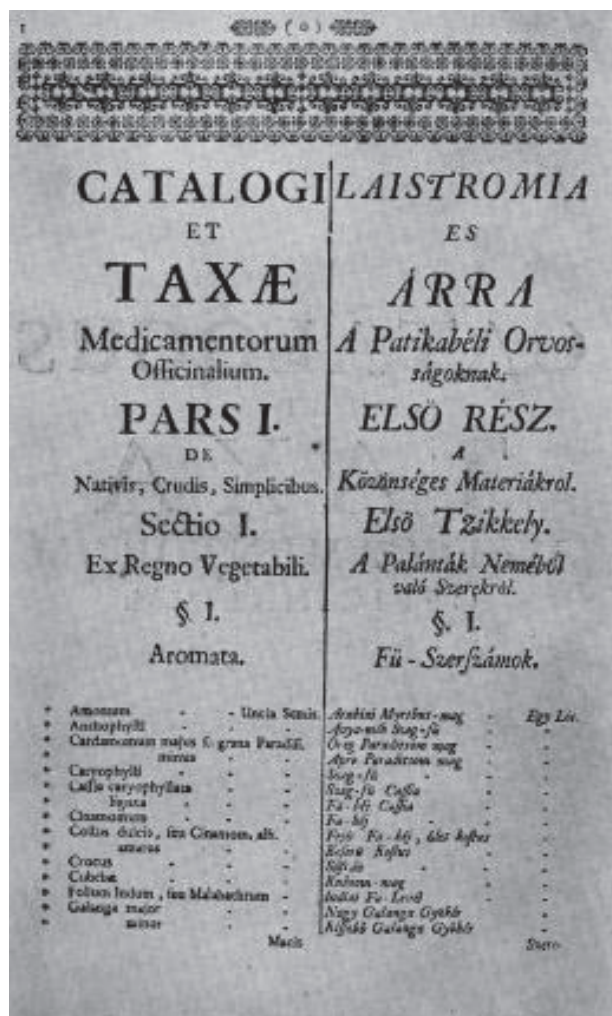
A korabeli árakról egy „felvilágosodás kori szöveggyűjtemény” Torkos *Taxáját* bemutató szemelvényéből kaphatunk ízelítőt (9).

Magyarországon ez volt az első jogszabály, amely gyógyszerészeti ügyekben irányt mutatott a XVIII. század későbbi rendeleteinek és szabályzatainak (2).

A korabeli *taxák* többsége ennél többet nem tartalmazott. Amik a *Pozsonyi Taxát* még értékesebbé tették – nyelvi szempontból is –, azok a hozzá csatolt „instrukciók”.

Természetesen Torkos előtt is léteztek már bizonyos utasítások, intézkedések az egészségügyben dolgozókat illetően,

3. kép Kettősoldal a négy nyelvű Taxából

ezek azonban hézagosan, elszórtan jelentek meg. Például Debrecenben már 1714-ben érvényben volt latin nyelvű utasítás a városi orvos, seborvos és patikus számára (11). Erre a nehezen áttekinthető és elérhető anyagra „Torkos felépítette az előírások egységes, minden fontos részletre kiterjedő rendszerét, és új elemekkel is gazdagította [...] olyanokkal, amelyek [...] az orvosi etika magas mércéjét jelentik.” (3)

A szóban forgó utasításokból kiemeljük a bábákat érintő szabályokat – láthattuk, hogy a debrecenieknél a bábák működésének szabályozása még nem szerepelt.

Torkost tekinthetjük a bábaügy első reformátorának – a *Pozsonyi Taxában* szereplő instrukciója a bábaügy első országos szabályozása volt (14). Ennek jelentőségét akkor fogjuk fel igazán, ha tudatosítjuk, hogy a bábáság szabad mesterség (ars libera) volt, sőt – ellentétben a borbélysebszékkel/

seborvosokkal – még céhszabályok sem korlátozták a bábák tevékenységét (5).

Torkos úttörő jellegű kezdeményezésének jelentőségét bizonyítja az a tény is, hogy amikor a debreceni városi főorvos, Weszprémi István (1723–1799) 21 évvel később kiadja a *Bábamesterségre tanító könyvét*, nem fogalmaz meg újabb utasításokat, hanem – könyve „toldalékként” – lényegében újraközli (természetesen magyarul) a Torkos-féle *Taxában* szereplőket (17).

Mind az árszabályzat, mind az említett instrukciók miatt úgy vélhetnénk, hogy Torkos műve keresett kiadvány lehetett országszerte. A történelmi valóság azonban másra utal. Tíz év alatt mindössze 200 példánya fogyott el az eredetileg ezer példányban – Torkos saját költségén – kinyomtatott munkának (11). Ezen nincs mit csodálkoznunk, hiszen a *Taxa* kiadásának idején – pontosabban 1747-ben – van olyan megye,

amelyben sem gyógyszerár, sem „rendes orvos” nincsen (11). Érthető, hogy az ilyen megyének nem kell sem „taxa”, sem „instrukció”.

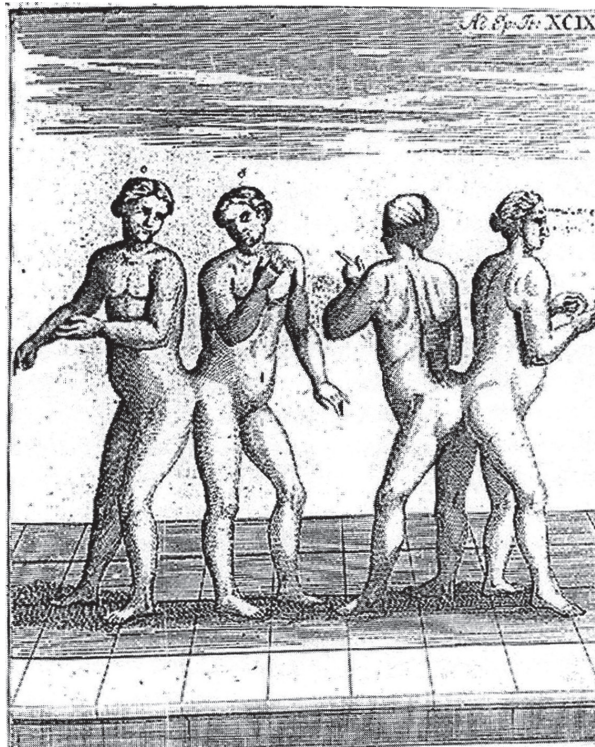
Ennél megdöbbentőbb „fogadtatás” is érte Torkos *Taxáját*. A Pozsonyhoz közeli Nagyszombat (ma: Trnava) gyógyszerészeinek választott testülete már 1748-ban azt kéri a Helytartótanáctól, hogy a *Taxa* helyett a bécsi *Dispensatoriumot* használhassák.

TORKOS ÉLETÚTJA

Végezetül essék szó magáról a *Pozsonyi Taxa* szerzőjéről is. Ezt azért is meg kell tennünk, mert az eddig megjelent Torkos-életrajzok, méltatások általában csak a „kémia egyik hazai úttörőjeként” (13), a „még ibolyalével is kísérletező” (8) ásványvízelemző orvosként tartják számon. Így viszont eltekinthetünk vegyészeti, vízyógyászati munkásságának ismertetésétől, és életművének kevésbé ismert mozzanataira összpontosítunk.

Torkos első életrajzírója a kortárs, már említett debreceni városi orvos, Weszprémi István volt. Híres négykötetes művének 1774-ben kiadott I. kötetében adta közre Torkos „rövid életrajzát.” Az 1699. december 17-én Győrben, evangélikus lelkész fiaként született fiú atyja köztisztviselőnek örvendő állásának megfelelő képzésben részesült, többek közt Moller Károly beszercebányai orvos magántanodájában. Vallása miatt (is) külföldi tanulmányokat folytatott, és a német Halle egyetemén szerzett doktori oklevelet 1724-ben. Rövid szerbiai, pozsonyi, majd győri működés után, 1726 és 1730 között megyei főorvos Komáromban és Esztergomban, erre utal is a *Taxa* előszavában. 1731-ben – az addigi orvos, Rayger Károly (1675–1731) utódként – gróf Pálffy Miklós nádor udvari orvosa lett Pozsonyban. Ez azért érdemel külön említést, mert egy hithű katolikus főrend ismételt protestánst fogadott meg orvosának. Pálffy 1732-ben hunyt el. Torkos Pozsonyban maradt, ott talált magának feleséget a híres pozsonyi orvoscsaládból, Rayger Zsuzsana Katalin, a dinasztiaalapító Rayger Vilmos (1600–1653) dédunokájának személyében.

Így jutott hozzá azokhoz a jegyzetekhez, amelyeket a fentebb említett Rayger Károly „szedett rendbe”. A első jegyzeteket még az idősebb Rayger Károly (1641–1707) vetette papírra, majd fia folytatta a pozsonyi orsolyita kolostorban 1723-ban elhunyt „szőnyi kéttestű szörnyszülöttről” tett megfigyeléseket. Az ikertorzok részletes leírása, bonclelete megtalálható a Weszprémi-mű „Rayger Károly” címszavában, illetve a pygopagus típusú összenövés modern feldolgozása egy 2008-ban megjelent „összenőtt ikrek Magyarországon” tárgyú kötetben (15). A Rayger-féle jegyzetkből Torkos írt értekezést „*Observationes Anatomico-Medicae de Monstrobicorporeo Virgineo...*” címmel. Hazai szerzőtől ez a legkorábban megjelent, az Európa-szerte elhíresült szőnyi ikreket tárgyaló orvosi munka. Erdemes felfigyelni azonban

4. kép A szőnyi ikrek a *Philosophical Transaction* 1757-es kiadásának 311. oldaláról (Varjassy–Métényi 2008 után)

nemcsak a megjelenés időpontjára, hanem a helyére is. Torkos ugyanis az értekezést elküldte Londonba, ahol 1751-ben fel is olvasták a Royal Society ülésén. Valószínűleg ennek köszönhetően lett Torkos 1752-ben a Royal Society tiszteletbeli tagja (16). Mivel azonban a Társaság elnöke – sir Hans Sloane (1660–1753) – időközben meghalt, az általa eltett Torkos-kézirat elkallódott, ezért Torkos újra elküldte kéziratát Londonba (15). Így az értekezés végül is 1757-ben jelent meg a Királyi Társaság lapja, a *Philosophical Transaction* 50. kötetében. A lap közölte a szőnyi ikrekről készült metszetet is (4. kép).

Talán a Royal Society példája is Torkos szeme előtt lebegett, amikor az 1760-as években arra tett kísérletet, hogy egyetlenbe tömörítse a pozsonyi orvosokat. Az erre vonatkozó iratot a már említett pozsonyi orvostörténész találta meg a pozsonyi városi levéltárban. Az 1764-ben kelt *Collegium medicum* című kéziratban Torkos hármast kíván elérni az egyesülésből: az orvosok kölcsönös megbecsülését, a rendi méltóság megőrzését és a kölcsönös szakművelődést (4). Duka Zólyomi szerint a kezdeményezés kudarcát a 13 pozsonyi orvoskolléga érdeklődésének hiánya, illetve a városban elburjánzott felekezeti torzalkodás okozta.

A „mi lett volna, ha...” típusú töprengés körébe sorolható a kérdés: lett volna-e hatása a magyar orvosi nyelv fejlődésére a Collegium medicum működésének? Talán igen, talán nem.

Egyértelmű válasz hiányában is egyetérthetünk a kémia-történetész véleményével:

Torkos műveit a tudomány akkori nyelvén, latinul vagy a polgárosodó koronázóváros nyelvén, németül írta. Mégis számon tartjuk őt, mint a természettudományos szaknyelv egyik úttörőjét, hiszen összegyűjtötte a gyógyszerként alkalmazott anyagok és gyógynövények magyar (és szláv/szlovák) neveit, a népies megnevezések közül kiválasztotta a legmegfelelőbbeket, és azok elterjedését, beolvadását a magyar nyelvbe a *Pozsonyi Taxa* című művel elősegítette (13).

A kortárs Weszprémi szerint Torkos 1770. április 7-én hunyt el Pozsonyban. Viszont az Országos Levéltár helytartótanácsi anyagában található egy 1771. január 5-én keltezett német nyelvű levél Torkos Jusztusz János aláírásával (1). E kis elbizonytalanodás – 2020 halálának 250. vagy csak 249. évi évfordulója? – azonban mit sem von le Torkos érdemeiből.

IRODALOM

- Balázs Péter *Magyarország és a Habsburg Birodalom szerepe az 1770. évi Generale Normativum létrehozásában* Orvostörténeti Közlemények (Comm. de Hist. Artis Med.) 2005;190–3:165–84.
- Balázs Péter *Gyógyítás és közegészségügy a 18. századi Magyarországon* In: Magyar László András (szerk.) *Medicina illuminata. Felvilágosodás kori orvostörténeti szöveggyűjtemény II. rész.* Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum – SOMKA 2018:7–13.
- Duka Zólyomi Norbert *Torkos Jusztus János* Orvosi Hetilap 1974;26:1537–41.
- Duka Zólyomi Norbert *Orvosi tudós társaságok alapítási kísérletei a 18. századi Magyarországon* Orvosi Hetilap 1983;12:711–2.
- Gortvay György *Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története I. kötet* Budapest, Akadémiai Kiadó 1953.
- Grabarits István *A gyógyszerkönyvek születése. Gyógyszerárszabások* In: Bősze Péter (szerk.) *A magyar orvosi nyelv tankönyve.* Budapest, Medicina Könyvkiadó 2009:142–3.
- Junas, Ján *Lekári a spoločnost v 19. storočí na Slovensku* (Orvosok és a társadalom a 19. században, Szlovákiában). Osveta, Martin 1990:201.
- Lacza Tihamér *Még ibolyalével is kísérletezett. Háromszáz éve született Torkos Justus János ásványvízelemző orvos, aki gyógyszerjegyzéket állított össze* Új Szó (Pozsony), 1999. december 16.
- Magyar László András (szerk.) *Medicina illuminata. Felvilágosodás kori orvostörténeti szöveggyűjtemény II. rész* Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum – SOMKA 2018.
- Magyar-Kossa Gyula *Magyar Orvosi Emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből II. kötet* Budapest, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat 1929.
- Magyar-Kossa Gyula *Magyar Orvosi Emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből IV. kötet* Budapest, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat 1940.
- Simon Katalin *Sebészet és sebészek Magyarországon (1686–1848)* Budapest, Semmelweis Kiadó 2013.
- Szókefalvi-Nagy Zoltán *Torkos János, mint a kémia egyik hazai úttörője* Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve VII., Eger 1961:567–75.
- Vámosy István *Adatok a gyógyászat történetéhez Pozsonyban* Pozsony sz. kir. város közönsége, Pozsony 1901.
- Varjassy Péter, Métneki Júlia *Egy vagy kettő? Összenőtt ikrek Magyarországon* Budapest, Kossuth Kiadó 2008.
- Weszprémi István *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza* (ford. Kővári András) Budapest, Medicina Könyvkiadó 1960.
- Weszprémi István *Bábamesterségre tanító könyv Debrecen 1766 – faksimile kiadás* Debrecen 1994.

„Amíg mi természettudományi írók és tanárok magunk között nem bírunk egységre jutni, addig bizony ingyen várjuk műnyelvünk megállapodását. Ha mi magunk nem mozgolódunk, kívülről ugyan hiába várunk segítséget; a nyelvészek, nem is tehetvén máskép, már rég kimondották: magatok rontotátok el a nyelveteket, fogjatok magatok a helyrehozásához.”

Szily Kálmán *A természettudományi műnyelvről a magyar irodalomban*
Természettudományi Közlöny 1879;121:330–1.

Magyar László András

Magyar orvosi és gyógyszerészeti szótárak

Orvosi szótárakra egyrészt azért van szükség, mert a szakszavak helyes értelmezése életbevágóan fontos a gyakorló és a kutató orvos számára egyaránt, másrészt azért, mert az orvosi szakszókincs az idők során megállíthatatlanul gyarapszik és módosul. Azokban a kultúrákban, amelyekben az orvosi szaknyelv hosszú ideig azonos nyelv maradt (például a görögöknél és Indiában), vagy amelyekben az orvosi szaknyelv valamelyik idegen, holt nyelv szókincsét őrzi (például Európában), az értelmezésre történeti és nyelvi okokból is szükség lehet. Nem csoda, ha az orvosi-gyógyszerészeti szótárak – a kettő nehezen választható külön – már több ezer éves múltra tekintenek vissza.

AZ ORVOSI SZÓTÁRIRODALOM KIALAKULÁSA

Az első ismert orvosi és gyógyszerészeti szótárakat földré-szünkön a görögök hozták létre a Kr. e. IV–III. században, elsősorban a hippokratikus könyvek magyarázatára. E szómagyarázatok többsége azonban elveszett, csupán későbbi írók munkáiból ismerjük szerzőik nevét.

Más körülmények tették szükségessé azoknak az arab nyelven író orvosoknak a szójegyzékeit, akik a görög orvoslás szakfogalmait igyekeztek értelmezni. Az ő szótáraik voltak az első többnyelvű orvosi szótárak, hiszen eredetileg görög (néhol latin, perzsa) kifejezéseket próbáltak arabul megmagyarázni vagy arabra átültetni.

Az orvosi, gyógyszerészeti szótárak virágkora a könyvnyomtatással és a reneszánszsal érkezett el. A nyomtatott könyv addig ismeretlen lehetőségeket adott a szótáríróknak, nem beszélve arról, hogy e szótárakat éppenséggel más, nyomtatott könyvek tették szükségessé. A reneszánsz és a humanizmus nyelvészeti indíttatása, illetve az addig elfeledett szövegek kiadása és kritikája miatt eleve ösztönözte a szótáriródat (49).

Az első reneszánsz orvosi szótár Symphorien Champier, humanista nevén Campegius (1472–1535) *Vocabulorum*

medicinalium ac terminorum difficilium explanationes című munkája 1508-ban, Lyonban látott napvilágot. Nagyjából ugyanekkor írta a spanyol reneszánsz szótárírás atyja, Antonius Nebrissensis (1444–1522) is a maga *Lexicon artis medicae*jét. Laurentius Phrisius (1490–1531) *Synonyma und gerecht Auslegung der Wörter* (Strassburg, 1519) című szótára az első többnyelvű szótár, a német mellett az orvosi, növény-tani, ásványtani szavak latin, héber, arab és görög változatait is hozta.

A XVI. század második felétől sorra adták ki az általános orvosi lexikonokat is (a lexikon és a szótár szó eredetileg ugyanazt jelentette). Az első, nem filológiai, hanem gyakorlati orvosi céllal készült orvosi szótár Bartholomaeus Castellus (?–1607) kétnyelvű (görög–latin) orvosi lexikonja volt (*Lexicon medicum graeco-latinum*, Venetiis, 1607). A XVII. század végén azután megjelent az az orvosi lexikon, amely a következő évszázadokban a legnépszerűbbnek bizonyult, és amely ma is a leghasználhatóbb az orvostörténész számára: Stephanus Blancardus (1650–1702) *Lexicon medicum novum graeco-latinum*ja (Lugduni Batavorum, 1690).

Az európai orvostudomány nyelve a XII. századra már egyértelműen a latin lett. A XVI. századtól azonban a latin a tudományban is lassan elvesztette egyeduralmát. Ennek oka részben a reformáció, részben pedig a nemzeti nyelvű irodalmak megerősödése, illetve a latinul nem tudó polgárság gazdasági erejének növekedése volt. Az első nemzeti nyelvű orvosi szótárak ennek megfelelően a legfejlettebb országokban jelentek meg, például francia földön François Thevenin (?–1656) *Dictionnaire etymologique des mots grecs, servans a la médecine* (Paris, 1662), német nyelvterületen pedig Johann Jacob Woyt (1671–1709) *Thesaurus pharmaceutico-chirurgicus* (Leipzig, 1696) című munkája. Jellemző módon mindkét szótár szerzője sebész volt, tehát nem egyetemet végzett ember.

Hazánkban ugyan a reformációnak köszönhetően már a XVI. században kialakult a nemzeti nyelvű orvosi irodalom, az első magyar orvosi szótárakra a magyar társadalom és a

magyar nyelv fejletlensége miatt mégis a XIX. századig kellett várni. Ennek ellenére a magyar orvosi szótáirodalomnak is voltak előzményei: többnyelvű növénytan munkák, szójegyzékek és külföldön, illetve itthon kiadott többnyelvű szótárak.

A MAGYAR ORVOSI SZÓTÁIRODALOM ELŐZMÉNYEI

A magyar orvosi szótáirodalom kezdetei külföldi növénytan munkákhoz köthetők: Christian Mentzel (1622–1701) *Index nominarum plantarum universalis* (Berolini, 1682) című többnyelvű gyógynövényiszótárában, illetve Beythe István (1532–1612) – Clusius munkájához fűzött – *Nomenclator stirpium Pannonicus*ában (Antwerpen, 1583) már számos magyar szakszóra is bukkanhatunk.

A kor gyógyszerészeti szótárírói közt Beythén kívül egy másik, *magyarországi* származású szerző is megtalálható: Josephus Spaenholz (kb. 1630–1690) magyarországi születésű jezsuita pap, akinek *Lexicon galenico-chymicum pharmaceuticum* című munkájában (Frankfurt, 1661) azonban nem szerepeltek magyar szavak.

A magyar orvosi és gyógyszerészeti szókincs legkorábbi írott emlékei természetesen nem orvosi szótárakban, hanem egyéb orvosi és nem orvosi szövegekben, szójegyzékekben találhatóak. A magyar szótárírás a kéziratos szójegyzékekkel kezdődött (7, 67). Ezek közül már orvosi vonatkozású szavakat is tartalmaz az 1430-as években írt *Schlägli-szójegyzék*.

Az első, magyar nyelvet is felölelő többnyelvű szótárakban is számos magyar orvosi vonatkozású szó található. A híres Calepinus-féle szótár (53, 14) tíz- és tizenegy nyelvű változata több tízezer magyar szót és kifejezést tartalmaz. Pesti Gábor (?–1542k.) *Nomenclatura sex linguarum. Latinae, Italicae, Gallicae, Bohemicae, Hungaricae et Germanicae* (Wien, Singriener, 1538) című magyar, orvosi vonatkozású szavakat is közlő szótárát 1595-ben követte Verancsics Faustus (1540 v. 1551–1617) ötnyelvű szótára, amelyben szintén sok orvosi vonatkozású szó azonosítható (11, 77). Kevésbé ismert és feldolgozott Petrus Loderecker (?–1636) csehországi német szerzetes 1605-ös, hétnyelvű szótárának nyilván Szenczire támaszkodó magyar anyaga (46).

Az első kétnyelvű magyar szótár ugyanis 1604-ben, Nürnbergben jelent meg, Szenczi Molnár Albert (1574–1634) jóvoltából, a XVIII. század elejének legnevezetesebb szótára Pápai Páriz Ferenc (1649–1716) *Dictionarium Latino-Hungaricum* és *Dictionarium Hungarico-Latinum* című műve (66). Az első magyar egynyelvű szótárak a XVIII. század végétől tűntek fel. Például Baróti Szabó Dávid (1739–1819) *Kisded szó-tára* (4) vagy Kresznerics Ferenc (1766–1832) kétkötetes *Magyar Szótára* (Budán, a M. Kir. Tudomány Egyetem betűivel, 1831–1832), amely a legelső szótörténeti szótár volt ha-

zánkban. Itt kell megemlítenünk Márton József (1771–1840) *Lexicon trilingve latino-hungarico-germanicum*át is (Pest, Heckenast, 1818), illetve magyar–német szótárát és iskolai lexikonját is (51, 52). Mindezekben a munkákban már rengeteg orvosi-gyógyszerészeti szakkifejezés fordult elő, és számos magyar orvosi-gyógyszerészeti szakszót tartalmaznak XVI–XVIII. század magyar nyelvű orvosi munkái (Lencséstől Apáczain és Páriz Pápain át Mátyusig és Ráczig), illetve Diószegi Sámuel (1761–1813) fűvészkönyve is (15, 16).

MAGYAR ORVOSI ÉS GYÓGYSZERÉSZETI SZÓTÁRAK A XIX. SZÁZADBAN

Az első magyar orvosi szótár, legalábbis neve szerint, egy kis népszerű, nem túl magas színvonalú, kézzel is sokat másolt kiadvány, Nedliczi Váli Mihály (1710k.–1772) *Házi orvos szótárotskája* (Győrött, Streibig, 1792). Ez a könyvecske azonban legfőképpen címében szótár, valójában csak receptgyűjtemény (6).

Az első valódi magyar orvosi szótár sokkal későbbi, és már egyértelműen a nemzeti mozgalmakhoz és a nyelvújításhoz köthető. Bugát Pál (1793–1865) és Toldy Ferenc (1805–1875) – mint Szállási Árpád is megjegyzi (65) – bevallottan azért állították össze kb. 8000 szavas *Magyar-Deák és Deák-Magyar orvosi szókönyvüket*, hogy az orvosi nyelvújítás kaoszában rendet teremtsenek (12). Ez a szótár az *Orvosi Tár* olvasóinak és szerkesztőinek szolgált útmutatóul. Sok szakszót sikerült elterjesztenie (például csipesz, lob, sejt, visszér, dúc), megoldásainak zöme azonban feledésbe merült. Bugát később egy sokkal bővebb, nagyjából 40 000 szócikket tartalmazó *Természettudományi szóhalmoz* címen, amelybe előbbi művéből is számos szót átvett. Könyvének előszavában megjegyzi, hogy szótárának munkatársa, „ügyfele” Pólya József doktor (1802–1873) volt, aki a maga szógyűjtését átengedte neki (13).

Nagyjából Bugáttal egy időben adta ki a maga remek orvosi és gyógyszerészeti-kémiai szótárát Kovács Mihály (1768–1851) (32). Ezek közt akadt ásványtani, növénytan, gyógyszerészeti, sőt bonctani szótár is: utóbbi az első magyar orvosi szakszótárnak tekinthető (37–43).

A kor orvosi vonatkozású hazai szótárai közt kell említenünk Bajnok Antal (1800k.–1860k.) gyógyszerészeti-kémiai szótárát – ezzel szempontunkból csak egy a baj: hogy kizárólag latin nyelvű (2).

A következő magyar orvosi szótárra nagyjából húsz évet kellett várni, ám ekkor rövid idő alatt egyszerre három is megjelent. Az ekkoriban induló ellenzéki orvosi lap, a *Gyógyászat* „szerkesztő-tulajdonosa”, Poor Imre (1823–1897) Nékám Sándor, Rupp János, Stockinger Tamás, Gebhardt Lajos, Kurtz Gusztáv, Kovács József, Révay József és Tóth N.

János segédletével adta ki egy „*későbbi tökéletesebb mű zsen-géjeként*” 179 oldalas, nagyjából 9000 szót és kifejezést tartalmazó, oktáv méretű zsebszótárát (54). A szótár második, „magyar–deáknémet” kötete szintét Poor Imre kiadásában, ám már Hackelt (Hackl) Endre (1829–?) ungvári és Szirtey György (1822–?) zelizi gyakorló orvosok szerkesztésében jelent meg 1863-ban. Ez a kötet érthető módon a latin–magyarnál kevesebb, csak kb. 8000 szót tartalmaz, hiszen nem minden latin szónak volt magyar megfelelője (24).

A szótár megjelenését természetesen a nagy ellenfél, a mérsékeltabb *Orvosi Hetilap* sem hagyhatta válasz nélkül. A lap „szerkesztősége” sietve, még 1862-ben előrukkolt a maga sokkal terjedelmesebb, szintén háromnyelvű orvos-gyógyszerészeti műszógyűjteményével, amelyet Poor Imre nagy bánatára az *Orvosi Hetilap* a lap mellékleteként adott ki és terjesztett (56). A szótár összeállításában – szakmák szerint felosztva az anyagot – Tóth Sándor, Kun Tamás, Tóth László, Balogh Kálmán, Jendrassik Jenő, Kátay Gábor, Lumniczer Sándor, Stockinger Tamás, Lengyel Endre, Wagner Sándor, Majzner János és Mádi Pál vett részt. (A derék Stockinger Tamás az ellenfél könyvébe is írt, jó politikus lehetett!) A 220 oldalas szótár részletesebb és színvonalasabb, sőt testre is nagyobb volt, mint a Pooré, ám alig valamivel több szót és kifejezést tartalmazott, mint elődje. A kötetre a szabadabb nyelvhasználat, az erőltetett magyarítás elutasítása („*legyen meg a fogalom, és a kifejezés nem fog hiányozni, az ige nem maradand test nélkül*”) jellemző, s az ismeretlen szerkesztő, aki valószínűleg Markusovszky lehetett, akárcsak Poor Imre, azt ígéri olvasóinak, hogy a szótárnak előbb-utóbb bővebb kiadása is megjelenik majd. Egyik ígéretből sem lett semmi.

Nagyjából ismét vagy húsz esztendeig kellett ugyanis várni a következő hazai orvosi szótárkísérletre. A már az előző szótár élettani szókincsét megíró Balogh Kálmán (1835–1888) ekkor adta ugyanis ki a maga *Orvosi műszótárát* (3). A kb. 20-22 000 szót tartalmazó, és ha a latin–görögöt egyetlen nyelvnek tekintjük, már csak kétnyelvű szótárt szerzője a bevezető szerint azért adta ki, mert a korábbi szótárak már rég nem kaphatók, és az orvosi nyelv is gyorsan változik: a korábbi nyelvújítási kifejezések zöme pedig nem használatos már. A szerző felhívja a figyelmet, hogy ő maga új szavakat nem alkotott, s igyekszik a bevett használatot követni, tekintettel arra, hogy „*orvosi műszavaink tekintetében válságosabb állapotban még nem voltunk, mint most vagyunk*”. A szótár remekül szerkesztett, logikus, az idegen szavak nemét és ragozását is jelzi, megoldásai pontosak, rokon értelmű szavakban gazdagok.

Itt kell megjegyeznem, hogy 1880-ban jelent meg a magyarországi születésű Joseph Hyrtl (1810–1894) csodálatos anatómiai etimológiai „szótára”, az *Onomatologia anatomica* (27) is – német nyelven.

Az első igazán színvonalas magyar orvosi szótárnak szerintem a pozsonyi Barts József (1844–1896) *Orvos-gyógy-*

szerészeti műszótárát (5) tekinthetjük. A Toldy Ferenc emlékére, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók által kiírt Batizfalvy-díjjal jutalmazott kötet kb. 30 000 szócikket tartalmaz, és meghatározásai zöme ma is elfogadható, a túl nyakatekert és újdonság megoldásokat pedig rokon értelmű szavakkal vagy körülírással igyekszik enyhíteni. Hibául róható föl, hogy bár saját bevallása szerint az „orthologia” és a „neologia” közt középutat igyekszik járni, szótára hemzseg az erőltetett nyelvújítási szavaktól, sőt maga is javall eléggé vitatható megoldásokat (31). Ezzel együtt a szótár jelentős teljesítmény, jól szerkesztett, egységes és átgondolt munka, amelynek méltó folytatása az orvoslás területén az 1960-as évekig nem akadt.

A gyógyszerészet területén azonban nem is egy! Ezek közül két munka magaslik ki: egyrészt K. Rác Károly (1840k.–1900k.) *Gyógyszerészeti Real-Encyclopaediája*, másrészt Kazay Endre *Gyógyszerészeti lexikonja*.

A *Gyógyszerészeti Real-Encyclopaedia* (29) lenyűgözően nagy munka. 2192 oldalán (+ függelék) számításom szerint kb. 40 000 címszó szerepel, és a kötetet a magyar orvos-gyógyszerészeti szótárak közül elsőként ábrák is ékítik. Noha nyilvánvalóan német mintákat (Hager) követett, magyar nevezéktanát tekintve fordításnak is hatalmas teljesítmény lenne, de nem az, hiszen hangsúlyozottan eredeti és úttörő mű. Hozza például az összes magyar gyógyszerész nevét, működési helyükkel együtt, valamint az egyes magyar városokat is említi, és azt is, éppen ki volt a gyógyszerész bennük. Ám külön szócikk szól e gazdag tartalmú lexikonban például a jegesmedvéről vagy az ivaros szaporodásról is.

A megdöbbentő az, hogy erről a kiemelkedően színvonalas műről és szerzőjéről soha nem írt senki semmilyen értékelést vagy méltatást: neve semmilyen gyógyszerésznaplóban vagy évkönyvben nem fordul elő, csak Szinnyei említi, de életrajzi adatok nélkül. K. vagyis Kozárvári Rác Károly személyéről mindössze annyit sikerült megtudnom, hogy erdélyi születésű gyógyszerész volt, 1863-tól már a Magyar Kir. Természet-tudományi Társulat tagja, majd az *Aesculap* című rövid életű gyógyszerészeti lap főszerkesztője és tulajdonosa is egyben (az enciklopédia a lapban jelent meg, először folytatásokban, s eközben füzetekben már 1885-től árusították). Születési és haláléve nem ismert.

A másik nagy gyógyszerészeti mű az akkor mindössze 24 esztendőes Kazay Endre (1876–1923) adatokban gazdag *Gyógyszerészeti lexikonja* (35), amely a szerző szülővárosában, Nagybányán jelent meg 1900-ban, négy kötetben. Kazay előszavában a forrásmunkák közt hivatkozik K. Rác Károly művére is, Kazay lexikonja azonban kétségkívül igényesebb és eredetibb, mint elődjéé. Nagy előnye, hogy gyógyszerészettörténeti szempontból is kiválóan használható, s nyelvi-stilisztikai szempontból is remek. A műnek különösen az első két kötete igen igényes és részletes, a vége kissé elnagyoltabb.

A gyógyszerészetben a XIX. század vége felé több értékes gyógyszerészeti részsztár is megjelent, amelyek közül kimagasló Karlovsky Geyza (1860–1936) gyógyszerész, Than Károly tanársegédjének igen szórakoztató és nagy forrásértékű néprajzi szótára, *A gyógyszerek magyar tudományos, népies és táj-elnevezései, latin jelentésekkel együtt* (33). Ezt egészíti ki Kende István rövid román (36) és Gebhardt Zoltán még rövidebb szlovák gyűjtése (21), illetve a *Gyógyszerési Közlöny* német gyógyszerészeti szótára (55). Itt jegyzem meg, hogy a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár S.1125 raktári számon őrzi Kozocsa Dávid magyar–örmény gyógyszerész magyarcsekei keltezésű, az 1870-es évekből való kéziratát, amely nem más, mint egy magyar–német–román–latin gyógyszerészeti szótár.

A XX. SZÁZAD MAGYAR ORVOSI ÉS GYÓGYSZERÉSZI SZÓTÁRAI

Ami az orvosi szótárakat illeti, újabb húsz esztendőnek kellett eltelnie Manninger Vilmos (1876–1945) és Bakay Lajos (1880–1959) *Onomatologia medicá*jának megjelenéséig (50). Manninger a könyv kiadását azzal indokolta, hogy időközben sokat fejlődött az orvostudomány, gyarapodtak és megváltoztak a szakszavak is. A szerző – Bakay csak az anatómiai szókinccset gondolta – igyekezett a régi magyar orvosi nyelv és a tájszótárak anyagát is kötetébe emelni, s szótörténeti utalásai is nagyon jók. A szócikkek is jól szerkesztettek, egységesek, az anatómiai nevek helyesírása pedig a korban meghatározó bázeli szabályzatot (BNA) követi. A szótár terjedelme azonban nem tűnik elégségesnek, hiszen csak kb. 9000 szócikket tartalmaz, ami a korabeli orvosi nyelvhez képest is csekélynek tűnik.

Szinte mulatságosan pontosan húsz év múlva jelent meg Alexy Emil (1844–1932) szombathelyi tisztii főorvos és törvényszéki orvos szintén igen színvonalas *Orvos-természettudományi szótára* (1), amelyhez Kétyl Károly professzor írt előszót. A szótár nem csupán orvosi, hanem állat-, növény- és ásványtani kifejezéseket is magyarázott, magyarított. A szócikkek rövidek, de pontosak, a szótár nagyjából 22 000 szót és kifejezést tartalmaz, így meglehetősen terjedelmesnek és korszerűnek nevezhető.

A két háború közti esztendőkből több kisebb, igen hasznos és érdekes orvosi és gyógyszerészeti szótár jelent meg, így Weisz Zsigmond (?–1944), aki a *Fogtechnikai Szemle* szerkesztője is volt a két háború között (végül a náciizmus áldozata lett) és Czeizler Sándor (?) fogtechnikusok kb. 8000 szavas fogászati szótára (78), Stipanics (Szócs) József, ismeretlen sorsú magyarkanizsai gyógyszerész különlegesen hasznos, hatnyelvű gyógynövényesztára, a *Synonyma pharmaceutica* (64), amely 159 gyógynövény és gyógyszer kb. 30 000 nevét sorolja föl, kitűnően mutatózva. Ekkoriban jelent meg Varró Aladár Béla (1881–1956) gyógynövényesztára (73), Engelberg Oszkár (1894–1976) és Iuliu Hațieganu (1885–1959) rendki-

vül színvonalas és orvosi iratmintakészlettel is ellátott román–magyar és magyar–román orvosi szótára (18), Petrovits Lajos (1897–?) és Szabó Zoltán (1890–?) patológusok, a jénai *Nomina Anatomica* alapján összeállított anatómiai magyarító szótára (58, 59), illetve Polákovics Antal/Anton Polakovič (1866–1924) felvidéki (malackai) orvos három köteteskből álló, 2200 meghatározást tartalmazó magyar–szlovák orvosi szótára (60). [Polákovicsról lásd: <https://malackepohlad.sk/?p=23505>.]

A negyvenes évek elején (újabb húsz esztendő múltával) megint csak új orvosi szótár jelent meg hazánkban, ezúttal Torday Ferenc (1871–1842) gyermekgyógyásznak köszönhetően, aki saját bevallása szerint is csak átdolgozta Manninger munkáját (70). A szótár Barabás Zoltán (1889–1971) által jelentősen bővített, kb. 15 000 szót magyarázó, nyolcadkrét formátumú változata (71) a háború után jelent meg. Az ötvenes évek elején írta meg Donáth Tibor (1926–2018) is igen érdekes anatómiai szótörténeti és értelmező szótárát (17).

A háború után aztán egyre több kétnyelvű orvosi szótárral találkozunk, nyilván annak érdekében, hogy a magyar orvosok az idegen nyelvű cikkeket is megérthessék (mindez egyébiránt a magyar orvosok idegennyelvtudásának hanyatlásával párhuzamosan és azzal összefüggésben zajlott). Legelőször természetesen egy orosz–magyar, magyar–orosz szótár jelent meg Láng Imre (1899–1972) szerkesztésében (44), majd ennek Kállai Sándorné Csók Ilona (1935–?) által korszerűsített és bővített, 8000 címszavas, de csak 600 példányban kiadott változata (30). E szótár fogorvosi részét bővítette és adta ki Kasnyik György a 2000-es években (34). A továbbiakban sorra jelentek meg újabb és újabb magyar–német (76, 69, 25) és magyar–angol orvosi szótárak is (74, 75, 45, 23, 72, 62).

Ma már angol–magyar, magyar–angol orvosi szótárak tömegével árasztják el a piacot. A sokszor kiadott és kiadási hely vagy év megjelölése nélkül, általában idegen szerzőnevekkel jelölt vagy szerzőnév nélküli kiadványoknak van hálón használható (online), kérésre nyomtatható (print-on-demand) és előfizethető változata is, így nyilvántartásuk és felsorolásuk, de néha azonosításuk is szinte lehetetlen.

Mint már megszokhattuk, húsz évvel a Torday-szótár bővített kiadása után újabb általános orvosi szótárak születtek, egyrészt Brencsán János (1923–2006) nagy sikerű, a gyakorlatban is jól használható és sokszor kiadott *Orvosi szótára* (9), illetve *Új orvosi szótára* (10), másrészt az Akadémiai Kiadó orvosi szótárként is használható négykötetes, sokat kifogásolt, ám kétségtelenül színvonalas és korszerű, bár világnézeti szempontból erősen szűrő, több mint 60 000 címszavas *Orvosi lexikonja* (26). Érdekes és kevésbé ismert, hogy 1964-ben, a Korányi Sándor Társaság kiadásában a frissen engedélyezett genetika kisszótára (22) is megjelent. Az 1970-es években még egy orvosi szakterület lexikonja jelent meg, nevezetesen a szexológiáé, amely egy német szak-

munka fordítása volt (68). A nyolcvanas évek kiemelkedő teljesítményének tekinthető a Gallyas Csaba (1941–) és Holló Ferenc (1923–1997) által szerkesztett *Állatorvosi értelmező szótár* (20) a maga közel 10 000, rendkívül alaposan megírt címszavával. 1986-ban hagyta el a nyomdát Józsa László szindrómaszótára is, amelynek aztán második, bővített és átdolgozott, kb. 2000 címszavas és hasznosan, alaposan mutatkozó kiadása is napvilágot látott 1994-ben (28).

A szokásos hús esztendő elteltével megint várhattunk egy orvosi szótárt, amely a kilencvenes évek elején még menetrendszerűen meg is érkezett a boltokba: ez a szótár azonban már nem törekedett teljességre vagy az orvosi nyelv megújítására, magyarítására, hanem inkább a kiválasztott kb. 5000 szakszó származását, eredeti jelentését igyekezett tisztázni (63). Ugyanekkor megjelent egy jól használható, új szakszótár is, amely az ideg- és elmegyógyászati szakkifejezéseket gyűjtötte össze, ám ismét csak nem tudományos, hanem ismeretterjesztő igénnyel (61). A kilencvenes évek elejének legnagyobb orvosi szótárvállalkozása így mindenképpen az *Orvosi helyesírási szótár* volt, amely végül Fábrián Pál (1922–2008) és Magasi Péter (1924–) szerkesztésében és az MTA védnöksége alatt jelent meg (19), és értelmezéseket nem, csupán helyes írott szóalakokat adott meg, abból viszont minden addigi magyar orvosi szótárnál többet, 90 ezret! Még szintén a kilencvenes évek hozadéka volt a *Medicina* Kiadó németből, Dörnyei Sándor (1926–) által fordított füzetkéje, az *Orvosi terminológia* (57), amely az orvosi szakszavak latin és görög elemeit igyekezett röviden bemutatni.

UTÓSZÓ

A 2000-es évek elején még megjelent néhány érdekes orvosi vagy orvosi vonatkozású szótár vagy lexikon, így például egy kitűnő és jól szerkesztett magyar–román–angol fogorvosi szakszótár (8), Lozsádi Károly (1935–) professzor szóeredeteket tisztázó, színvonalas és szép orvosi szótörténeti szótára (47) vagy e sorok írójának orvostörténeti gyógymóddlexikonja (48), ám – a korábban kötelező húszéves időközök alapján – a 2010-es évekre várt új magyar orvosi szótár ezúttal elmaradt, és megjelenésére nincs is sok remény többé. Ez részben azzal magyarázható, hogy a hódító világháló a nyomtatott lexikonok és szótárak műfaját időközben fölöslegessé és eladhatatlanná tette, illetve folyamatosan módosítható és egymással kiegészíthető, a hálón használható (online) szótárakkal helyettesítette, másfelől pedig azzal, hogy az egyes szakterületek folyamatosan oly mértékben burjánztatják elő a – főként angol – szakszókincsüket, hogy egy átfogó magyar orvosi szótár megalkotása immár lehetetlen és talán értelmetlen is lenne.

Mint láthattuk, kezdetben a magyar orvosi szótárírók célja a nemzetközi, latin–görög, s részben német szókészlet magyarítása, a magyar nyelv gazdagítása, illetve az új magyar szakszavak és szakkifejezések terjesztése volt. Később, a XX.

század elejétől, a hazai orvosi szótárak inkább az orvos mindennapi munkáját, a nemzetközi irodalomban való tájékozódását igyekeztek megkönnyíteni. A hazai orvosi szótárak harmadik és legújabb csoportja viszont egyszerűen a latin és a görög nyelvtudás hiányát próbálta pótolni szóeredet-magyarzataival, annak érdekében, hogy az orvosok ismerjék az általuk használt szakszavak jelentéseit, vagy legalább leleteiket, cikkeiket legyenek képesek helyesen megírni. A magyar orvosi szótárírás céljai tehát egyre inkább szűkültek.

Magyar orvosi szótárra persze továbbra is szükség lenne, ennek azonban a világhálón, elektronikus és folyamatosan bővíthető, javítható formában kellene létrejönnie, folyamatos bővítéséről pedig egy külön – orvosokból, nyelvészekből és informatikusokból álló – munkacsoportnak kellene gondoskodnia, hiszen bármely nyomtatott változat az elkészülte pillanatában azonnal elavulna.

IRODALOM

1. Alexy Emil *Orvos-természettudományi szótár* Budapest, Mai K. 1927.
2. Bajnok Antonius *Nomenclator pharmaceutico-chemicus, continens praeparatorum, chemicorum officinalium tam nova, pura, chemica, quam synonyma antiqua et trivialia* Pestini, Eisenfelsianus 1850.
3. Balogh Kálmán (szerk.) *Orvosi műszótár* Budapest, Eggenberger, Hoffmann és Molnár 1883.
4. Baróthi Szabó Dávid *Kisdéd szó-tár, mely a ritkább magyar szókat az A.B.C. rendi szerént emlékeztető versekben elő-adja* Kassa, Landerer 1784.
5. Barts József *Orvos-gyógyszerészeti műszótár* Budapest, Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Közp. Választmánya, Zilahy Sámuel 1884. A könyvnek van egy ugyanekkori, szerzői kiadásban megjelent változata is!
6. Bencze József *Nedeliczi Váli Mihály Házi orvosi szótárotska* Comm. de Hist. Artis Med. 1964:242–56.
7. Berrár Jolán (szerk.) *Régi magyar glosszárium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára* Budapest, Akadémiai Kiadó 1984.
8. Bocskay István, Matekovits György, Székely Melinda *Magyar–román–angol fogorvosi szakszótár* Kolozsvár, Scientia Kiadó 2003.
9. Brencsán János *Orvosi szótár. Idegen orvosi kifejezések magyarázata* Budapest, Terra 1963. (3. jav., bőv. kiad. Bp., Terra 1969.)
10. Brencsán János *Új orvosi szótár. Orvosi kifejezések magyarázata* Budapest, Akadémiai Kiadó 1983.
11. B. Simond Renée *Verancsics Faustus dictionariumának magyar szókészlete betűrendben, a latin értelmezésekkel* Budapest, Akadémiai Kiadó 1959.
12. Bugát Pál *Magyar–deák és deák–magyar orvosi szókönyv az Orvosi Tár' első két évéhez* Pesten, Orvosi Tár 1833.
13. Bugát Pál *Természettudományi Szóhalmoz. Összegyűjté és szószármaztatási elvekkel vegyíté* Bugát Pál Budán, A Magyar Királyi Egyetem betűivel 1843.
14. Büky Béla *A Calepinus-szótár magyar orvosi szókincse* Comm. De Hst. Artis Med. 1967:41:35.
15. Diószegi Sámuel, Fazekas Mihály *Magyar fűvész könyv Linné alkotmánya szerént. 1. rész* Debreczen, Csáthy ny. 1807.
16. Diószegi Sámuel *Orvosi fűvész könyv, mint a magyar fűvész könyv praktika része* Debreczen, Csáthy György 1813.
17. Donáth Tibor *Anatómiai nevek magyarázata* Budapest, Egészségügyi K. 1952.
18. Engelberg Oszkár, Hatjegan, Iuliu (szerk.) *Román–magyar és magyar–román orvosi terminologia medicală româna–maghiară și maghiară–româna* Kolozsvár, Minerva 1921.

19. Fábíán Pál, Magasi Péter (szerk.) *Orvosi helyesírási szótár* Budapest, Akadémiai Kiadó–OIK 1992.
20. Gallyas Csaba, Holló Ferenc (szerk.) *Állatorvosi értelmező szótár* Budapest, Mezőgazdasági Kiadó 1984.
21. Gebhardt Zoltán *A gyógyszerek tót népies elnevezése* Nagyvárad, Sonnenfeld 1911.
22. *Genetikai kisszótár* Budapest, Korányi Sándor Társaság Humángenetikai Kerekasztal Konferenciája 1964.
23. Gera István *Angol–magyar fogorvosi szótár* H. n., Golden Book Kiadó 1993.
24. Hackelt Endre, Szirtey György (szerk.) *A szükségesebb orvosi műszavak deáknémet–magyar zsebszótára* Kiadta Poor Imre, Pest Első Magyar Egyesületi Könyvnyomda 1863.
25. Héra István *Magyar–német orvosi szótár* Budapest, Akadémiai Kiadó 1994.
26. Hollán Zsuzsa (főszerk.) *Orvosi lexikon. 1–4. kötet* Budapest, Akadémiai Kiadó 1967–73.
27. Hyrtl, Joseph *Onomatologia anatomica. Geschichte und Kritik der anatomischen Sprache der Gegenwart* Wien, Braumüller 1880.
28. Józsa László *Névvél jelölt szindrómák* Budapest, Akadémiai Kiadó 1981, 1994.
29. K. Rácz Károly *Gyógyszerészeti Real-Encyclopaedia. Gyógyszerészeti Tudományos Magyarázó Szótár, 1–2. kötet* Budapest, Eggenberger 1887–1891. (1. kiad.: Bp., Poldini 1884).
30. Kállai Sándorné Csók Ilona (szerk.) *Orosz–magyar, magyar–oros orvosi szótár orvos-, fogorvostanhanglatok és aspiránsok részére. Kézirat* Budapest, SOTE, 1974 és 1980. (*Orvosi alapszótár* címen is megjelent.)
31. Kapronczay Katalin *Barts József orvos-gyógyszerészeti szótára* MONy 2016;2:66–9.
32. Kapronczay Katalin Kováts Mihály érdemei az orvoslás és más természettudományok magyar nyelvűvé tétele érdekében MONy 2012;1:8–12.
33. Karlovsky Geyza *A gyógyszerek magyar tudományos, népies és táj- elnevezései, latin jelentésekkel együtt* Budapest, Schlesinger 1887.
34. Kasnyik György *Magyar–oros fogorvosi szótár* Budapest, Örményi-Könyvek, é. n.
35. Kazay Endre (összeáll.) *Gyógyszerészeti lexicon. Az összes gyógyszerészeti tudományok encyclopaediája, I–IV. kötet* Nagybánya, Molnár ny. 1900. Reprint: Budapest, Galenus Kiadó 2000.
36. Kende István *A gyógyszereknek a nép által használt román elnevezései latin jelentésükkel. Melléklet a Gyógyszerészeti Évkönyve IV. évfolyamához* Budapest, a Gyógyszerészeti Közlöny kiadása 1889.
37. Kováts Mihály *Háromnyelvű fejtő ásványnevű műszótár vagy is onomatologia mineralogica* Buda, Gyurián és Bagó 1846.
38. Kováts Mihály *Háromnyelvű fejtő ember bontolás műszótár vagy glossae anatomicae* Buda, Gyurián és Bagó 1846.
39. Kováts Mihály *Háromnyelvű fejtő természethon titoktan orvostudomány műszótára azaz onomatologia physiographica chemica jatrica triglotta* Buda, Gyurián és Bagó 1846.
40. Kováts Mihály *Lexikon mineralogicum enneaglottum. Pars. I.: Lexicon mineralogicum triglottum etymologicum, Latino-Magyarico–Germanicum primum* Pest, Trattner 1822.
41. Kováts Mihály *Magyar patika kalauza. Ó és új kémiai szótár. Orvosi terhek és mértékek. Patikai vizsgálat* Budán, Gyurián és Bagó 1836.
42. Kováts Mihály *Növénybölcsesség, avagy háromnyelvű fejtő növénynevű műszótár* Buda, Gyurián és Bagó 1846.
43. Kováts Mihály *Növényészés szavai vagy termini phytologici, vulgo terminologia botanica* Buda, Gyurián és Bagó 1846.
44. Láng Imre (szerk.) *Orosz–magyar, magyar–oros orvosi szótár, 1–2. kötet* Budapest, Akadémiai Kiadó 1951.
45. Lee-Delisle, D. *4000 orvosi műszó angolul–magyarul, magyarul–angolul* Debrecen, Méliusz, é. n.
46. Loderecker, Petrus *Dictionarium septem diversarum linguarum, Latine, Italice, Dalmatice, Bohemice, Germanice et Ungarice* Pragae, typis Ottmarianis 1605.
47. Lozsádi Károly *Etymologia Medica. Orvosi szótörténeti tár* Budapest, Medicina 2006.
48. Magyar László András *Különös gyógymódok kislexikona* Budapest, Dictum Kiadó 2004.
49. Magyar László András *Orvosi szótárak 1700 előtt* Lege Artis Medicinae 1998;6:462–5.
50. Manninger Vilmos, Bakay Lajos *Onomatologia medica – orvosi neveskönyv* Budapest, Pesti Lloyd 1907.
51. Márton József *Három nyelvből készült oskolai lexicon, vagyis szókönyv* Bécs, Pichler 1816.
52. Márton József *Magyar–német és német–magyar lexicon, vagy is szókönyv* Bécs, Haykul 1818.
53. Melich János *Calepinus latin–magyar szótára 1585-ből. Jakubovics Emil és Sági István közreműködésével sajtó alá rendezte Melich János* Budapest, Akadémia 1912.
54. Nékám Sándor, Poor Imre (szerk.) *A szükségesebb orvosi műszavak deáknémet–magyar zsebszótára* Pest, Poldini és Noseda 1861.
55. *Német gyógyszer-nevek latin jelentésekkel. Különösen a gyógyszerértári kézi eladásra való tekintettel* Budapest, a Gyógyszerészeti Közlöny kiadása 1889.
56. Orvosi Hetilap (szerk.) *Orvos-gyógyszerészeti műszógyűjtemény. Gyűjtötte és kiadta az Orvosi Hetilap szerkesztősége* Pest, Müller 1862.
57. *Orvosi terminológia. Az orvosi szakszavak latin és görög eredetű szócsoportjai* Ford. Dörnyei Sándor. Budapest, Medicina K. Rt. 1995.
58. Petrovits Lajos *Az anatómiai nevek magyar értelme* Budapest, Novák 1931.
59. Petrovits Lajos, Szabó Zoltán *Az anatómiai nevek magyar értelme a jenai nomenclatura (1935) figyelembevételével* Budapest, Novák é. n. (1936).
60. Polákovics Antal *Magyar–szlovák orvosi szótár. Pótlék az orvosi szótár 1. részéhez. Szlovák–magyar orvosi szótár* Brno, Tlacou Obcianskey Knihlaciarne 1920, 1926.
61. Rajna Péter *Ideg- és elmegyógyászati szakkifejezések érdeklődők, hozzátartozók és betegek számára* Budapest, Innomark 1991.
62. Russ, Andreas (szerk.) *Angol–magyar és magyar–angol orvosi szótár, medical dictionary* H. n., k. n. 2008.
63. Simon Miklós, Visy József *Orvosi szófejtő tár orvosok és orvostanhanglatok részére* Szeged, SZOTE 1991.
64. Stipanics József *Synonyma pharmaceutica* Magyarokanizsa, ny. n. 1931.
65. Szállási Árpád *Kezdő orvosi szótáraink* Orv. Hetil. 114 (1973);26:1575–6.
66. Szállási Árpád *Pápai Páriz a szótárról-nyelvész* Orv. Hetil. 113. (1972);38:2302–3.
67. Szamota István *A schlagli szójegyzék a XV. század első negyedéből* Budapest, MTA 1894.
68. *Szexológia* Ford. Székely Sándor stb., Budapest, Gondolat Könyvkiadó 1975.
69. Szily Ernő, Véghelyi Péter *Magyar–német orvosi szótár* Budapest, Medicina 1962.
70. Torday Ferenc *Orvosi műszótár. A Manninger–Bakay Onomatologia medica alapján szerkesztette Torday Ferenc* Budapest, ny. n. 1942.
71. Torday Ferenc *Orvosi műszótár. II. javított és bővített kiadás. Sajtó alá rendezte Barabás Zoltán dr. egyetemi magántanár* Budapest, Novák Rudolf és Tsa. 1948.
72. Unsel, D. W. (szerk.) *Magyar–angol és angol–magyar orvosi szótár, medical dictionary* Budapest, Medicina 2006. (Ennek több kiadása is van.)
73. Varró Aladár Béla *Gyógynövények gyakorlati alkalmazása. Gyógynövény receptgyűjteménnyel és szótárral* Budapest, Székely 1936.
74. Véghelyi Péter *Angol–magyar orvosi szótár* Budapest, Terra 1965., 2. bőv. kiad. Bp., Terra 1975.
75. Véghelyi Péter *Magyar–angol orvosi szótár* Budapest, Terra 1971.
76. Véghelyi Péter, Szily Ernő *Német–magyar orvosi szótár* Budapest, Terra 1960.
77. Víg István *Verancsics Faustus Dictionarium a korabeli Európa kontextusában* Budapest, Tinta Kiadó 2011.
78. Weisz Zsigmond, Czeizler Sándor *Fogászati magyarázó szakszótár* Budapest, Fogtechnikusok Országos Szövetsége, 1923.

Nyáry Szabó László

A magyar népnyelv és az orvosi szókinccs

„Nyomorult az a nemzet,
amely tudományt
csak idegen kútjából meríthet.”
Apáczai Csere János

„A nyelvi tudatosság a műveltség egyik alapmutatója.
A nyelvhasználati tudatosság a szellem és a műveltség mérceje.”

Nyelvi műveltségünk társadalmi elismerésünket is emeli, műveletlenségünk pedig az orvostársadalom megbecsülését is csorbítja...

Nyelvünk legítészebb tükre lehet más nyelvek megismerése.

Ennek ellenére: Az egyetlen idegen nyelv, amelyet ma magyar orvos tanul, illetve tanulni kénytelen, az angol. Így a szakma elangolosodottsága is világnácizmusként nehezedik mindannyiunkra. Egy német vagy francia cikk olvasása ma már legfeljebb különc nevetség tárgya a közízlés által egyre bevettebb internáci agyamosodásban. A görögös vagy latinos műveltség pedig már jobb esetben is a csodabogárság hangulatát váltja ki, sőt lassan már az avíttság billogával birkozhatunk. Orvostársadalmunk mai nyelvi műveletlenségét persze szakmai műveltségünk magasabbnak hitt színvonala sem ellensúlyozza. (Ezzel kár is lenne magunkat vagy bárki mást áztatnunk.)

A szélesebb nyelvi műveltség, miként öregapáink korában – „**Ahány nyelv, annyi ember!**” – ma már nem is cél. Marad azonban még egy apadó ősforrás, nyelvi műveltség, amelyből ma is bátran, könnyen meríthetünk: ez **magyar népnyelvünk**.

Népnyelvünk a nyelvjárásaink összessége-szövevénye; az évezredek népi közműveltség nyelve; bizonyos vonatkozásokban a tisztább, idegen meg művi hatásoktól mentes(ebb), de bizonyosan a legtermészetesebb magyar nyelvváltozat. Az egyes nyelvjárások (tájnyelvek) más-más nyelvi hatást és belső fejlődést őriznek egymás mellett párhuzamosan élve. Modern korunk nyelvileg – a nyelvjárások terén különösen – képzetlen értelmisége a tájszólások, azaz a népnyelv betegesen kényszeres és erőszakos kigyomlálásával óriási károkat okozott és okoz ma is anyanyelvünkben.

A népnyelv és a „tudományos” orvosi nyelv állandó kölcsönhatásban van, hiszen egymás mellett élő nyelvváltozatok. A magyar orvosi nyelv elmúlt évszázadainkban népnyelven

élt, és az orvosi tudományos nyelvet is táplálta; az orvosi szakszókinccs sokat megőrzött belőle. Idegen megszállatásunk évszázadaiban az idegen nyelvű orvostudomány előretört, a Habsburg Birodalom magyar tartományának anyanyelve pedig póriasan sorvad. A világegyesítés nyomulásával az idegenimádat újra buzgón törtet ellenünk. Az újdonság: az értelmiség csaknem teljes árulása! Ez ma már önfeladásnak, így szégyenletesnek sem minősül. Pedig bizony a velejéig az!

Ha hajdan művelt nemzetek nyelvét tanulni ma már nem is érdem, ugyan mit jelentene ma magyar népünk lesajnált nyelvéből, a régiből újat, eredetit meríteni?

A nyelvújítás és az orvosi nyelvmagyarítás hajnalán még természetes volt a magyar nyelvből, akár nyelvjárásainkból (tájszólásainkból) való merítés. Ez volt a hagyományosabb nyelvőrző (ortológiai) szemlélet és szándék az újdonsüött szóalkotással (neológ[iai] irányzattal) szemben. Talán nem is annyira szemben, hanem inkább azzal egyetemben. Amit nem lehetett (nem bírtak) akkor nyelvi-népnyelvi merítésből megoldani, azt kellett újólag megalkotni. Ez a szórakoztató-szórakéztető szellemi játék napjainkra teljesen elveszett. Kikapcsoltuk magyar érzekeinket, de még alkotó képzelőerőnket is. Sem a népnyelvi böngészés, sem a szép magyar szóalkotás nem szempont már a mai magyar(talan) orvosnak. Teljes a szózavar az idegen szókorcsokból (szókimérákból) magyarba ferdített kifejezések terén. Betűszó-betegségek (akronümák) himlője borítja el többre érdemes, „tudományos” orvosi nyelvünket is...

A „nép gyermeke” igazodik az orvos szavaihoz, de – különösen falusi vidéken, az elszigeteltségben élő – körorvos még ma is át-átvesz betegek nyelvezetéből, már csak a zökkenőmentes(ebb) megértés kedvéért is. Ennek azonban a „hivatalos” orvosi nyelvben – a maguknak kizárólagos véleményformáló jogot szerzett egyetemi oktató orvosok nyelvében – ma már szinte semmi leképeződése nincsen, ezért népnyelvi kincseink ment(het)etlenül kivesznek. Mai tudományos „fejlettségünk” szintjén – a magyar népnyelv a vidékiesség és elmaradottság billogával sújtva – vesztesre áll

a józan ész. A világegységesítés – az emberellenes világuralom – ezen a téren is győzelemre áll. A világvédő alapintelem pedig itt is helytálló (lenne): Gondolkozz világméreteken, cselekedj helyben! – Magyar lélekkel, európai műveltséggel – a nyelvekben is...

Orvosi szemléletünkkel, a tudomány alakulásával természetesen az azt kifejező nyelv is változik, számos népnyelvi eredetű orvosi szavunk feledésbe merült, többnyire méltatlan idegenek váltották föl saját kifejezéseinket. Lássunk néhány példát:

Szervneveink:

bárszing – Régi magyar *bárszing* szavunk ma már szinte alig ismert, ha mégis, hát kifejezetten vidékies hangulatú. Az utóbbi kétszáz évben Bugát Pál 1828-ban javasolt, kissé erőlködő *nyelőcső* szavával szemben is alulmaradt. Ez mai orvosi tudományunkban inkább a *tubus* vagy valamely *szonda* (például *Sengstaken-szonda*) magyar megfelelője lehetne, amelyet a bárszingba dug az orvos életmentés céljával. A magyar értelmiség is legfőljebb népieskedő „*Affene a bársingodat!*” káromformában ismeri. Bárszing szavunk az *Új magyar tájszótár* szerint 1720-tól adatható. A *magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1799-es forrást idéz legkorábbiként: „*az ökörnek, tehénnek, borjúnak [...] négy gyomrok vagyon [...] az elsőt hívják básingnak*”. Érdekes a bárszing története annak vonatkozásában is, hogy hajdan tájanként változott a jelentése: volt (állat, ember) nyelvcsöve, volt a marha első gyomra (bendője), volt állati bél, és volt a disznóbél falának zsiradékja is. Nem kissé zavarba ejtően nővényévként pedig *bársing/bárszing* alakban már régebből is (1664-től) adatható, erre tájszótárunk a 'fodormenta' jelentést adja. Első magyar bonctankönyvünkben 1828-ban Bugát Pál az **oesophagus** magyar jelentéséül még a *bársing* megjelölést írta; a nyelvújító *nyelőcső* nevét később adta – nehezen értelmezhető okból egy olyan szervünknek, amelynek volt már *izes* magyar neve. Bársingunk meg közben csöndben kivestett.

remese – A középkor óta írásban is adatolt *remese* szavunk is póriassá avult az **intestinum crassum** (*crassus*: vastag) tükörfordítása, a *vastagbél* mellett. Régi magyar *remese* szavunk több mint fél évezrede, már 1405-ből adatható *remesként* írott alakban. Ismeretes *remeseye* alak is 1578-ból, majd a későbbi *remész*, *remesze*, *remíssze* alakja is. 1828-ban Bugát Pál még váltószóként használja *hurka* szavunkat a *remese* kifejezésére. Talán a népies *hurkabél* a már akkor is tűnőben lévő *remese* könnyű, mert közérthető népi magyarázata volt.

dülmirigy – Török rokonkörtü *dül(mirigy)* szavunk már lassan teljesen érthetetlen az átlag magyar betegnek, aki már a köznyelvben is csak a betegesen-görögösen „előálló”-t, azaz a *prostatát*-t hallja. (A török *döl* ma 'öndő[sejt]' jelentésben is él, míg *döl yolu*, avagy az 'öndő útja' jelentésben maga az 'asszonyi öl', a női 'hüvely'.) Hüledező-düledező *dül* szavunkat mindenképpen menteni érdemes! A jól érthető *düljelanyag* helyett elbutulóban értelmetlen péssá-t (PSA) zsolozsmázik ma a vénülő férfitársadalom. Itt az idő magyarra váltani!

béka – A mókázó köznyelvi magyar helyett a konyhalatinkodó **bicepsz** vált manapság közszóvá az edzőtermekben és a vízparti porondokon (strandokon) is, pedig e szavunknak még a „tudományos” alapvetése is kétséges! Az izomnak nemigen lehet két „fej”, legfőljebb két „hasa” vagy két „húsa”! Ez persze lehet hosszában, az ín folytatásában, vagy párhuzamosan, „ikresen”. A kétfejű (bicepsz) és kéthasú (biventer) izmok képtelen képzavarát érdemes végleg tisztázni.

A **bicepsz** latin szó [klasszikus ejtésben: bikepsz] hajdan 'kétfejű' jelentésben élt (*bis*: kétszer; *caput*: fej); ma pedig a világ köznyelvében egy kéthású, illetve kéthasú izom nevéként él. Izom a magyar képzetben „fej”-jel bizonyosan nem rendelkezik, így ez(en) izom „kétfejű”-ként fordítása is elvetemült, durva magyartalanság. Értelmezhető lenne „kéthasú”-ként, ez azonban az azonos (szó szerinti) jelentésű latin *biventer* miatt mellőzendő. Helyes magyar bonctani (izomtani) értelmezése: 'iker-', illetve 'ikres' vagy 'ágas', esetleg 'két-hású' izom. Van azonban régi népnyelvi neve, amely hajdan egészen Székelyföldig közismert volt: **béka**. Miért ne élénk őseink szép szavával idegen torzképződmények helyett?!

Az izom teljes neve, a **müsculus biceps brachii** – az 'egérké', a **müsculus** – nevében is cincogva kuncogtató badarság. Érdekes, hogy éppen ezt az izmot a latinok egér(ké)nek, míg a magyarok békának látták. Ez izom „kétfejűség”-ét értelmezni már csak azért is talányos, mert ennek az izomnak 10%-os gyakorisággal egy föl-kari eredésű harmadik húsa, „fej” (*caput tertium*) is megjelenik. A magyarnak meg a székelynek ez a hencegni való húscsa nem is „egérké” (**müsculus**), hanem csakis „béka”! Kisgyermekek régen gyakran unszolták egymást: „*Mutasd (meg) a békádat!*”, „*Ugráltasd a békádat!*” (Szeged-Alsóvároson, Apám emlékei szerint). De Székelyföldön máig is hangzik a gyermekajkon: „*Bácsika, meressze meg a békáját!*” – Ehhez a régi magyar izomnévhez érdemes igazodnunk, hiszen igazán kár lenne egy konyhalatinkodó korcs elnevezésért hulladékba hányni saját nemes, hagyományos és szellemes testrészevünket (17).

Az eltűntnek hitt népnyelv itt él velünk, és előköszön olykor, még a testtájaink megnevezésében is:

tempora – „*A tomporámba kapom a szurit?*” – kérdezte egy székelyföldi betegem. A *tompor* tájnyelvi *tempora* alakban igen érdekesen árnyalja leggyakoribb izomoltásunkat, a(z intra)muszkuláris injekció képét, hiszen bár latinosan *gluteálisnak* vagy egyszerűen *farba* mondjuk, mégis helyesen a *far meg a tompor határán* oltjuk. Ha esetleg nem így teszünk húsolttáskor, hanem valóban a *farba* oltunk, úgy fájdalmasabb, és több a szövődménye esélye is.

Betegségneveink:

nátha – Póriás magyar *nátha* szavunkat teljesen kiszorította az *influenza*, rendre hibás kiejtéssel; még *influenzia* is hallik orvostól, televízióban is. Eredetileg **influenza di freddo**, a 'hideg befolyása' jelentésből vált oly befolyásossá, hogy a középkor óta adatolt szavunkat rekeszti ki, hisz toloncolja tudománytalannak. A *dohhal* is távoli rokonságban álló *nata*, *natha*, *nadha* alakok már 1533-tól adathatók. A 'hideg hatása', az **influenza di freddo** az 1743. évi járvány óta terjedt el járványosan (7), és oly sikeres, hogy ma már ez a hivatalos, ez a tudományos.

guta – A hajdani *guta* vagy – a 30 éve még szakszövegben is elfogadott – szélütés mára *sztrókká* szédült, de gyakran már csak *sztróggá* bénult a kevésbé képzett betegek ajkán. Az 1990-es években mérvadó Marco Mumenthaler remek *Neurologia* tankönyvének magyar változatában még következetesen *szélütés* az agy súlyos keringési zavara. Ifjabb orvosaink pedig még/már a latin eredetit, az *ictus* sem ismerik. Ennek jelentése egyébiránt éppen az, mint a mai angol divatszóé: 'ütés', 'csapás'. Milyen érdekes! Vajon mennyire és mire is kell nekünk a bárdolatlan angol nyelv a latin örök nyelv helyett az orvostudományban?

Irodalmi kitekintésül: Hogyan is nevezték a súlyos agyérzavart és tünettanát atyáink meg öregapáink, hát ajánlom Galabárdi Zoltán könyvét: *A világ rendje* remek olvasmány az ifjaknak is, magyarul átélni a hajdan

tikkasztó aratások gutaütéseit: „Majd téged is leüti egyszer a szél a lábáról, talán éppen aratáskor” – miként a főszereplőt, aki – „[...] valami fojtó ragacsos ködben fulladozva érezte, hogy [...] Hasított, tépett, zakatolt az agya, testét ólomkalodába fogta a bénultság [...] Szélütés. Úgy bizony, szélütés. Egyik pillanatról a másikra... [...] Úgy jött az az inatszaksztó, tompa ütés, mint tizenhétben a golyó. Valahol Galíciában... De tizenhétben háború volt! Most béke van...” (6) – Ím! Lehet írni és olvasni a szél(ütés)ről még ma is magyarul.

ülőlőidegzsába – Ma már a nemzetközi elmebaj-kódhoz (BNO) igazodva „lumbágó isiással”.

Akad olyan beteg(em), aki hatféle, gerincre vonatkozó cifra kórisméjét (lumbágó isiással, idegyöki kompresszió stb.) egészen egyszerűen „ülőlőidegzsába”-ként emlegetve egy szóval találóbban írta le, mint bármelyik szakorvosa az internácizmus jegyében, nemzetközileg is betegítő BNO kódokkal (is) terhes zárójelentéseiben. Az ilyen egyszerűségében is bölcs beteget érdemes rendre megdicsérni és mindenkoron megerősíteni helyes nyelvhasználatában! Lassan már ezek a hétköznapi bölcsök jelentik utolsó kapcsolatunkat a józan ésszel az észvesztő nemzetköziségben, a BNO, azaz a betegségek nemzetközi osztályozására szolgáló (földről egygyű) kódrendszer kelepccében.

keh és a köhögés – A *kehes* beteg ma már tudományos és hivatalos néven COPD-s, azaz céópédés. *Keh* szavunk 'légszomjjal és köhögéssel járó betegség' jelentésben már 1550-től írott alakban is adathozható; a *kehes* képzett alakja pedig 'légszomjjal és köhögéssel járó betegségben szenvedő' jelentéssel már 1533-tól – csaknem fél évezrede (1). A *keh* szó már értelmezésében is tünettani megjelölés, így teljességében nem feleltethető meg az utóbbi kóroktani leírásból származó betűszónak. A középkori magyar „keh” tehát jelentette a (gümö)fertőzéses eredetű idült hehegéstől a füstártalmon és a porártalmon át minden hehegető betegségeinket a hasonló tünetek alapján.

Máriássy János orvosságos könyve az 1600-as évek elején is *keh* alakban említi e betegséget és *kehesz* alakban a benne/tőle szenvedőt (9); Révay István könyvében 1662-ben e kórság *kéh* meg *köh* alakban is előfordul (14), míg a beteg (ló) *köhes*, de még *kihes* alakban is fölbukkan. Becskereki Váradi Szabó György *Medicusus és borbélyi mesterség* című könyvében, 1700 táján már igen kifinomultan a veres virágú mályvárózsát ajánlja borban főzve – a fogalomként már megszilárdult – *keh* orvoslására (3).

A *kehesség* – a magyar COPD – mára többnyire már csak tájnyelvi elemként maradt fenn, leginkább lóra vonatkoztatva, de magam is hallottam még nőbetegemet a férjét *kehesnek* említeni.

A *kehes* – idegenkedő COPD-s – beteg rendre köhékel, azaz hogy köhékel. Hajlamos a hurutosodásra, abban súlyosabb tüneteket mutat, és nehezebben gyógyul. A légszomj meg a zihálás testi terhelésre, bármi erőfeszítésre fokozódik. Ezt a magyar népi megfigyelés mind jól tudja. Nevén is nevezi. Sőt a tüneteit is rendkívül gazdag árnyalatokban jellemzi:

Kiss Jenő, a *Magyar dialektológia* tankönyv (8) szerkesztője, maga is hallotta még gyermekkorában, a Rábaközben a *kehességet* emlegetni (személyes közlés). Mint állítja, szülőfalujában: „Mihályiban ma is él a *kehé* (állandósult) köhögés' jelentésben, megvan a *kehés* is, sőt van egy szóösszetétel, a *kehéduda*, amelynek jelentése 'sokat, gyakran köhögő ember'”

A több mint hatvan éve (1957-ben) megjelent *Szegedi szótárban* Bálint Sándor is jegyzi *kehös* (kehességben szenvedő), vagy éppen még a kór föl-föllángolását is jelentő *kehösködik* (kehőségben betegsködik) alakokban is (2). Sőt még rövid, ősi *keh* tövében is megőrizte egy kortárs:

„Lappang ebbe a lóba a keh.” Sőt: „Mögállította a kupec a kehöt...”

Nem keverendő e betegség persze magával a köhögéssel, hiszen az szögedi tájnyelvünkben csakis *köh-* tövel szerepel: *köhent* vagy *köhént*, *köhög*, sőt *köhög-pöhög* (ha rekedtesen, nehezen lélegözve köhög). Korábban a *köhécsöl* ritkább *kohácsol* alakjában is élt, sőt Dugonics András még *köhéncsol* alakban is említette a *Csereiben*, 1808-ban (5). Az alsóbb-felsőbb légutainkra még szólásmondás is akad a köhögésről Szögeden:

„A szögénységöt, mög a köhögést nem löhet éttikóni.”

A *kohácsol* alak 'köhécsel' jelentésben egyébiránt ma is él még Törtelen, a Jász-Kunság nyugati szélén. De ugyanitt él még a *köhent*, meg Nyársapát vidékén a *krikácsol* szó is 'rekedten szól, köhög(csel)' és a *krityog* (tüdőgyulladásban) 'hurutosan köhög' értelemben is.

Nyugati végeinken, a Vütöm vidékén – Imre Samu *Felsőöri tájszótára* szerint – *üörissen* meg csakis *kehi* a *keh(e)*, aki meg benne szenved, az *kehis*. Olyannyira, hogy arrafelé még a *szamárköhögés* sem *köhögés*, csak *kehi*, azaz *szamárkehi*, a benne szenvedő gyermek pedig *szamárkehis*. A *kehis* meg, aki az Őrvidéken köhécsel, az bizony ott inkább *kehül* vagy *kehicsül*. Érdekesség, hogy Imre Samu űrvidéki nyelvész pedig egyenesen a *kehe* alakot érzi köznyelvi alaknak. A *sározkehi* pedig a (ló) *sározkehe* nyugati alakja.

A kihalt *nedveskehe* pedig talán a COPD beteges betűszavának szabatos, régi magyar megfelelője. Ezzel pedig már tünettaniilag is a helyére tettük a *keheket*. Hiszen az ember és a ló kehe más okú és más tünettánú, de leginkább a köhékességében azonos.

Egy sokkal ifjabb dunántúli tájszótárunkban, a *Koppány menti tájszótárban* a bennszülött Szabó József meg *kehés* alakban emlegeti a COPD-s beteget (15). E vidéken azonban még a köhögőtő betegséget is *kehe* néven ismerik, ahol az ilyen beteg nem is annyira *köhög*, hanem inkább *kehüll*, meg *kehüdöz*, vagy éppen *kehicsüll* (köhécsel). Aki meg csak *köhint*, az is inkább *kehint*. De azt is mondják a Koppány (patak) vidékén, hogy:

„A kehés ló nem ér egy bicigit!”

Tájszótárainkon túl a kihaló népnyelv öregjei máig természetességgel ismerik a *kehességet* szerte a Kárpát-Hazában. A magyar szépirodalomból is meríthetünk bátorságot e *kehes világra*: Juhász Gyula *Tonuzóba sírja felett* költeményében írja 1909-ben:

„[...] ősi hitükért vesztek ők,
Mely öreg, mint e kehes világ,
Vén, mint őserdők, legelők
És az örök csirák [...]”

A tanító népnyelv – a népnyelvi bölcsesség egészsége

A népnyelv, a tájnyelv nemcsak szavakban hat az orvosra, az orvosi nyelvezetre és a kezelték körére. Akár egy népi mondóka is megőrzésre, sőt terjesztésre lehet érdemes, akár a rendelő falán is hirdetve eleink „népi” bölcsességét.

Csicsiriborsó, bab, lencse...
Tégöd látni szerencse !

Ez a példa-mondóka egy csonterősítő (célzatú) nevelésben bukkant föl vénasszonyi válaszul az évszázados népi tudás és tapasztalat (Szeged-alsótanyai) emlékeként, amely a hüvelyesekben gyakori – bár csak tapasztalatból ismert – phüto-oisztrogének (fitoosztrogének) csonterősítő szerepét volt hivatott az elmúlt száz évben, meg az előtt népnyelven közvetíteni. Ilyen nyelvi csillámok-

kal és mentésükkel a magunk fárasztó hétköznapijait is bearanyozhatjuk. A népi tapasztalat szerint bizonyos, hogy a hüvelyeseket (babot, lencsét meg a csicséri-, avagy bagolyborsót) rendszeresen fogyasztók csontja erősebb lesz, mint másoké, így az életük és egészségük is tovább tart(hat). Ennek a szellemnek szép népi foglalata a fenti vén mondóka, amely egy öregasszony gyermekkori emlékeiből támadt föl a *bab*, *lencse* kulcsszavak emlegetésére.

Orvosi nyelvújítás ma a népnyelv örökén?

Teljesen valóságosan hat ma, ha a Herman Ottó kegyelméből megőrzött népnyelv kincseiből – akár a lápi kútból – merítve a bevett *szinapszist*, klasszikusabban-helyesebben *szünapsziszt* (**ideg**)**bötök**nek nevezem. Pedig a hasonlat képletesebb és találobb, mint a ma bevett görög szó (συνάπτειν/συν *szün*: együtt; ἄπτω: illet[sz], érintkezik; ἄπτειν: bötöl[ni]) öröksége.

A *szinapszis*, klasszikusabban és hitelesebben, latin módon írva **synapsis** (-is, f.), görögül συνάψις [ejtsd: szünapszisz] jelentése nem több, mint 'összeköttetés'. A magyar orvosi nyelvben ez az idegsejtek összeköttetésére utal, de ugyanez a görög szó már az angol-amerikai világban a felező sejtosztódáskor – meió(s)zis(z) (μειώσις) alkalmazásával – a kromoszómák párokba rendeződését jelenti. Ez a mi világunkban inkább **syndesis**, de ez meg az angol világban az ízületek elmerevítése (arthrodesis) jelentésben él. Az anglo-amerikai irodalomban a mi *szünapsziszunk* – megátalkodott konyhalatinkodásunkban *szinapsziszunk* – csak angolosan néma végű *e*-vel, *synapse* [ejtsd: szinapsz] alakban bukkan föl. No, erre lenne megoldás az *ideg(sejt)bötök*, vagy parányi méretét is érzékeltetőn *incidegbötök*, az *idegek tappancsai* vagy az *idegtap(p)ancsok* között az idegsejtek (neuronok) átkapcsolódási helye. Axón és axón vagy dendrit közti kapcsolat, amelyen az idegingerület vegy(i) hírvivők, üzenetközvetítők (transzmitterek) útján átvéődnek egyik idegsejtről (neuronról) a másikra. A *bötök* a nád szárának rekeszelő megvastagodása. A hasonlat – különösen a vizet ezen továbbító *lápi kút* ismeretében – adja magát: a sejthatáron való megvastagodás.

A tájnyelvi gyűjtés orvosi nézetből

A tájnyelvi szótáralkotás legalább másfélezer éves. Alexandriai Hészühiosz (Ἡσύχιος ὁ Ἀλεξανδρεὺς) máig megbecsületlen helyén (görög) nyelvész – talán az első tájnyelvész –, aki a ritka görög (meg még régebbi, megőrkölt) kifejezések leggazdagabb szótárát szerkesztette 50 000 szócikkben az V–VI. században. De már ő sem volt elődök nélkül való, hiszen Zópurión (Ζωπυρίων) kezdeményezése nyomán már az első században élt Alexandriai Pamphilosz (Πάμφιλος ὁ Ἀλεξανδρεὺς) is alkotott 95 kötetben „különleges görög szavak” szótárát. Kétezer évvel előttünk! E mű ugyan elveszett az Alexandriai Könyvtár barbár muzulmán(iákus) fölégetésében, de alapja volt Hészühiosz nagy művének.

A korszerű tájszótárirás bajor eredetű: Johann Andreas Schmeller *Bayerisches Wörterbuchja* 1827 és 1837 között jelent meg négy kötetben. Ezek után – ha kis késésben is – figyelemre méltó, hogy a *Magyar Tájszótár* öt évvel hamarabb indult Szinnyei József szerkesztésében, és négy évvel hamarabb lett készen két kötetben, mint az angol Joseph Wright szerkesztette *English Dialect Dictionary*. Ez is arra utal, hogy mennyire a tudomány élvonalában voltunk – az angolok előtt – még 120 esztendővel ezelőtt is, és mennyire eszében sem volt dédapainknak holmi elmaradó angolokat utánózni.

A magyar tájszótárak sorában túljutottunk már a harmincon is; a tudatlan többség talán soknak találja ezt, de csaknem tízezer magyar falura magam inkább rettentően kevesellem. Az egyik legifjabb – így legletisztultabb – tájszótárunk, a *Bodai tájszótár* bevezetőjében hangzik el, hogy

„Az elképzelhetetlen ma már, hogy passzív gyűjtéssel éveken át keressük a tájszavakat” (12).

Ez a mai céltudatos és türelmetlen kutató nyelvész álláspontja lehet, de nem a gyógyítóé.

Az orvos olyan élethelyzetekbe is beelát és belehall, ahova képzetesebb és gyűjtő nyelvész a legritkábban. Az itt és így elhangzó nyelvi kincsek mentése és megörökítése az orvos esélye, célja, föladata lehet. **Az orvosi hivatás végzése mellett bizony „mellékesen”, passzívan is lehet tájnyelvi gyöngyöket gyűjteni.** A falu elhivatott, így betegeire kellő időt szánó orvosa betegein segítve, azok nyelvi örökségét is (meg)mentheti. A nyelvész, az elszánt tudományos kutató mentegetőzésének tükrében láttam meg saját helyzeti előnyünket: a falu körorvosa benne él a falu nyelvében. Mindennapi munkánk által és hivatásunk során helyzet-ről helyzetre tudatosan irányíthatjuk a beszédhelyzeteinket is. Megerősíthetünk és gyűjthetünk értékes, egyedi tájnyelvhasználatokat. A gyűjtésünk inkább a helyzettől, az alkalomtól, a rázánt figyelemtől és időtől, valamint a szöveg-, vagy jobb esetben hangrögzítő alkalmatosságtól függ. Bizony mondom:

Egy nyelvészeti alapképzettséggel (is) rendelkező orvos számára az bizony teljességgel elképzelhető ma is, hogy figyelmes (passzív) gyűjtéssel éveken át gereblyézza a tájszavakat, de még inkább a tájszólásokat és tájmondásokat is.

Ezért is állítom, hogy rendkívül fontos lenne a tájnyelv (dialektológia) mestereinek a falusi körorvosokat megcélozni egy (talán utolsó) nagy tájnyelvi gyűjtéssel. Mivel a vidéken dolgozó családorvosok közel fele már nyugdíjas vagy a nyugdíjkor határán mozog, akár évtizedek óta lappangó helyi nyelvmemlékei is sikerrel idézheti-rendezheti.

Egyre több az elszigetelten, magányosan tengődő öreg, így az ellátásnak is egyre nagyobb hányadát teszi ki a társadalmi lelki gondozás. Ez pedig a gyűjtés legbiztosabb és legszelebb terepe lehet. Lelki gondozásként beszélgetni az öregeket régi élményeikről a jó orvos hivatásának is új, sőt több értelmet és maradandó értéket ad: figyelni és rögzíteni minden néprajzi és tájnyelvi jellegű adatot, mielőtt végleg a sírba száll a haldokló magyar falvak öregjeivel.

Megjegyzés mintaként: Jómagam Bálint Sándor újra(föl)dolgozott *Szegedi szótárához* (2) gyűjtöttem már az utóbbi két évtizedben sokoldalmi kiegészítő anyagot, majd öregapám (dr. Papp Juhász István) gyűjtése nyomán a *Makai (Csanádi) tájszótár* alapjait vettem meg. Utóbb a Jászság–Kunság nyugati határában két év alatt bő 50 oldalnyi jász–kun szóanyagot Törtel–Kocsér tájszótárához. E gyűjtés jelentős része az orvosi ellátáskor bukkant föl, így jelentős részében egészségügyi jellegű (gyógyügyi) tájszókincs:

agydob: 'örület' (Kocsér). Vödd: „*Eldobom az agyamat!*”.

anga: 'szédeltgős'.

begajdul: 'megőrül (finomabban szólva)'.

begy: 'szegy'.

béka, békája: 'ördögfüle', 'szívbillentyű' a szív része, amelyet (disznóvágáskor) hagyományosan eldobnak, kutya elé vetnek (mára már ismeretlen, emlékeztetlen okból). Egyébiránt szívizomból van, és ugyanolyan ízű, mint a disznószív maga. „*A békáját kiszédted-é?*” (Hentös Pista, Kocsér).

beputyuláz: 'bekötöz/borogat... (Nyársapát)'.

bödörke: 'apró kisgyerek, aki éppen kezd járni'. Lásd még: **lődörög-bödörög-bödörög** (Kocsér).

bödörög: 'ügyetlenül, bizonytalan(ul) jár'.

bütykő: 'bütyök', 'az öregujj (nagy lábujj) tőízületének megvastagodása, bütyke'.

csiklet-csuklat(ni): 'térdivizsgálatkor az ízület mozgatása'.

csoffadék: 'satnya'. „*Olyan kis lelki csoffadék vagyok...*” (Törtel).

csosznyog-cszoznyog: 'csoszog(gat)', 'folyton csoszogva totyog'.

dúcba tenni: 'párakötésbe tenni' (Törtel).

ébres: 'éber, figyelmes, éberen alvó' (Törtel).

éfikáll(ni): 'eltaknyol', 'elesik'. „*Majd éfikálltam (a) két biciklivel...*” (Melcsi, Csemő).

elfakad(ni): 'kiszakadva kifoly(ni)'. „*Elfakadt az erem*” (Törtel).

eltotyosodik: 'ülepen hájasodik' (Törtel). Lásd még: **totyos**.

épséges: 'egészséges'.

érez: 'érez' (Törtel).

észhön gyün(ni): 'észhez tér(ni)'.

fostalicska: 'semmirevaló(ság)'. „*Összeomlott az idegrendszerem, fostalicska lettem, osztán Isten veled vázsongatya!*” (Törtel).

gagyar(ni): 'összevissza beszél(ni)' (Kocsér).

gödör: 'hónalj (mélye)'.

háborgat: 'bánt', 'fájdogal'. „*Háborgat az epe*” (Kocsér).

hasigat(ni): 'hasogat(ni)' (alaki tájszó). „*Hasigatom a fát*” (Kocsér), „*nyilallás és hasigatás van a hasamba*” (Törtel).

hókol-bókol: 'álmoságtól le-lebukó fejjel bóbiskol' (Szentkirály).

hüsiül(ni): 'hüvösben delelni' (a testi-lelki egészség záloga). Lásd: **lehüsiül(ni)** (Szóné Kertész Veronika, Vezseny/Törtel).

kabak: 'kobak', 'fej', átv.: 'ész'. Homlokára mutatva: „*Nem gyün mán be a kabakba sémmit...*” (Határ Ferencné Fakan Mária, Törtel).

kampec káéfté/Kampec Kft.: 'temetkezési vállalkozás (Pál Antal, Törtel)'.

kandzsal, kandzsi: 'keresztbe áll a szemé' (Törtel).

kannás halál: 'kannás bor', 'pancsolt szesz' (Csukás Pista bácsi gyűjtése, Kocsér).

karszár: 'felkar' (Szeker Mária, Törtel).

kasuki: 'sütyüre', '(szesztű) homályos a fejű', 'félnotás' (Hentös Pista, Kocsér), 'mulya' („kis Bakos”).

kilis: 'kelés', 'nagy pattanás' (furunkulus) (Törtel).

kisebédzik: 'kifekélyesedik'. „*Kisebédzett a lábom...*” (Határ Ferencné Fakan Mária, Törtel, Kákás/Ernyő düllő).

kohácsol: 'köhöcsél' (Törtel).

kólint: '(meg) szédít/szédül'. „*Kólint a fejem, ha előre lehajulok*” (Hentös Pista, Kocsér).

kolyog: 'korog', 'zuborog' (érez, mintha éhes lenne). „*Kolyog a gyomrom*” (Kocsér).

krikácsol: 'rekedten szól, köhög(csel)' (Pap József, Nyársapát–Törtel).

krityog: 'hurutosan köhög' 'tüdőgyulladásban (Nyársapát–Törtel)'.

kutyakonnai: 'kutyakodni', 'rosszalkodni'. „*A combomba van egyg fédiönnyi csomó, oszt aszszokott ottan kutyakonnai*” (Országh Lászlóné Kovács Tercsike, Szent-Király/Kocsér).

lappad(ni): 'apad(ni)'. „*A lábam nem akar lappadni lefelé*” (Kocsér).

(le)delelés: 'déli alvás', 'déli szunyókálás' a déli főétkezés után természetes ma is Kocséron, különösen az öregek körében, az 'ébed utáni lepihenés'; maiaknak a (s)panyolkodó „szieszta” mögfelelőjeül... Olyan alapvető része az életüknek, hogy öreg betegeim, akik házhoz hívtak orvosként, rendre megkérdezték: „*Delelés előtt vagy után*

gyün, doktor úr?” ...mert közben gyünni, ugye, a legnagyobb illetlenség, mi több: képtelenség lenne...

lezsibbad: 'lezsibbad', 'elzsibbad' (Zsiga Zsolt, Törtel).

lipántos: 'gyenge, erőtlen, szédeltgős'. „*Lipántos, mint a napos kiscsirke*” (Törtel).

marcingol: 'szaggatva fáj'. „*Néha a szívem úgy marcingol*” (Tóth Kertész János, Törtel, Ernyő düllő).

mohos: 'gyorsan ivó', '(mohón) vedelő', 'aki nem tudja, hogy köll inni'. „*Mohosan iszik*” (Hentös Pista, Kocsér). Költőibb értelmezésben: aki amit lát, beissza (gyorsan), mint moha a vizet... (Lásd még: **molyos**.)

mokolya: 'sütye, sütyüre, szellemileg kissé visszamaradt', 'gyermeteg' (Kocsér).

molyos: 'közepesen ittas', 'kezd lerészegedni'.

möghömbörödik: '(mög)hibban', '(mög)háborodik' (Kása László, Kocsér).

mögöklöndöztet: „*A köhögés mögöklöndöztet*” (Törtel).

nyafitka: 'nyafka' (Szóné Kertész Veronika, Vezseny/Törtel).

nyeldés(ni): „*Nyeldésem a nyálam*” (Kocsér).

nyilamzás: „*Belegyün a nyilamzás*” (Törtel).

nyomós: 'dilis'... (Kocsér).

nyőt(en)i: 'nyújt(ani)'. Öreganya gyermeknek orvosnál: „*Nyótsd mán ki a nyéved!*” (Bimbóné Zsuzsa, Törtel).

okosfos: 'okoskodó', 'nagyokos' (Melcsi, Csemő).

ördög: 'ördög' mint fekete színjelölő. „*Napoztam... olyan vagyok má' mint az ördög*” (Szikora Ferencné Fehér Margit szakácsnő, Törtel).

peszeg: 'fél'. „*Peszegett a picsám*”, 'féltem', 'belémsült a szar' (Héda Manyi, Kocsér).

pisszentő: 'nyelv alá való pöffentyű' (Urbán Csabáné Marianna, Cegléd–Törtel).

potrohos: „*Nincsen nekem olyan potrohos hasam, mint nekéd*” (Hentös Pista, Kocsér).

pöttynyi mögfolyás: „...*pöttynyi mögfolyás az agyamba*” csöppnyi agylágyulás (Szabari Sárika nővére, Nagykőrös–Kocsér).

pükked: 'puffed', 'puffad', 'dagad'. „*Pükked a lába...*” (Kocsér, Törtel).

rapcsos: 'tarjagos' náthától. „*Rapcsos az órom alja*” (Siposné Panni, Kocsér).

rémtelen(ül): 'rettenetes(en)'. „*Rémtelen(ül) fáj az ódalam*” (Angyal László, Törtel).

rest a füle: 'nagyot hall' (Törtel).

sárgahályog: 'a szem sárgatestjének sorvadása' (Mihály Jánosné Nagy Erzsébet, Törtel).

sárvíz: 'sebnedvezés'. „*Sárvíz fakad belülre...*” (Törtel).

sipíkolós: 'vékony hangú'. „*Rögtön mög fogja ismerni a doktor úr, mer' olyan sipíkolós hangja van... igazi fülszaggató...*” (Melcsi, Csemő).

suta: 'balkezes'. „*Suta – Így híttuk régönn a balkezesöket*” (Jónás Istváné P. Kiss Mária, Kocsér).

sütközik: 'sütkérezik'. „*Sütközzünk egy kicsikét!*” (Fajka Ambrusné, Törtel, édesanyjától).

szefő(s): 'szellemi fogyatékos' (Törtel).

szédült: 'szédeltgő(s)/szédül'. „*Neköm olyan nyomott a fejem... olyan szédült... mintha nem is arra mönnék, amerre akarnák...*” (Laczi Dénes Istvánné Kalló Mária).

szelek: 'szellenet(ek)'. „*Fő köllött emelkönni, mē jönnek a szelek... mán engödelmet kérök*” (Szentkirály–Kocsér).

szivez(ni): 'szívkatérez(ni)'. „*Vótam mán szivezni néccő is...*” (Pesti Kálmán).

tapogat(ni): 'tapiz(ni)'. „*Tapogatja, mint tót az anyja picsáját*” (Tóth Ági, Kocsér).

táppéz-szűz: 'még sose volt táppenzen...' (Törtel).

tarkósérv: 'nyaki gerincsérv' (Kovács József).

tente: 'lefekvés' (nem csak gyermeknyelven). „*Orvosná' sosé jó a tente!*” (Fridrich Etelka Ilona, Kécske tanyavilág).

tóckóni/fóttóckóni: 'fölpöcolni' (lábat zsámolyra).

tortyog: 'szortyog', 'lötyög a váladék'. „*Tortyogva szedi a levegőt*” (Kocsér), „*tortyog az orrom*” (Törtel) (lásd még: **türttyög**).

tosznyog: '(ki)csoszog' (Szabó Józsefné Schmidl Magdolna, Nagykőrös).

totyos: 'ülepen hájas', 'farban hájas', 'tottyos', 'roggyant farú'.

tunya: átvitt értelemben 'elken(ődöt)'. „A hangja is mögen tunya, alig értöm mög, hogy mit akar mondani” (Mocsai Balázné).

tutajlábú: '(széles, lapos) nagylábú', 'lúdtalpas' (Kovácsné Habon Valéria).

tutyúgat: 'tutujgat', 'babusgat' (Teca, Zsuzsa, konyhalány, Nagykőrös–Kocsér).

türtyög: 'szürtyög', 'folydogáló orrát szívja' (Kocsér). Vödd még: **tortyog.**

varak: a 'var' csakis többes számban. „Még rugott a kakas a lábomon... mán léestek a varak, de megmaradt a helye...” (Bimbó Jánosné Kövesdi Zsuzsanna, Jászakisér–Törtel).

világ: 'észmelet'. „Így szokott alunni, világárú' nem tud!” (Melcsi, Csemő).

viszi a feje: 'szédül'. „(Ha) viszi a fejem, akkó' szédülök...” (Törtel).

viszke: 'viszket'. „Mindenhol viszkedek...” (Törtel) (18).

IRODALOM

1. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára II.* Budapest, Akadémiai Kiadó 1967–70.
2. Bálint Sándor *Szegedi szótár* Budapest, Akadémiai Kiadó 1957:709(a), 823(b).
3. Becskereki Váradi Szabó György *Medicusi és borbélyi mesterség 1698–1703.*
4. Bószé Péter *Magyar orvosi nyelv. Nyelvhasználati megfontolások* Budapest, Medicina Könyvkiadó 2019.
5. Dugonics András *Cserei Szeged, Grün Orbán költséggel és bötüivel* 1808.
6. Galabárdi Zoltán *A világ rendje* Budapest, Kossuth Könyvkiadó 1963.
7. Kertai Pál *Közegészségtan* Budapest, Medicina Könyvkiadó 1989.
8. Kiss Jenő (szerk.) *Magyar dialektológia* Budapest, Osiris tankönyvek 2001.
9. Máriássy János *Egynéhány rendbeli lóorvosságok és más orvosságok 1614–1635.*
10. Nyáry Szabó László *Galabárdi guta-rendje. A szélütésről magyarul* (digitális kéziratban).
11. Nyáry Szabó László *COPD – magyarul keheesség, avagy hogyan lett a keh szavunk céópédév?*
12. Pesti János, Domján Johanna *Bodai tájszótár* Boda, 2018.
13. Radvánszky Béla (gyűjt.) *Medicusi és borbélyi mesterség. Régi magyar ember- és állatorvosló könyvek* MTA Irodalomtudományi Intézet 1989.
14. Révay István *Próbálós bizonyos orvosságok* 1662. Pekler György másolatában 1693.
15. Szabó József *Koppány menti tájszótár* Szekszárd, Wosinsky Mór Múzeum, 2000:111(a), 127(b).
16. Szabó László *Bihar-sási tájszójegyzék* (kéziratban/gépiratban).
17. Szabó László *Bonctan-szótár* (kéziratban/gépiratban).
18. Szabó László *Jász–kun tájszótár. Törtel–kocséri (táj)szó(llás)tár még mondástár* (digitális kéziratban).
19. Szabó László *Szabó-szótár* (máig digitális kéziratban).
20. Tótfalusi István *Magyar szótörténeti szótár* Budapest, Anno Kiadó 2002.
21. *Új magyar tájszótár* Budapest, Akadémiai Kiadó 1979.

Rainer Maria Rilke

A PÁRDUC

A Növénykert („Jardin des Plantes”) foglya Párizsban

Pillantása rácsok rohanásában
pilletegen úgy ernyed el veszve,
mintha roncs világa rácsolatában
a száz rács mögött világ se lenne.

Puha lépte fémkeménnyé fonatik
a legszigorúbb körbe fogva jár:
az erő táncát lejt a fanatik-
us közép körül az akarat-ár.

Csak néha rebben pillák puha fátyla
rácsán beszökik egy látvány halkan,
villan a feszült csöndön át, majd látva
a szívbe szűnve hal el hangtalan.

Nyáry Szabó László műfordítása

Péter H. Mária

Vámossy Zoltán, a magyar orvosi nyelv meghonosításának egyik pártolója

Vámossy Zoltán orvostanár neve nem ismeretlen az orvosi és gyógyszerészeti szakirodalomban. Sokoldalú, tevékeny egyetemi oktató és kutató volt. Könyveket írt, szaklapokat szerkesztett, melyekben nemcsak tudományos közleményeket, hanem könyvismertetőket, kortársairól megemlékezéseket, egyéb híreket is írt.

Pályája kezdetén még szépirodalmi munkássága is volt. Több szakmai társaságban tevékenyen vett részt, mint vezetőségi tag. Érdemeket szerzett a magyar orvosi nyelv területén is, gazdagította annak szókincsét. Különösen sok gondot fordított a magyar orvosi szaknyelv tisztaságára, kemény harcot folytatott az idegen szavak és szófüzések, magyartalan kifejezések ellen.

ÉLETÚTJA

Vámossy Zoltán 1868. december 15-én született Pesten, értelmiségi tanári családban.

Apja, Vámossy Mihály 1827-ben született Máramaroszigeten, tanulmányait szülővárosában kezdte, majd Debrecenben, a Református Kollégiumban végezte. 1854-től tanár, 1859-től 37 éven át tanított a pesti Református Főgimnáziumban történelem-magyar szakon, és 20 évig az iskola igazgatója volt. 1897. június 18-án vonult nyugalomba. Ez alkalommal érdemeiért a Ferencz József-rend lovagkeresztjével tüntették ki. Több napilapban közölt cikkeket, többnyire történelmi tárgyúakat, 1875-ben szerkesztette a pesti Református Főgimnázium értesítőjét. Két leánya és két fia volt. 1912. május 1-én hunyt el Leányfalun (59). Anyja Végh Petronella (1842–1889). Bővebb családi és származási adatokat közölt Kovács I. Gábor és Takács Árpád (41).

Orvosi tanulmányait Budapesten végezte, 1891-ben avatták orvosdoktorrá. A budapesti tudományegyetemen, illetve későbbi nevén a Pázmány Péter Tudományegyetemen a szülészeti és nőgyógyászati klinika, illetőleg a belgyógyászati klinika gyakornoka (1891–1893) volt. Kétévi klinikai tevékenysége után 1893-tól 1908-ig a gyógyszerertani tanszéken, Bókay Árpád mellett első tanársegéd. Közben 1897-ben állami ösztöndíjjal egy évet a freiburgi és strassburgi egyete-

Vámossy Zoltán

mek gyógyszerertani intézeteiben töltött. Hazatérte után, 1898 áprilisában Budapesten, az orvosi karon a farmakológiai módszertan magántanárává fogadták. 1903–1904-ben a párizsi Pasteur Intézetben méregtani tanulmányokat folytatott, ezután (1908-tól 1914-ig) a méregtan tantárgy előadója lett. A hallgatóság nagy száma miatt már 1911-től professzorával, Bókay Árpáddal párhuzamosan tartott előadásokat. 1914-ben nyilvános rendkívüli tanárrá, majd 1917-ben nyilvános rendes tanárrá nevezték ki. Az 1913/14-es tanévben a gyógyszerismeret önálló tantárgy lett, előadásait 1914–1920 között Vámossy Zoltán tartotta. 1920-tól 1938-ig, nyugdíjazásáig a Gyógyszerertani Intézet igazgatója volt, 1922–1924 között az orvostudományi kar dékáni tisztségét is betöltötte (34, 46, 59). Az első világháború alatt megszervezte és vezette a losonci megfigyelőállomást, majd a rokkant-utókezelő intézetek igazgatója volt.

Közben megnősült, feleségül vette egy budapesti ügyvéd leányát, az 1873-ban született Eleőd Karola festőművésznőt. Ebből a házasságból 1901. december 10-én született fia, Tibor. A Királyi József Műegyetem hallgatója volt, amikor hazafiként harcolt azért, hogy Burgenland Magyarország része maradjon. 1921. október 5-én, Szárazvámon (jelenleg Müllendorf) hősi halált halt a nyugat-magyarországi területvédő harcokban. Sírja a Farkasréti temetőben van, a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság gondozásában. Somogyváry Gyula *És mégis élünk* című regényében 2009-ben örökítette meg emlékét. Vámosy Zoltán élete végéig gyászolta fiát. Leánya, Judit később férjhez ment, és gyermekeivel népes lett a családja.

Vámosy Zoltánt a Magyar Tudományos Akadémia 1920. május 5-én levelező tagjává választotta a Matematikai és Természettudományok Osztálya, Természettudományi Osztály, Biológiai és Orvosi Tudományok Osztályában. Tagságát azonban 1948. április 23-án politikai okok miatt megszüntették. Az akadémikusok adatait összesítő 3. kötetben az áll, hogy 1948. április 23-án tagsága kizárás folytán megszűnt (5). A Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában található 1948. április 23-i összes ülés határozata szerint nem tartott székfoglalót, ezért az alapszabály értelmében a helye betölthető. Az Akadémia 1952-es keltezésű határozata szerint „az orvostudományok kandidátusa” tudományos fokozatot adományozta neki, egy évvel a halála előtt. Akadémiai tagságát azonban már csak halála után, 1991. május 9-én állították vissza.

Számos más tudományos társaság tagja volt, így a Magyar Újságírók Szövetségének, az Igazságügyi Tanácsnak, a Magyar Természettudományi Társulat Élettani Választmányának (1933–1940), egyúttal az Élettani és Kórtani Szakosztálynak elnöke (1934–1940) is, majd 1944–45 között a Széchenyi Tudományos Társaság elnöki tisztségét is betöltötte. Az Országos Balneológiai Egyesületnek már tanársegéd korában tagja lett. 1897-ben megírta a balneológiai ügyeknek történetét. Ezen kívül még az Országos Közegészségügyi Tanács forrás- és fürdőügyi előadója is volt. A társaság az első nagygyűlésétől kezdve minden alkalommal évkönyvet adott ki. Vámosy neve mind a tizenegy kötetben szerepel a kötetek összeállítójaként (78). A *Magyar Szent Korona országainak balneológiai egyesületébe tartozó fürdők és források képes ismertetése* című könyve 1913-ban jelent meg. Később ő vezette az 1948. április 23–24-én Hajdúszoboszlón tartott 49. nagygyűlést, ezt már mint nyugdíjas egyetemi tanár (22). Érdemesnek tartjuk megemlíteni azt is, hogy tevékenyen részt vett ezeken kívül még két polgári társaságban is: 1908-tól a Nemzeti Szabadkőműves Páholy munkájában, 1914 és 1944 között pedig a Leányfalui Társasági és Szépészeti Egyletben, annak elnökeként.

Az egyetemi hallgatóság megértő és segítő oktatója volt, ezért tisztelték és szerették. Diósadi Elekes György orvostörténész még egyetemi hallgató korában megírta *A Medikus Zenekar története 1920–1930* című kis könyvet, amelyhez Vámosy Zoltán írt előszót. A zenekar történetét bemutató művet, amelyben Vámosy mint fővédnököt többször megemlítik, az Orvostanhallgatók Szimfo-

nikus Zenekara és Kamarazene Egyesülete adta ki 1930-ban. Mint az ifjúság lelkes, melegsívű jó barátja, felkarolta tevékenységüket, atyai gondoskodással támogatta a zenekart minden vonalon, erkölcsi és anyagi javaik megszerzésében egyaránt, az intézetében gyakorlóléhszert biztosított számukra, irányította s biztatta a zenekart nyilvános fellépésre. Ennek eredménye lett, hogy 1922. április 26-án, a Gyógyszertani Intézet tantermében megtartották első előadásukat 25 zenésszel. 1927 decemberében ismét felléptek, majd 1928. február 24-én az Orvosok Kamarazene Egyesülete meghívására kiváló, sikeres hangversenyt tartottak az egyetem Semmelweis-termében. Ez volt a zenekar egyik legjobban sikerült előadása. A hangverseny kezdete előtti megnyitóbeszédében Vámosy professzor röviden vázolta a zenekar keletkezésének és pályafutásának történetét, és a közönség szeretetébe ajánlotta őket (10).

Ifj. Bóky János gyermekgyógyász professzor harmincéves (1883–1913) tanári évfordulója alkalmából az akkori tanársegédek (Mansfeld Géza, Fenyvessy Béla, Hári Pál és Vámosy Zoltán) felkérték 1913-ban Medgyessy Ferencet – aki orvos is volt –, az egyetemes szobrászművészet egyik kiemelkedő alkotóját (83), hogy készítsen emlékérmét, amellyel megajándékozzák a professzort. Az érme el is készült, hátlapján feltüntették az adományozók nevét, így Vámosy neve is szerepel rajta (9).

1939. június 30-án nyugdíjazták, de nyugalmazott nyilvános rendes tanárként még az 1945/46-os tanévben is oktatott. Egyetemi tanszékétől ekkor búcsúzott el. Az ünnepélyt Issekutz Béla egyetemi ny. r. tanár méltatása nyitotta meg, amelyet Verebélyi Tibor rektor, az egyetem ny. r. tanára folytatott, majd Belák Sándor egyetemi ny. r. tanár, az orvosi kar dékánja értékelte Vámosy professzor tevékenységét (86).

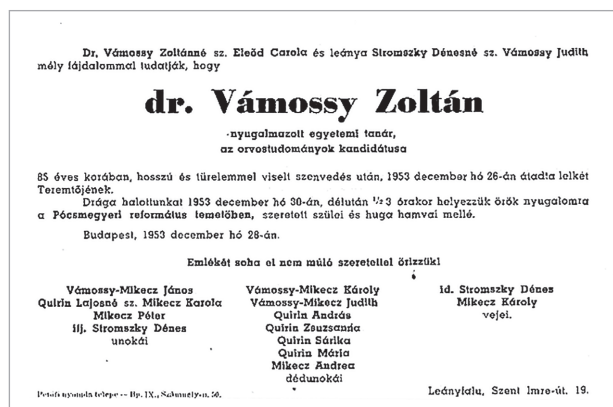

Vámosy Zoltán nyugdíjazása alkalmára, annak tiszteletére Medgyessy Ferenc 104 mm átmérőjű bronz emlékérmét készített 1938-ban

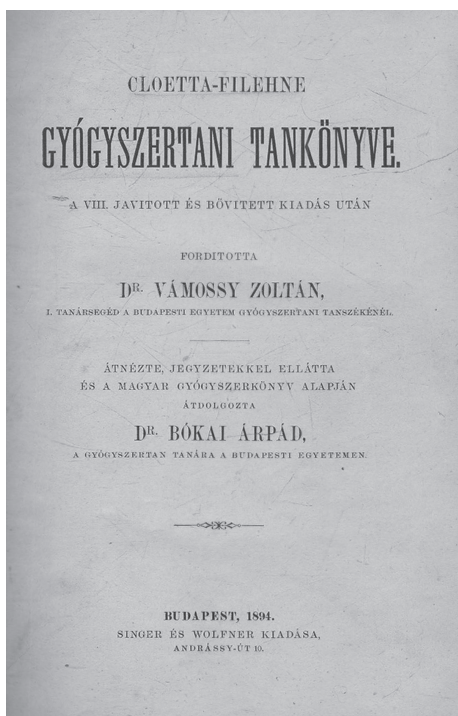
Váradai István kitűnő éremgyűjtő jegyzéke tartalmazza az emlékérem leírását is. A *Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleménye* szintén közölte Sz. Kürti Katalin „Medgyessy Ferenc szobrászati életműve” című tanulmányának felsorolásában a Vámosy-emlékérem pontos adatait (60). Az érem általa közölt átmérője 115 mm. Az érem balra néző arcél, körülötte felirat: „Dr. Vámosy Zoltán 1938”. A hátoldala üres. Ebből az érméből több példány magántulajdonban fellelhető. Szállási Árpád az *Orvosi Hetilap* Horus rovatában beszámol az egykori főszerkesztőket megőrkítő éremről, így a Vámosy-éremről is, amelynek fényképét is megadja (56, 57).

Vámosy Zoltán 1949-ben budapesti otthonát végleg elhagyta, feleségével, családjával együtt kiköltözött Leányfalura, az 1930 körül épült új házba. Itt tevékenyen részt vett

a település közösségi életében, a Leányfalui Társadalmi és Szépítő Egylet elnökeként a helység szépítésével, a lakosság közösségi életének szervezésével is foglalkozott. Mint ennek az egyletnek az elnöke, sokat tett a település érdekében. Tárgyalt a falu közvilágítása ügyében, közbenjárással elérte, hogy Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja engedélyezte a „közönség részére a Dunán való fürdözést”. A kereskedelmi miniszterhez kérvényt nyújtott be, hogy a falut átszelő út pormentes burkolattal legyen ellátva (86). 85 éves korában, 1953. december 26-án hosszas szenvedés után itt, Leányfalun érte a halál. Szüleinek a Szentendreiszigeten fekvő községben, Pócsmegyeren lévő sírja mellé temették örök nyugalomra (85, 86).

Dr. Vámosy Zoltán gyászjelentése

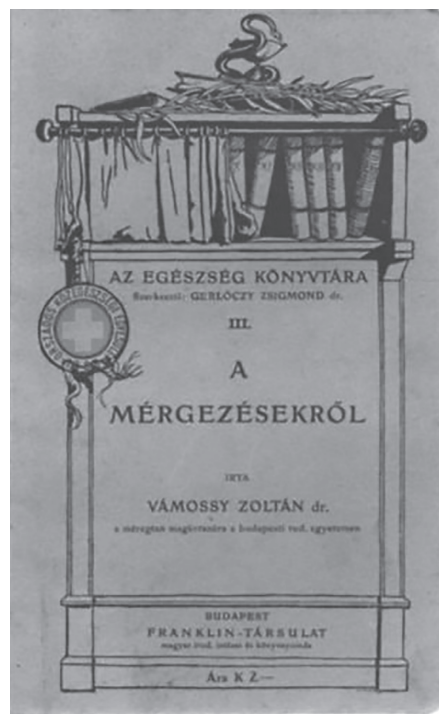
Dr. Vámosy Zoltán fordította Gyógyszertan könyv

SZAKMAI TEVÉKENYSÉGE, ÍRÁSAI

Vámosy Zoltán szakmai tevékenysége három területhez tartozik: egyetemi oktatás, tudományos munka és szerkesztői feladatok.

Oktatói munkája. Sokoldalú volt, kezdetben a szülészeti, majd belgyógyászati klinikán dolgozott, később a gyógyszer-tanon egyetemi tanár lett, és végül a méregtan (toxikológia) előadója is volt. Az egyetemi oktatás elősegítése céljából könyveket adott ki:

- **Gyógyszertan tankönyv.** Először magyar nyelvre fordította le Arnold Cloetta és Wilhelm Filehne 1881-ben megjelent *Lehrbuch der Arzneimittellehre und Arzneiverordnungslehre* című könyvét, amelyet 1894-ben *Cloetta-Filehne Gyógyszertani tankönyve* címmel adtak ki Budapesten, a Singer és Wolfner kiadó jóvoltából (35).
- **A mérgezésről.** 1907-ben jelent meg a Gerlóczy Zsigmond által 1907–1910 között szerkesztett *Egészség könyvtára* című, 13 kötetes magyar népszerű orvosi könyvek sorozatában. E sorozat harmadik kötete Vámosy írása, amely a Franklin-Társulat gondozásában jelent meg Budapesten. Ez a könyv, bár nem tankönyvként íródott, mégis szorosan kapcsolódott a méregtani előadásaihoz (68).
- **Gyógyszertan orvostanhallgatók és orvosok számára.** Ez a jelentős tankönyv 1908-ban jelent meg először; Bókay Árpád akkori két tanársegédével, Fenyvessy Bé-

Vámosy Zoltán a *Mérgezésekről* c. két könyvének fedőlapja

lával és Mansfeld Gézával írta (69). Ezt tekinthetjük az első korszerű magyar gyógyszerzeti tankönyvnek. Ezt a könyvet szinte két évente újból kiadták, összesen kilencszer. Vámosy világos észszerűségének és könnyen érthető írásmódjának köszönhetően a könyv minden kiadásának anyaga az addig tudott ismeretek kiegészítését, a bonyolult elméletek egyszerűsített megítélését tartalmazza (40). Bókay Árpád professzor így írt a könyv első kiadásának (69) megjelenésekor:

„... a könyv a budapesti gyógyszerzeti intézet szellemében van megírva. Az előadásokat az orvosi karon egy tankönyv sem pótolhatja, de egyedül előadásokból sem lehet az orvostudományt megtanulni. Jó tankönyv az, mely az előadások szellemét, irányát követi. Ez a kötet az én hallgatóimnak ilyen értelemben jó és hasznos tankönyve lesz.”

Továbbá értékeli a szerzők munkáját:

„Külön kiemelendők tartom, hogy a gyógyszerhatások tárgyalásában mindenütt szemmel tartják az elméleti kémiának újabb megállapított s a gyógyszerzet szempontjából is olyannyira fontos tételeit, nemkülönben az élettani kémiának újabb haladását, mely nap-nap után érzeteti módosító hatását a régebbi időből származó gyógyszerhatástani elméletek területén.”

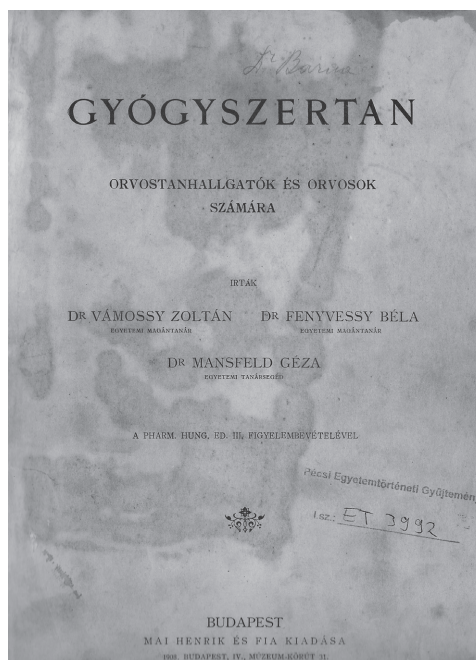
E könyv első kiadását egykori főnöküknek, Bókay Árpádnak ajánlották, 25 éves tanársága emlékéül. A szerzők a könyvet jó magyarsággal és folyékony, tömör formában írták meg. A könyvben előforduló magyar elnevezésekre példákat ad meg a könyv ismertetője, így *sápkór*, *jegecz*, *tápcsatorna*, *szemcse*, *okát képezi*, *mérgezést szenved*. Ezeknek a szavaknak egy része átment köztudatba, ma is használatban vannak, főleg a népgyógyászatban (40).

A *Gyógyszerzet* könyv kilencedik kiadásában (82) szintén Bókay emlékének áldoztak a szerzők. Ebben az utolsó kiadásnak az előszavában a szerzők kitértek azokra a jelentős változásokra, amelyek a gyógyszerzet területén indokolták a változtatásokat:

„Anyagunk megnagyobbodása elsősorban a biochemia páratlan haladását tükrözi vissza, mert a hormon- és vitaminkutatás nagy vegyi eredményei új feladatok elé állítanak” – írják a szerzők. Majd befejezésül így folytatják ajánlásukat: „Amidőn most ezt a IX. kiadást útjára bocsátjuk, hő óhajtásunk az, hogy váljék hasznára a magyar orvostudománynak és orvosképzésnek, mint hűséges útítarsa és tanácsadója gyakorló orvostársainknak s irányítója azoknak, akik csak most készülnek fel az orvos nemes hivatására.”

Az 1944-ben megjelent, teljesen átdolgozott kilencedik, utolsó kiadásnak Vámosy mellett csak Mansfeld Géza a társszerzője. E könyv kiadását is egykori főnöküknek, néhai Bókay Árpádnak ajánlották, 25 éves tanársága emlékéül. Ez a kilencedik kiadás az elmúlt évek haladását tükrözi, a kísérletes gyógyszerzet gyógyszerkincsünk gyarapodását idézte elő. Azóta sok gyógyszer támadópontja vált ismertté.

Nemcsak az orvos- és gyógyszerészhallgatók forgatták évtizedeken át nagy haszonnal ezt a könyvet, hanem a gyakorló orvosok is. A közel 500 oldalas könyv 17 fejezete felöleli a gyógyszerzet minden területét, beleértve a méregtani vonat-

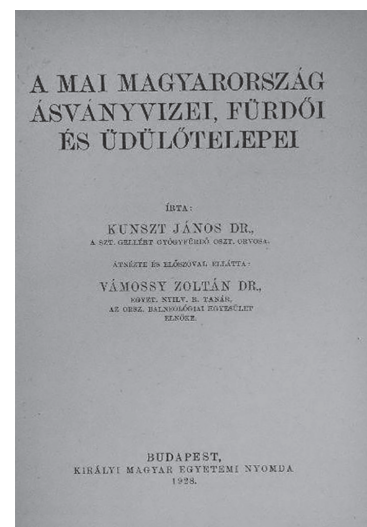
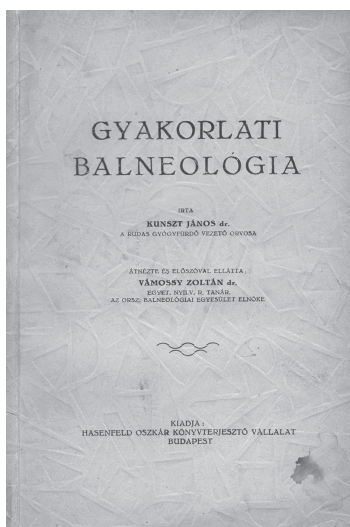
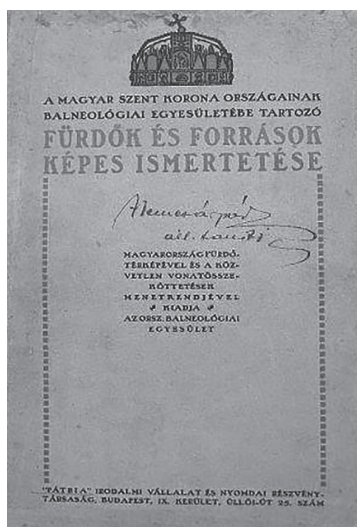
Vámosy Zoltán *Gyógyszerzet* c. könyvének első kiadása

kozású útmutatásokat, a helyes receptírás követelményeit is. Az egész könyv érvényre juttatta a gyógyszerzet haladását. E könyv mind a kilenc kiadásával a magyar orvostanhallgatók és orvosok mindig hűséges és megbízható útmutatót nyertek. Végül ezt a könyvet az olvasni és okulni szerető orvosok és orvostanhallgatók, valamint gyógyszerészhallgatók figyelmébe ajánlotta.

Vámosy Zoltán két évtizeden át több ezer orvostanhallgató tanára volt. Oktatói tevékenysége az említett könyveivel teljesedett ki. Egyetemi oktatói munkájának elismeréseként 1941-ben, a Pázmány Péter Tudományegyetem Orvosi Karának ünnepi ülésén Vámosy Zoltán orvossá avatása 50 éves évfordulójának emlékére kiállított aranydiplomát kapott (2).

Tudományos munkássága. Érdeklődése ezen a téren is változatos volt. Sokszínűség jellemzi ma is időszerű és gazdag írásbeliségét (13). Több szakmai lapban közölte dolgozatait, valamint a különböző tudományos társaságokban való részvétele is sokoldalú képzettséget és fáradtságot nem kímélő tevékenységet jelentett számára, és hozzájárult ahhoz, hogy tudományos kutatásai, munkái is változatosak, különböző tárgyak legyenek. Ezáltal a ma is időszerű és gazdag írásbeliségét sokszínűség jellemzi.

▪ **Fürdőgyógyászati tevékenység.** Az 1890-es évektől kezdődően több tanulmánya jelent meg a gyógyvizekről, így a fürdőügy alakulásáról és fejlődéséről, a régi budapesti fürdőeletről, a fürdőkórházak létjogosultságáról. Közreműködött a *Magyar Szent Korona Országos Balneológiai Egyesületbe tartozó fürdők és források képes ismertetője* című könyv összeállításában; 1911. évi kiadásának elő-

Vámosy Zoltán balneológiai kiadványai

szavát írta. Külön kiemelendő, hogy az erdélyi gyógyfürdőről sem feledkezett meg, így az erdélyi Tusnádfürdő múltjával és jelenével is foglalkozott. Már 1899-ben, az *Erdély népei* című honismereti lapban – több neves erdélyi kutatóval társulva – ismeretterjesztő írásokat közölt. Ugyanebben az évben, 1899-ben Kolozsváron az Erdélyi Kárpát Egyesület könyvet adott ki *A Mi Fürdőink* címmel, amelyben a 3. fejezet szerzője ő volt (66).

1905-től Bókay Árpád elnök mellett ő volt az egyesület főtitkára, majd Bókay halála után 1920-tól az egyesület elnöke 1942-ig (21). Ebben a tisztségében nagy érdemei voltak az ország fürdőinek és gyógyforrásainak szélesebb körű megismertetésében és az országos fürdőtörvények megalkotásában. Később, 1928-ban ő írta Kunszt János ásványvizekkel, fürdőkkel és üdülőtelepekkel foglalkozó könyvének bevezetőjét.

Balneológiai vonatkozású még *Budapest fürdőpolitikája* című dolgozata (75), majd később, az 1937. október 8–12. között Budapesten tartott nemzetközi fürdőügyi kongresszuson bemutatott, „A fürdőkórházak feladata gyógyhelyeken” című előadása (77), amely az *Orvosi Hetilap*ban jelent meg. Az egyesület neve 1920 és 1942 között ötször változott. Vámosy Zoltánt 1929. április 14-én az Országos Balneológiai Egyesület elnökének választották meg (21). 1941. május 2-án ő nyitotta meg az 50 éves Országos Balneológiai Egyesület ünnepi nagygyűlését, ahol beszámolt az eltelt idő eredményeiről és viszontagságairól. „50 év egy egyesület életében nagy idő, egy boldogabb és jobb jövődő ígéretének próbaköve, melynek hitével nyitom meg az idei 46. kongresszusunkat” – mondta Vámosy Zoltán a megnyitójában (78). 1948. április 23–24-én Hajdúszoboszlón, a városháza közgyűlési termében tartotta meg az egyesület a 49. nagygyűlését, amelyen szintén Vámosy Zoltán elnökölt, ez alkalommal már mint nyugdíjas egyetemi tanár (22).

- **Fenolftalein.** A fenolftalein hashajtó hatásáról már az 1900-as évek elején közölte, először a baseli *Chemischer Zeitung* című lapban, majd az *Orvosi Hetilap*ban 1902-ben „A phenolftaleinről, mint a törkölybor indikátoráról”

című dolgozatát (67). A magyar kormány a vegyszernek ezt a tulajdonságát akarta felhasználni arra, hogy a valódi bort megkülönböztessék a hamisítottól. Vámosy Zoltánt, az egyetem gyógyszer-tani intézetének akkori adjunktusát bízták meg a vizsgálatok elvégzésével. E vizsgálatok „melléktermékeként” jutott el a fenolftalein hashajtó hatásának felismeréséhez. Így neki tulajdonítják a fenolftaleinnek felhasználását hashajtóként (67), amit Wenhardt János tanár alkalmazott az osztályán.

- **Méregtani munkásság.** Más méregtani vonatkozású előadásokat is tartott, ezek a *Természettudományi Közleményben* jelentek meg, amelynek választmányi tagja volt. Itt közölte „A mérgek a lakásban és a mindennapi életben”, „A mérgek a konyhában és a háztartásban”, „A máj mérgevízhatartó képességéről”, „Élvezeti szereink mérgehatása” és „Védekezés a harci gázokkal szemben” című dolgozatait, valamint ebben jelent meg az „Ártalmas-e a szacharin” című dolgozata is.

Tudományos igénnyel írta meg „Hat év mérgezési statisztikája a magyarországi kórházak esetei alapján” című dolgozatát, amelyet a *Gyógyászat* című lap közölt (70). Ugyancsak ezzel a kérdéssel kapcsolatos, hogy 1927. augusztus 28-án Pécsen, az Erzsébet Tudományegyetemen, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 39. vándorgyűlésén Vámosy előadást tartott „Élvezeti szereink mérgehatásai” címmel (1).

Foglalkozott még a törvényszéki vegytan fontosabb fejezeteivel, a vérvizsgálattal a büntetőjog szempontjából, az arzén- és a higanymérgezésekkel és a himlő elleni védőoltással.

A gyógyszerkönyvek (*Pharmacopoea*) tekinthetők a gyógyszer-alapanyagok, a gyógyszerkincs, valamint a gyógyszerkészítés törvénykönyveinek. Mivel az idő teltével az egyes kiadások elavulttá váltak, szükség volt újabbak megjelentetésére. Az első *Magyar Gyógyszerkönyv* 1872-ben vált hivata-

lossá, a második kiadása 1888-ban lépett életbe, a harmadik 1910-ben, a negyedik 1933/34-ben (24). A *Gyógyszerkönyvek* szerkesztői az orvostudomány, a gyógyszerészet, a gyógyszer-tan szakmailag kimagasló tevékenységű tanárai voltak. Így a IV. kiadású *Magyar Gyógyszerkönyv (Pharmacopoea Hungarica Editio Quarta)* szerkesztőbizottsági elnökének Vámosy Zoltánt kérték fel.

A *Magyar Mentésügy* című folyóiratban Vértes László összefoglaló cikket közölt Vámosyról, a méregtan tudoráról (84).

Orvostörténeti munkásság. Orvostörténeti munkái szintén napvilágot láttak:

A pozsonyi orvosokról, a Nobel-díjas orvosokról (1936, 1939) is közölt. Könyvismertetőket gyakran írt, így az Erdélyi Múzeum-Egyesület *Értesítőjéről* (1940), a szegedi doktoravatásokról (1940), a hősi halott orvosokról (1942), a XVI. századi magyar orvosi könyvről (*Ars Medica*) (1943), a kolozsvári egyetem szülészeti és nőgyógyászati klinikájáról (1943). Írásaiban elődeiről vagy kortársairól sem feledkezett meg. Így többek között emléküléseken beszédeket tartott, és írt Markusovszky Lajosról, Korányi Frigyesről, a 25 (1891) majd a 40 éves (1907) tanári jubileumán, sőt születésének 100. évfordulóján is (1928). Továbbá Bókay Árpádról, Högyes Endréről, Semmelweis Ignácról is írt, köszöntötte Szentgyörgyi Albertet a Nobel-díj elnyerésekor. Megemlékezéseket közölt egyes tudományos társaságok, folyóiratok évfordulói alkalmából, így például a 80 éves *Orvosi Hetilap*, a 100 éves Budapesti Kir. Orvos Egyesület és az *Orvosi Hetilap* mellékletének, az *Orvosi Gyakorlat kérdéseinek* 10 esztendő működéséről, az Országos Közegészségi Tanács 50 éves tevékenységéről (1918), az Országos Közegészségi Egyesület 50 éves tevékenységéről (1936), az Élettani és Kórtani Intézet 50 éves tevékenységéről (13). Gyakran tartott előadásokat is. Így a Budapesti Királyi Orvos Egyesületben két alkalommal „A gyógyszer-tan haladása Balassa óta” címmel, amely nyomtatásban is megjelent (75, 76).

SZERKESZTŐI TEVÉKENYSÉGE

Gyógyszerkönyv. A *Gyógyszerkönyv* belső címloldalán olvasható, hogy Vámosy Zoltán a gyógyszer-tan egyetemi ny. r. tanára, m. kir. egészségügyi főtanácsos, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, az Országos Közegészségi Tanács és az Igazságügyi Orvosi Tanács rendes tagja. A IV. *Magyar Gyógyszerkönyv* 1934. június 1-én lépett életbe, magyarul és latinul külön-külön kötetben jelent meg. Előírásaiban 564 gyógyszer és a gyógyszerek elkészítéséhez szükséges anyag, valamint 118 kémszer, közöttük 10 mérőoldat van felsorolva. A szerkesztők célja az volt, hogy az úgynevezett „galenikumokat” (tinktúra = festvény, extraktum = kivonat, pilula = labdacs, solutio = oldat, tableta stb.) a gyógyszertárakban állítsák elő, és azokat fizikai-kémiai vizsgálatokkal ott ellenőrizték. Ezzel a gyógyszer-tári gyógyszerkészítés kézműves jellegét kívánták megvédeni az egyre gyakoribb ipari gyógyszer-gyártással szemben. Vámosy a IV. *Magyar Gyógyszerkönyvről* írt tanulmányában ismerteti a könyv célját, szerkezetét, és felhívja a figyelmet a kézműves (magisztrális) gyógyszerek fontosságára, ismerteti az orvosi vények kiállítására vonatkozó új belügyminiszteri rendeleteket (24), valamint hasznos táblázatokat is közöl. Felöleli az összes fontos gyakorlati tudnivalót. Minden orvos és gyógyszerész

számára lehetővé vált, hogy a IV. *Magyar Gyógyszerkönyvet* könnyen és alaposan megismerhesse.

Az *Orvosi Hetilap* 1935. évi júniusi száma ismerteti a IV. *Magyar Gyógyszerkönyvet*. Az első rész általános képet nyújt az új gyógyszerkönyvről, míg a második rész a részletekbe kívánja bevezetni az orvost és a gyógyszerészt. A *Gyógyszerkönyv* előírásai a gyógyszerészek gyakorlati tevékenységére vonatkoznak. A IV. *Magyar Gyógyszerkönyv* az orvost és a gyógyszerészt megismerteti mindazokkal az újításokkal, változtatásokkal, amelyeket az előző, a harmadik kiadású gyógyszerkönyv még nem tartalmazott. Rámutat az új, a IV. *Gyógyszerkönyv* elveire, amellyel a gyógyászatban a kézműves gyógyszerkészítést igyekeznek ismét uralkodóvá tenni, továbbá azokra a lehetőségekre, amelyek alapján az orvosi, valamint gyógyszerészeti szempontból egyaránt feleslegesen elterjedt gyógyszerkülönlegességek, a legújabb gyógyszerek a gyógyszer-tárakban is elkészíthetők.

Magyar Orvosi Archívum. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium és a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat hozzájárulásával 1892-től megjelenő *Magyar Orvosi Archívum* című szaklap új folyamának (a 13. kötettől) 1909-től megbízott szerkesztőjévé nevezték ki, amely lap kiadását továbbra a Pázmány Péter Tudományegyetem vállalta magára.

Orvosi Hetilap. 1923-tól szerkesztője lett az egyik legfontosabb és legközismertebb magyar nyelvű orvosi folyóiratnak, a napjainkban is élő *Orvosi Hetilap*nak. Ennek alapítója és 32 éven át felelős szerkesztője Markusovszky Lajos volt. A lapnak 1857. június 4-i indulásakor a *Honi s külföldi gyógyászat és korbúvárlat közlönyeként* a teljes „orvosi tudomány művelése” volt a célja, és kötelességének tartotta a tájékoztatást az orvosi tudomány újabb bel- és külföldi eredményeiről.

Az *Orvosi Hetilap* megindításával Markusovszky meghonosította a magyar nyelvet a hazai szakirodalomban a korábbi latin, illetve német nyelv helyett.

Az első világháború befejeztével az egész országot sújtó gazdasági válság idején az *Orvosi Hetilap* is súlyos anyagi helyzetbe került. A lapot a megszűnés veszélye fenyegette, ezért a kialakult helyzet megoldására a lap szerkesztői Klebelsberg Kunó miniszterhez fordultak. Ő megoldásként ennek a hetilapnak az irányítását egy sajtóbizottságra bízta, felelős szerkesztőként pedig Vámosy Zoltánt jelölte meg. Így az *Orvosi Hetilap*nak 1923-tól kezdve egészen 1944 végéig ő volt a szerkesztője. A háborús viszonyok között 1944-től nem jelenhetett meg a lap, de 1948-tól még a mai napig is él. Az *Orvosi Hetilap* a jelenleg is meglévő szaklapok között a világ hatodik legrégebbi orvosi szakfolyóirata (26).

Vámosy Zoltán főszerkesztősége az *Orvosi Hetilap* negyedik szakaszát fémjelzte (16). Akkor vette át szerkesztését, amikor a lapnak mindössze száz előfizetője volt. Az előfizetők száma azonban rövid időn belül nyolcszázra emelkedett. Vámosy a lap hasábjain keresztül igyekezett befolyást gyakorolni az egészségpolitikára, nem riadván vissza annak legkeményebb bírálatától sem. Szerkesztősége ideje alatt

számos írása, szakdolgozata itt látott napvilágot, de gyakran írt megemlékezést egykori tanárai, tanártársai oktatói tevékenységének évfordulójakor vagy elhalálkozásuk alkalmával. Az *Orvosi Hetilap* 80. születésnapján, 1936-ban a forma és a tartalom összhangjára hívta fel a közlésre beküldendő dolgozatok szerzőinek figyelmét.

Mindig nagy tisztelettel emlékezett meg az *Orvosi Hetilap* alapítójáról, első szerkesztőjéről, Markusovszky Lajosról. Így írt róla:

„mi gyöngye és méltatlan utódai meghajlunk az ő nagy és tiszteletre méltó emléke előtt és azzal a megnyugtató tudattal tesszük le a tollat, hogy legjobb erőink szerint igyekeztünk ezt az ő legkedveltebb alapítását, amivel élete nagy munkáját megkezdette – a húszas évek elején a végromlástól megóvni és a most, évek óta dúló szörnyű háború alatt is sértetlenül fenntartani. Áldott legyen Markusovszky Lajos emléke, aki nekünk ehhez az erőt és kitartást adta” (72).

Az 1927. év decemberi számában bejelentette a „Köszöntjük az olvasót!” című bevezetőben, hogy az *Orvosi Hetilap* számainak megtoldják *Az Orvosi Gyakorlat Kérdései* című állandó melléklettel, amelyet külön lapszámozással és tárgymutatóval látnak el. Ez a melléklet 1928–1944 között hetente jelent meg, és nyolc hasábon tájékoztatta az előfizetőket az időszakos tudományos kórismézési és gyógyászati kérdések felől. Évenként négyszer egy-egy mellékletet az alapvető és rokon tudományok haladása ismertetésének szenteltek, a többi mind a gyakorló orvos igényeit szolgálta (73).

A második világháború végső időszakában a korábbiaknál rövidebb és kevesebb cikket tartalmazó 51. évfolyam egyik lapszámában Vámosy írt:

„A papírgyártás racionalizálása parancsolta ránk ezt a szűk keretet, amelyben azonban éppen úgy kívánjuk szolgálni az orvosi tudomány és rend érdekeit, mint azt eddig tettük. [...] Kerek húsz esztendője vezetjük a nagy hagyományú Orvosi Hetilap ügyeit, de a maihoz hasonló nehézségekkel még a kezdet éveiben sem kellett megküzdenuk.”

A „szörnyű világégés” és a pénzhiány ellehetetlenítette a további kiadást (81). Ő maradt az *Orvosi Hetilap* szerkesztője 1944 decemberéig, a 88. évfolyammal bezárólag. A decemberi számmal a lap folytonossága megszakadt, majd páréves kimaradást követően 1948. március 15-i keltezéssel jelent meg a 89. évfolyam első lapszáma, ekkor már más szerkesztőségi csapat irányításával.

Orvostudományi Közlemények. Vámosy már 1940-ben, az *Orvosi Hetilappal* párhuzamosan megalapította *Orvostudományi Közlemények* címmel az 1944 végéig havonta megjelenő mellékletet, amelynek egyedüli szerkesztője volt (4). A lap harmadik évfolyamában már egyesületi jegyzőkönyvek, társulati beszámolók, valamint orvostörténeti vonatkozású cikkek is helyet kaptak, így terjedelme megkétszereződött. Az 1943. évi kötet már 756 oldalas, lapmérete megegyezett az *Orvosi Hetilap*éval. Az 1944. évi kötet közel ezeroldalas lett, az utolsó szám 1944. december 28-án jelent meg, amikor már folyt a főváros heves ostroma.

Az 1944. január 1-én megjelent 88. évfolyam 1. száma szűk keretet, keskenyebb hasáboakat, rövidebb és szűkszavúbb közléseket tartalmaz, ami nem ment az érthetőség és az érték rovására. Vámosy reményét fejezte ki arra vonatkozóan, hogy az *Orvostudományi Közlemények* sűrűbb megjelenésével helyre fog állni az *Orvosi Hetilap* addigi terjedelme (81). Reménykedett abban is, hogy lesznek lelkes pártfogók a klinikák és a kórházak élén, tudományos és társadalmi csoportok, amelyek terjeszteni fogják a lapot munkatársaik körében. Bár a lexikonok Vámosyról szóló cikkelyei nem tesznek említést az *Orvostudományi Közlemények* megjelenéséről, az öt kötetnek helye van a magyar orvosi szaksajtó történetében (55).

TÖREKVÉS A MAGYAR ORVOSI NYELV HASZNÁLTÁRA

Vámosy közleményeinek szövegeiben mindig gondot fordított az orvosi nyelv helyes magyar alkalmazására. Különösen kemény harcot folytatott az idegen szavak és a „szófüzések”, a magyartalan kifejezések ellen, vigyázott a magyar orvosi nyelv tisztaságára, foglalkoztatta az orvosi gyakorlatban használt kifejezések magyarosítása. 1936 decemberében rövid cikket közölt az *Orvosi Hetilap*ban, amelyben véleményét nyilvánított a lap hasábjain megjelent dolgozatok magyartalansága ellen:

„Csodálatos, hogy a magyartalanságot, a nemzet legsajátosabb kincsének és szelleme kifejezőjének: nyelvének rontását mennyire nem érzik hazafiatlanságnak, sőt még hibának sem a legtöbben, akikben különben elszánt hazafiság buzog.”

Továbbá hibáztatja a nevelést, az iskolát, ahol nem foglalkoznak eléggé a kifejezésbeli készséggel és a jó magyar nyelvérzéssel. Említi, hogy az *Orvosi Hetilap* felelősséget érez, s igyekszik megtenni kötelességét ez irányban. Így hivatkozik 1908-ban Jendrassik Ernő professzor „Nyelvészeti tanácsadó orvos írók használatára” című tanulmányára és a lelkes nyelvész, Tiszamarti Antal 1931-ben „Orvosi nyelvünk magyartalanságai” címmel írott cikkére – amelyet száz különlenyomatban is szétszórtak klinikákon és kórházakban –, valamint az *Orvosi Hetilap* pár éven át fenntartott „Nyelvművelés” című rovatára. Ehhez még Szinyei Ferenc „Jó magyarság” című cikke is hozzájárult, amely az Akadémia *Magyarosan* című folyóiratának második évfolyamában jelent meg.

Mivel hasonló magyarosítási kísérletek már előtte is voltak, a következőkben ezekről adok rövid áttekintést.

Amikor 1770-ben Nagyszombaton megindult az egyetemi orvos- és gyógyszerészképzés, még nem volt megfelelő magyar orvosi vagy gyógyszerészeti szaknyelv. TORKOS JUSZTUS JÁNOS az általa összeállított és 1745-ben megjelent *Taxa Pharmaceutica Posoniensis* szövegében az előírt 2145 gyógyszer nevét már négy nyelven, latinul, magyarul, németül és szlovákul tüntette fel, csoportosítva részben elkészítésük, részben állapotuk szerint (61).

Pár évvel később, 1793-ban ARANKA GYÖRGY kezdeményezésére megalakult Marosvásárhelyen az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság, számos természettudós és orvos taggal. Az orvosi nyelv szavainak helyes magyar megfelelője már régóta foglalkoztatta a nyelvészeket, orvosokat, gyógyszerészeket, orvostörténészeket. Egyre inkább szükségessé vált az addig latin vagy görög eredetű szakkifejezések megfelelő magyar nyelvű fordítása vagy magyar nyelvű kifejezésekkel, szavakkal való helyettesítése. Aranka György nem az idegen nyelvek ismerete és használata ellen volt. Idegen nyelven nem lehetséges a tudás valódi megszerzése és közölhetősége, ez csak anyanyelven lehetséges. Aranka György 1794-ben elmondott „Beköszönő beszéd”-ében így foglalta össze az anyanyelvről kapcsolatos gondolatait:

„...az értelemnek csak a tulajdon nemzeti nyelven való támadása, terjedése, bőrsége és egymással való közlése üzheti el egy nemzetben az értelem homályát” (27).

A nyelvművelésben a korszakos változást a nyelvújítás hozta meg (25). A nyelvújítás szellemében többen hozzájárultak a magyar vegyészeti és a magyar orvosi szaknyelv megteremtéséhez. Röviden meg kell emlékeznünk néhány úttörőről, így Nyulas Ferenc, Kováts Mihály, Schuster János nyelvészeti munkásságáról.

NYULAS FERENCET mindennapi orvosi munkája mellett a nyelvészet is foglalkoztatta. A Nyelvmívelő Társaság nyelvkutató bizottságában tevékenyen részt vállalt. Az *Erdélyi országi orvos vizeknek bontásáról közönségesen* című, 1800-ban saját költségén megjelent könyvével elismert nyelvújító lett (49). Megállapítása szerint a nyelvet nem lehet úgy „művelni, hogy az valamely tudományhoz ne volna kötvé”.

Vegyelemzéseikhez egységes mértékrendszert állított fel, új vegytani szavakat alkotott, és az általa használt üvegszerszámoknak is nevet adott, „peszlek”-nek nevezte el azokat. Ide tartoztak a „nyaka dölt üvegek” (retorták), „haskók” (hasas lombik), „hömpjös üvegek” és egyebek (47). Ilosvay Lajos a *Természettudományi Közöny* lapjain 1888-ban méltatta Nyulas Ferenc, az első magyar nyelven megjelent vegyészeti munka írójának tevékenységét „Egy régi magyar természettudós” címen. Példának említi, hogy az ásványvizek tartalmazzak „levegő szabású” (gáz halmazállapotú) és szilárd alkatrészeket, sókat, így „hamusó” (ültetvényi lúgsó), „gáliczos hamusó” (kálium-szulfát), „gyepsó” (gipsz) és más összetevőket (28). Számos olyan szavunk van, amelyet Nyulas vezetett be a magyar nyelvbe, ezek egy része ma is használatos, így: folyadék, szénsav, boncmester, kivonat és még sorolhatnánk tovább (52). Nyulas büszkén vallotta az orvos vizeknek bontásáról írt dolgozatában, hogy

„Még senki magyarul vizet nem bontott, a kémia is újság nyelvünkben, innen szükségképpen sok új szót kellett csinálnom, ha igazán akartam magyarul írni” (37).

KOVÁTS MIHÁLY is sokat foglalkozott a magyar orvosi szaknyelv fejlesztésével. Az orvoslás, a természettudományok

magyar nyelvűvé tételében maradandó és jelentős érdemei vannak (31). Így a *Magyar patika, az az Magyar- és Erdélyországban termő patikai állatok, növények és ásványok, orvosi hasznaikkal egyetemben*, valamint a *Háromnyelvű fejtő természetthon titoktan orvostudományai műszótára* című műveiben azon fáradozott, hogy a magyar szaknyelvet gazdagítsa. Könyve értékes, hasznos gyógyszerészeti és egészségügyi felvilágosító kézikönyv, amely a magyar nyelvű szakmai nyelv kincseshányójának is tekinthető. Kortársai, de az utókor kutatói is haszonnal forgathatják.

SCHUSTER JÁNOS, a vegytan tanára 1828-ban a nemzetközi vegytani szakkifejezések helyett magyar nyelvűeket alkotott. Magyarított vegyészeti szaknyelvének meghonosítására legalkalmasabbnak az orvos- és gyógyszerészhallgatókat találta. Hallgatóival magyar nyelvű egyetemi értekezéseket íratott, amelyeket nyomtatott kötet formájában közzé is tettek. Ezzel a magyar vegyészeti szaknyelv alkalmazhatóságát akarta bizonyítani (31). Az orvosi értekezések magyar nyelven való írására már az 1830-as évektől egyre nagyobb volt az érdeklődés. Míg 1822–1830 között évenként egy-egy tanulmány volt magyar nyelvű, addig 1844–1846 között számuk már húsznál is több volt (12). A Magyar Gyógyszerésztörténeti Társaság 2012-ben 99 gyógyszerészeti értekezést adott közre. Ezek közül 86 magyar nyelven íródott, azonban a vegytani kifejezéseket a régi nevük szerint használták (15).

BUGÁT PÁL új szavak bevezetésével, tankönyvek fordításával, írásaival és egy orvosi műszótár szerkesztésével járult hozzá a magyar orvosi szaknyelv fejlesztéséhez. Ebben és a magyar szaksajtó kialakításában elvülhetetlen érdemeket szerzett. Az ő tanári működésének korában az egyetemi oktatás latin vagy német nyelven folyt, így magyar orvosi szaknyelv lényegében nem is létezett. Bugát e hiány pótlását hazafias kötelességének tekintette.

A magyar orvosi szaknyelv megújítása Schuster János és Bugát Pál munkásságához kötődik. 1828-ban Pesten megjelent az első magyar nyelvű anatómiai munka. Bugát függelékkel írt a német nyelvből fordított könyvhöz a következő címen: *Bonctudománybeli mű, meg azon ritkább szavaknak deák-magyar, ill. magyar-deák szótára, melyek ezen munkában előfordulnak*. Ez a 85 oldalas latin-magyar szótár képezte a magyar anatómiai szókincs forrását. Majd 1829-ben a gyógyszerek elnevezése tekintetében jelentős a *Gyógyszerek árszabása* című mű.

Ugyanebben az évben VÖRÖSMARTY MIHÁLY elvállalta a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztését, és első cikkével a magyar orvosi nyelv ügyét akarta előmozdítani (6). Állásfoglalásában elismerően nyilatkozott a Bugát Pál alkotta szavakról, mint izom, mirigy, agy, sejt, dúc, rekesz, ideg, amelyek végérvényesen meggyökeresedtek a magyar orvosi nyelvben, és közkincsévé váltak (3). Később, 1843-ban jelent meg Bugát Pál *Természettudományi Szóhalmaz* című könyve (11).

Az említett tudósokon kívül Vámosy Zoltánnak a magyar orvosi nyelv helyességére irányuló tevékenységét még megelőzte néhány magyar nyelvű orvosi-gyógyszerészi szótár megjelenése is, amelyek az orvosi szaknyelv magyarításában vállaltak részt.

Így 1833-ban Bugát Pál és SCHEDEL FERENC *Magyar-deák és deák-magyar orvosi szókönyv* címen adták ki könyvüket, amelyben több orvosi kifejezésnek adtak új magyar elnevezést. Szívügyüknek tekintették a magyar orvosi nyelv alakítását, művelését (51).

MANNÓ ALAJOS gyógyszerész 1842-ben közzétette 293 oldalas *Orvos-gyógyszerészi vegytan* című munkáját, majd 1862-ben az *Orvosi Hetilap* által kiadott *Orvos-gyógyszerészi műszógyűjteményét*. 1883-ban BALOGH KÁLMÁN szerkesztésében az *Orvosi műszótár* és 1884-ben BARTS JÓZSEF *Orvosgyógyszerészeti műszótára* is napvilágot látott (32).

Az *Orvosi Hetilap* 1860. júniusi és júliusi száma is foglalkozott egy magyar orvosi-irodalmi társulat létrehozásával, azal a céllal, hogy a tankönyvekben, közleményekben és egyéb orvosi munkákban a szakkifejezéseket egységes helyesírásnak megfelelően használják, továbbá hogy létrehozzák a magyar orvosi műszavak gyűjteményét. 1863-ban az *Orvosi Hetilap*ban ÓVÁRY-ÓSS JÓZSEF a magyar orvosi szaknyelv helyesírási nehézségeit 13 pontban vetette fel, így például a betegségek magyar megnevezésével és a szakkifejezések magyaros írásával is foglalkozott (48).

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1938. évi vándorgyűlésén SZABÓ T. ATTILA kolozsvári nyelvész professzor is az anyanyelv használatára hívta fel a figyelmet, mondván,

„annyian mennek el gondatlanul és gondolatlanul a nyelvhelyesség kérdése mellett, annyi könnyelműség és felületesség tapasztalható a nyelvet beszélők, sőt a nyelvből élők (írók, újságírók, tudósok) részéről, hogy kötelesség e kérdésben újra meg újra nyilatkozni”.

Tovább felhívta a figyelmet, hogy a nyelvművelő mozgalomnak minden időben az volt és ma is az a célja, hogy felébressze álmából a nyelvi lelkiismeretet, és mindenkit az anyanyelv öntudatos használatának szükségességére serkentessen. Az anyanyelv tisztaságát és épségét fontosnak tartotta (54). Ma még inkább megfigyelhető az idegen nyelvek, főleg az angol nyelvnek a magyar orvosi nyelvre gyakorolt hatása. A nyelvművelőket az anyanyelv szeretete kell, hogy vezérelje.

JENDRASSIK ERNŐ professzor műkedvelő nyelvészként jelentős tevékenységet fejtett ki az orvosi műnyelv magyarossá tétele érdekében, munkássága során különösen az igehasználattal módjaival foglalkozott. 1908-ban „Nyelvészeti tanácsadó orvos írók használatára” című írása a magyar orvosi műnyelv kérdéseire vonatkozott, tudatosan törekedve a nemzetközi kifejezések magyarítására (30). Erre az írására hivatkozást találunk az *Orvosi Hetilap*ban 1936-ban. Ugyanitt említve van TISZAMARTI ANTAL 1936-ban írt „Orvosi nyelvünk magyar-

talanságai” című cikke is. Ebben alapos átnézést kért azoktól, akik a szerkesztőséghez beküldött anyagra ráírják, hogy „közölhető”. Ez a kérés sajnos visszhang nélkül maradt (64).

Később az 1940-es években is voltak kísérletek az orvosi szaknyelv kifejezéseinek magyarosítására. Így 1942-ben az *Orvosi Hetilap*ban Vámosy ismertetőt írt Torday Ferencnek, a *Budapesti Orvosi Újság* főszerkesztőjének *Orvosi műszótár* című könyvéről (79). Dicsérte a szerző áldozatos munkáját e könyv megírásában, továbbá kiemelte, hogy a szójelentések megadásában jól érződött a szerző magyar nyelvérzéke. Az 500 lap terjedelmű könyvben 17–20 ezer címszó található, amelyeket már nem lehetett mellőzni az orvostudomány akkori részletes szakosodása idején. TORDAY FERENC, a szerző, a könyv fülszövegében azzal indokolta meg könyvének létrejöttét, hogy az orvosi irodalmat olvasók érdeklődést mutattak az idegen szavak és kifejezések magyar jelentése iránt, ezt a hiányt óhajtotta kitölteni, és ezért munkatársaival együtt éveken át gyűjtötték az anyagot. Torday a szótárát a címszavak alapján Manninger Vilmos és Bakay Lajos orvos neves könyve szerint szerkesztette, amely 1907-ben jelent meg Budapesten (45).

E kísérletek után 1943-ban jelent meg Tiszamarti Antal és Vámosy Zoltán 306 oldalas könyve *Orvosi nyelvünk helyes magyarsága* címen orvosok, állatorvosok és gyógyszerészek számára. Ezt követően Vámosy, mint a könyv társszerzője, ismertetőt is írt a könyvről. Szerinte ez a kis könyv nem tette fölöslegessé a már eddig megjelent hasonló tárgyú könyveket (80). Hangsúlyozta, hogy

„magyarul írjunk tehát, ha magyar nyelven írunk és keljünk birokra latinos nevelésünk befolyásával és tudományunk többnyire idegen, latin-görög műszavaival. Nem az orvostudomány többnyire latin-görög műszavainak gyökeres kiirtásáról van szó, csak ritkításukról”.

Az idegen szó kevesebbet ront a magyar nyelvű szövegben, mint például a rosszul képzett magyar szó, helytelen igealak, hibásan alkalmazott igekötő vagy magyartalan szólásforma. A szerzők az első fejezetben a helyesírási hívták fel az olvasó figyelmét. A könyv „Idegenszerűségek” című fejezete a magyartalan kifejezésű formákkal foglalkozik, és olyan szavakat és kifejezéseket tár elénk, amelyek olvasásakor sokszor még magunk is kételkedünk, de a könyv szerzői mindig meg is írják a helyes kifejezést. A szerzők következtetésnek vonják le, hogy

„mindent, amit elfogadható magyar szóval kifejezhetünk, kötelességünk magyar szóval kifejezni”.

A könyvben a szerzők gazdag szókincse és kifejezésbeli készsége látható, szorgalommal gyűjtötték össze az idegen kifejezések magyarosítását, és példákat is adtak (63, 80). A könyv értékelésére és újabb kiadására javaslat történt (64).

Rátérve Vámosy Zoltán már említett *Gyógyszertan* című könyvére: e műben a különböző betegségek gyógyítására vagy tüneti kezelésére több száz gyógyszerert javasolt, amelye-

ket részben latinul, de sokszor magyar nyelven is közölt. Már az 1944. évi kiadásban (82) többnyire magyarul írták a hatás-tani fejezetek címét, de zárójelbe téve a latinus elnevezést is közölték. Íme, néhány példa:

a központi idegrendszer bénítói (Narkotikák, narkózis), altatószerek (Hypnotica), csillapítók (Sedativa), lázcsökkentő szerek (Antipyretica), a lues gyógyszerei (Antiluestica), köptetőszerek (Expectorantia), húgyhajtó szerek (Diuretica).

A gyógyszereknél is a magyar elnevezést írták, azonban nem mindenhol, példaként említek néhányat:

brom, méhméreg, szerves ezüst készítménye, cersavas ólom, ólomsók, cersavas drogok, cink sók, elvéve vannak latin nyelven írtak is, alcohol, de egy pár sorral lejjebb már alkoholhatás vagy alcohol mérgezés, chlor, calomel, acidum tannicum, nitroglycerin.

Tehát nem voltak következetesek az általuk használt elnevezéseknél: az első kiadásból összesen 177 gyógyszerészeti- orvosi elnevezés említhető; ezek 23 százaléka latin, 20 százaléka magyar, a többi latin és magyar nyelven íródott (82). A gyógynövényekből származó drogok elnevezései is megtalálhatók az 1944-es kiadás gyógyszernevei között.

KAZAY ENDRE 1900-ban írt *Gyógyszerészeti Lexicon* című négykötetes műve gyógyszernevekkel, gyógyszerzárral kapcsolatos elnevezésekkel és számos gyógyszerkészítményről foglalkozik. Megadja az eredeti latin elnevezésüket, de ugyanakkor magyarul is közli azokat (36). Könyvének alcíme: *Az összes gyógyszerészeti tudományok encyclopediája*. Mindegyik szócikkénél több hasonló elnevezést is megad magyarul és latin nyelven. Ezekből néhányat megemlítnék:

gyógyszerkönyv = pharmacopoea;
gyógyszerészmester = magister pharmaciae;
gyógyszerészgyakornok = tyro, practicans;
gyógyszerek = remedia, medicamenta, orvosságok, pharmacon;
gyógyszerárszabvány = taxa medicamentorum;
gyógyszertár = pharmacia, apotheca, patika.

Az utolsó példánál megemlítem, hogy Szabó T. Attila nyelvész professzor az *Erdélyi Szótörténeti Tár* 10. kötetében a leg-regebben, 1656-ban először előforduló „patika” szavunkról ír (54). Gyűjtésének adataiból összesen 75 példát adott meg a patika és a ragozott vagy az abból képzett szavak előfordulásából (50). Megjegyezzük, hogy a gyógyszertár, gyógytár elnevezések csak később jelentek meg. Ezt az elnevezést a gyógyszer eltarthatóságából vezethetjük le, mivel kifejezi azt, hogy a gyógyszertár a gyógyszer tároló helye.

Vámosy 1917-ben az *Orvosképzés* című szaklapban közölte a „Gyógyszerrendelés a háborúban” című dolgozatát (71). Ebben a háborús viszonyok között nehezen beszerezhető külföldi gyógyszereknek hazaiakkal való helyettesítéséről írt. A gyógyszerek nevét többnyire a hivatalos latin elnevezéssel írta.

Néhány példa az 1944. évi kiadásból a ma használatos magyar írásmód megjelölésével. Gyulai Pál szavaival indítom el a példák sorozatát:

„Kétségtelen, hogy az idegen szokat nem kerülhetjük ki mindig, a velők való élés jogos, de csak azon föltétel alatt, ha az illető fogalom kifejezésére nincs használható magyar szó”.

aether = éter
aethylalkohol = etanol, etilalkohol
analeptika = a központi idegrendszert nyugtató
anodyna = fájdalomcsillapító
antagonizmus = ellentétes hatás
anthelmintica = féregűző
antiepizoa = bőrélősdiek elleniek
antipyretica = lázcsökkentő
adstringentia = összehúzó szerek
borszesz = alkohol
carminativa = szélhajtó
chemoterápia = kemoterápia
chloroform = kloroform
cholagog = epehajtó
choleretica = epeválasztást fokozó
cocain = kokain
comprimatak = tabletták, pasztillák
cyan = cian
diuretika = húgyhajtó szerek
dosis totalis = teljes adag
emplastra = tapaszok
expectoranta = köptető szerek
extrasystolék = extrasistolé??
Glandula thyreoida = pajzsmirigy
glyocol = glicokoll
haemoglobin = hemoglobin
hypnotica = altató szerek
hypophysis = hipofízis
hypotoniás sóoldat = hipotóniás sóoldat
idiosyncrasia = túlérzékenység
insulin = inzulin
irrigatio = irrigáció
narkotikumok = altatók
narkózis = altatás
nicotin = nikotin
obstipáció = székrekedés
Oleum jecoris aselli = csukamájolaj
pilula = pirula
pulvis = por
qualitativ = minőségi
quantitativ = mennyiségi
reconvalescens serumok = rekonvalescens szérumok
rheumatikus = reumatikus
sedativumok = nyugtatók, csillapító szerek
sulfamidok = szulfamidok
suppositoriumok = végbélkúpok
synergizmus = együttes hatás
syntézis = szintézis
szénhydratok = szénhidrátok
tetanus = tetánusz
thermolytikus = termolitikus
tuberculosis = tuberkulózis
typhus = tifusz

A „Gyógyszerrendelés a háborúban” című dolgozatában Vámosy az említett növényi és vegyi összetételű gyógyszereket hatásuk szerint csoportosította, valamennyit a kor szokásainak megfelelően latinul írta (71). Ezek között vannak olyanok, amelyeknek a magyar nyelvű írásmódja ma már ismertebb és használatosabb. Például phosphor helyett ma-

gyarosan írva foszfor, de ugyanígy a strychnin – sztrihnin, hyosciamin – hioszciamin, strophanthus – sztrofantusz, chinin – kinin.

Ezek természetesen csak akkor írandók magyarul, amikor magyar szövegben fordulnak elő, de az orvosnak, amikor a beteg részére a receptre felírja, a latin nyelvű írásmódot kell használnia. A növények latin elnevezését folyamatos szövegben is mindig nagy kezdőbetűvel kell írni, párhuzamosan a magyar nevüket is lehet használni, mivel így esetleg ismertebbek. Az állati eredetűeknél előfordulhat, hogy azok magyar nyelvű írása nem ismert, hiszen régóta ismertebbek magyaros írással. Ilyen például a propolis – magyar megfelelője a „rajviasz”, ez utóbbit sokan még nem is hallották, gyakrabban inkább a latin elnevezést magyarosan írják: propolisz.

GRABARITS ISTVÁN gyógyszerész doktori értekezésében (23) ismertette és statisztikailag kiértékelte a régen használt, ám a mai gyógyászatban már ritkán vagy egyáltalán nem alkalmazott, de a népgyógyászatban esetleg még felhasználást nyerő növényi, állati, ásványi és vegyes összetételű, gyógyításra szolgáló anyagokat, termékeket a *Pozsonyi taxa* (61) és az egykori gyógyszerári leltárok (Kőszeg 1773, Székesfehérvár 1774) anyagában. Ez a felmérés megmutatja, hogy a mai gyógyszerkincs nemcsak megváltozott, hanem meg is újult. Ezért ma ismét szükségessé vált a forgalomban levő gyógyszernevek magyarosítása (8).

A *Magyar Orvosi Nyelv* folyóiratban többen írtak az orvosi nyelv magyar szókinéséről, az idegen szakkifejezések magyarosított változatának javaslatával. Így megemlítem Grabarits István hasonló tárgyú dolgozatát (25), Dörnyei Sándor írását (14), Kapronczay Katalin több közleményét (32, 33), Magyar László András írását a magyar vonatkozású gyógyszernevekről (44), Kiss László (39), Keszler Borbála (38), Donáth Tibor (11) és Bősze Péter (8) felvetéseit, hogy csak néhányat soroljak fel a sok szerző írásai közül. Az említett szerzők mindannyian ebben a lapban közölték észrevételeiket, javaslatukat, így valóban ez a folyóirat lett az orvosi nyelv magyarosításának egyik legfontosabb támogatója.

VÁMOSSY ZOLTÁN EMLÉKEZETE

Nemcsak halála után emlékeztek meg róla, hanem még életében is: munkatársai ünnepséget szerveztek harmincéves tanári működése tiszteletére. Ezen idős és fiatal munkatársai köszöntötték. Hangsúlyozták, hogy az igazság, a kötelesség és a lelkesedés útját járta, a fiatalok megsegítésére irányuló cselekedetei, valamint szerénysége olyan tulajdonságai, amelyek meghatározták egész életvitelét (19). Az ünnepi köszöntő végén az *Orvosi Hetilap* szerkesztőségi csoportja is csatlakozott jókívánságával, hogy tudásával és lankadatlan munkaerejével továbbra is szolgálja ezt az orvosi lapot, amelyet a legnagyobb magyar orvosi szaklappá ő fejlesztett.

1938 decemberében az egyetemi Gyógyszertani Intézet tantermében ismét Vámosy professzort ünnepelték hetvenedik születésnapján. Itt köszöntötték a minisztérium képviselőin

kívül az egyetem vezetősége, a rektor és a dékán, valamint a többi egyetem tantestületének néhány tagja, és családján kívül ott voltak még a tizenöt éve általa irányított *Orvosi Hetilap* munkatársai is. Az orvostanhallgatók általa oly sokszor támogatott szimfonikus zenekara hangversenyt adott a tiszteletére. Tanítványai is felköszöntötték, megköszönve sokoldalú támogatását (20).

Issekutz Béla orvosprofesszor, aki később Vámosy nyomdokaiba lépett mind az egyetemi oktatásban, mind az *Orvosi Hetilap* szerkesztőségi csapatában, az 1953-ban kiadott *Gyógyszertan, méregtan és gyógyszerrendelés* című egyetemi tankönyvében többször idézi Vámosy Zoltán könyvét a fenolftalein hashajtó hatásának felismerésével kapcsolatban, valamint a mérgezések megelőzése tárgyában (29).

Fehér János, az *Orvosi Hetilap* későbbi szerkesztője méltatásában kiemelte, hogy Vámosy Zoltán sokoldalú és újító tevékenységét szerkesztői munkájában is érvényesítette (16). Később is írtak Vámosy Zoltánról az *Orvosi Hetilap*ban, méltatva szerkesztői munkásságát (18).

Vámosy Zoltán professzor Leányfaluban álló egykori lakóháza előtt (Szent Imre herceg útja 17.) 1998. július 5-én emléktáblát avattak, megemlékezve születésének 130. és halálának 45. évfordulójáról, sőt Vámosy köz néven rövid kis utcát is elneveztek róla (58). Ez alkalommal Magyar Kálmán gyógyszerész, tanszékvezető egyetemi tanár, az MTA rendes tagja ünnepi beszédében méltatta eddigi tevékenységét, kiemelte széles érdeklődési körű életét, amelynek gazdag oktatói és tudományos tevékenysége tulajdonítható (43). Rávilágított arra is, hogy Vámosy a két világháború közötti tanárnemzedéknek kiemelkedő alakja volt. Egyénisége, előadásai jó benyomást keltettek mindenkiben. Pontos adatokat közlő, színes és fáradhatatlan előadó volt. Lapszerkesztőként szigorú, de befolyásolhatatlanul tárgyilagos. Tudósként nemzetközi viszonylatban is elismert volt. Mivel Vámosy nemcsak orvos-, hanem gyógyszerészhallgatókat is oktatott, Magyar Kálmán professzor emlékbeszédét a *Gyógyszerészet* című havilap 1998-ban közölte (43).

Az *Orvosi Hetilap* fenntartására 1990-ben létrehozták a Markusovszky Alapítványt. A testület felkérésére 2007-ben olyan emlékérem készült, amelyen az addigi hat szerkesztő névvel ellátott arcképe látható (17). Középen: „Markusovszky Lajos”, alatta: „Alapítvány”, körül arányosan elhelyezve a hat főszerkesztő szembenéző portréja, köréjük kerekítve nevük feltüntetésével az azonosító szöveg. Így a hat főszerkesztő között szerepel Vámosy Zoltán arcképe és neve is. Ez az érem méretének 160 mm-re történő bővítésével vált lehetségessé. A hátlapon középen: „2007”, fölötté félkörben: „Markusovszky Lajos”, alatta: „Alapítvány”, majd az elkészítő művész, Pató Róza szignója. Ezzel az *Orvosi Hetilap* egykori neves szerkesztőinek, így Vámosy Zoltánnak marandó emléket állítottak (56, 57). Az *Orvosi Hetilap* fennállásának 150. évfordulójára *Emlékkötet* jelent meg (17). Ebben Szállási Árpád, mint a Vámosy Zoltánról szóló fejezet írója, kiemelte Vámosy szerkesztői alapelveit, politikamen-

tes életét és azt a tényt, hogy mindenkor az orvosi esküjéhez híven viselkedett. Ugyanakkor értékelte oktatói, szerkesztői tevékenységét, felhívta a figyelmet arra, hogy a lexikonokból kimaradt Vámosynak az *Orvostudományi Közlemények* kiadására vonatkozó létrehozói, illetve szerkesztői tevékenysége (57). Végül a kötet tartalmazza a reá való emlékezést, emlékének fennmaradását oktatói, szerkesztői és tudományos munkáiban (17).

Az Országos Balneológiai Társaságban végzett munkájára napjainkig is emlékeznek. Így *A magyar balneológia aranykora* című emlékkönyvben többször is említik, mint aki 1905-től 1920-ig a társaság főtítkára, majd 1942-ig elnöke is volt (21, 22). Ez idő alatt az évente megjelentetett *Évkönyv*ket többször is Vámosy szerkesztette, sőt az intézetében helyet adott a Társaság összejöveteleinek is. A Magyar Balneológiai Egyesület, a Magyar Fürdőszövetség lapjában többször is megemlékeztek róla.

Vértés László a *Magyar mentésügy* című folyóiratban közölt cikke Vámosy Zoltánnak, mint a méregtannal foglalkozó tudósak is emléket állított (84).

A *Gyógyszerészettörténet* című szaklapban is megtalálható Vértés László fényképes bizonyítékokkal alátámasztott írása Vámosy életéről, műveiről, Leányfalun eltöltött éveiről és haláláról. Ugyancsak ő írt az *Orvosi Hetilapban* „In memoriam” címen megemlékezést, amelyben Vámosy eddig kevésbé ismert zenebaráti tulajdonságát említi, de döbbenetét is fejezi ki a temetőben talált sírjának jelenlegi állapotáról (86), amelynek rendbetétele a ma élő orvosok, volt tanítványok feladata lenne.

A Vámosy által megírt két könyvet, a *Gyógyszertan* és a *Méregtan* címűeket évtizedeken keresztül egyetemi hallgatók használták. Vámosy Zoltán, a gyógyszerertan egykori tanárának neve szakkörökben napjainkig a legnagyobb elismerést váltja ki, és a mai nemzedék is tiszteletben tartja.

Lampé László a 150 éves *Orvosi Hetilap* ünneplése alkalmával mondott köszöntő sorait idézve zárjuk Vámosy Zoltánról szóló tanulmányunkat:

„elvárjuk orvosainktól, valamint egyéb tudósainktól is, hogy irodalmi közleményeiket elsősorban magyar nyelven tegyék közzé. Erre szükségünk van, hogy itt minálunk egészséges, pezsgő tudományos élet, nemzeti tudomány s a tudományok ápolására kiművelt, hajlékony nyelv fejlődjék” (42).

IRODALOM

1. *A pécsi vándorgyűlés* A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 39. vándorgyűlése, Orvosi Hetilap 1927;71:36/1030.
2. *Aranydiplomás tanárok* Orvosi Hetilap, Vegyes hírek 1941;51:682.
3. Balogh Judit *Bugát Pál orvosi szavai* Magyar Orvosi Nyelv 2014;1:9–12.
4. Batári Gyula *Magyar orvosi és egészségügyi folyóiratok (1803–1944)* Orvosi Könyvtáros 1977;1:109.
5. Beck Mihály és mtsai. (szerk.) *A Magyar Tudományos Akadémia Tagjai 1825–2002. III. kötet R–ZS* Budapest, MTA Társadalomkutatató Központ – Tudománytár 2003;1355–6.
6. Borbáth Andor *Vörösmarty Mihály és a magyar orvosi nyelv* Korunk 1968;27:5/683–5.
7. Bősze Péter (szerk.) *A magyar orvosi nyelv tankönyve* Budapest, Medicina Könyvkiadó 2009.
8. Bősze Péter *A magyar orvosi nyelv szükségtelen idegen szavainak kérdésköréhez* Magyar Orvosi Nyelv 2018;1:37–49.
9. Csoma Mária (összeáll.) *Magyar orvosi érmék katalógusa 1974–1994* Budapest, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár 2000;23.
10. Diósadi Elekes György *A Medikus Zenekar története 1920–1930* Az előszót írta: Vámosy Zoltán. Budapest 1930;27.
11. Donáth Tibor *Hogyan is állunk a magyar anatómiai szaknyelvről?* Magyar Orvosi Nyelv 2003;2:30–45.
12. Dörnyei Sándor *Régi magyar orvosdoktori értekezések* Nagyszombat–Buda-Pest 1772–1849, I. kötet, 1998;51–4.
13. Dörnyei Sándor *A magyar orvostörténeti irodalom 1715–1944* Piliscsaba–Budapest 2002;48, 186, 281, 309, 397, 399, 400.
14. Dörnyei Sándor *A magyar nyelv az orvosdoktori értekezésekben, 1828–1848* Magyar Orvosi Nyelv 2009;1:12–5.
15. Dörnyei Sándor (összeáll.) *Gyógyszeres értekezések. Gyógyszereszek nyomtatott vizsgadolgozatai 1827–1844* A Magyar Gyógyszerész-történeti Társaság kiadványa, Kalocsa 2012:1–232.
16. Fehér János *Korszakok az Orvosi Hetilap pályafutásában* Orvosi Hetilap 1994;7–24.
17. Fehér János, Gazda István, Szállási Árpád (szerk.) *Emlékkönyv az Orvosi Hetilap alapításának 150. évfordulójára* Budapest 2007;16:111–25.
18. Fehér János, Vértés László *Vámosy Zoltán, az Orvosi Hetilap egykori felelős szerkesztője* Orvosi Hetilap 2002;143:1/31–40.
19. Fritz Ernő *Vámosy Zoltán jubileuma* Orvosi Hetilap 1929;73:43/1087–8.
20. Fritz Ernő *Vámosy Zoltán ünneplése* Orvosi Hetilap 1938;51:1246–7.
21. Gömör Béla *A magyar balneológia aranykora. Az egyesület első ötven éve* Budapest 2006;42, 55, 56, 62, 65, 79.
22. Gömör Béla *125 éves a Magyar Balneológiai Egyesület. Az egyesület 1945–2016 közötti története* Budapest 2016;10–1.
23. Grabarits István *A XVIII. századi magyarországi materia medica és annak értékelése* Doktori értekezés, Budapest, Semmelweis Orvostudományi Egyetem Gyógyszerészeti Kar 1979;47.
24. Grabarits István *A gyógyszerkönyvek születése* In: Bősze Péter (szerk.) *A magyar orvosi nyelv tankönyve* Budapest, Medicina Könyvkiadó 2006;47–63.
25. Grabarits István *Adatok a magyar gyógyszernevek kialakulásához* Magyar Orvosi Nyelv 2009;2:65–71.
26. Gracza Tünde *Magyar nyelvű orvosi folyóiratok hatása a „tudományok serkentésére, terjesztésére és illendő feszületben tartására...” 1803–1944 között* Tudományos és Műszaki Tájékoztatás. Könyvtár- és Információtudományi szakfolyóirat 2008;55:4/159–69.
27. Hegedüs Béla *Anyanyelvelmélet és tudománytörténet. Aranka György a nyelvről* In: Aranka György és a tudomány megújuló alakzatai, Kolozsvár, EME kiadás 2018;37–45.
28. Ilosvay Lajos *Egy régi magyar természettudós, Nyulas Ferenc* Természettudományi Közlöny 1888;20. 226. füzet/296, 353.
29. Issekutz Béla, id. *Gyógyszertan, méregtan és gyógyszerrendelés* Budapest 1953;16, 71, 489.
30. Jendrassik Ernő *Nyelvészeti tanácsadó. Orvosok részére* Gyoma 1908. Idézte: *A magyar nyelvhelyesség irodalma. Összeállította: Kozocsa Sándor* In: Magyarosan. Nyelvművelő folyóirat 1908;7:3–4/60.
31. Kapronczay Katalin *Kováts Mihály érdemei az orvoslás és más természettudományok magyar nyelvűvé tétele érdekében* Magyar Orvosi Nyelv 2012;1:8–12.
32. Kapronczay Katalin *Barts József orvos-gyógyszerészeti szótára* Magyar Orvosi Nyelv 2016;2:66–9.

33. Kapronczay Katalin *Schuster János és a magyar kémiai szaknyelv* Magyar Orvosi Nyelv 2017;1:16–9.
34. Kapronczay Károly *Magyar Orvoséletrajzi Lexikon* Budapest 2004.
35. Kapronczay Károly, Kapronczay Katalin (összeáll.) *Fejezetek a magyar gyógyszerészet történetéből* Budapest, Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet 2016;103.
36. Kazay Endre (összeáll.) *Gyógyszerési Lexicon 1900* Hasonmás kiadás, Budapest 2000;30–5.
37. Kelemen Hajnal *Nyulas Ferenc kutatásai az erdélyi ásványvizek elemzése terén* EME Orvostudományi Értesítő 2008;81:3/218–21.
38. Keszler Borbála *A régi magyar orvosi nyelv forrásai és szótípusai* Magyar Orvosi Nyelv 2005;1:37–49 és 1, 8–40.
39. Kiss László *Decsy Sámuel (1742–1816), az orvosi nyelvújítás programadója* Magyar Orvosi Nyelv 2016;1:23–6.
40. K. Gy. *Könyvismertetés. Gyógyszertan. Orvostanhallgatók és orvosok számára*, írta Vámosy Zoltán, Fenyvessy Béla, Mansfeld Géza, 418 oldal. Orvosi Hetilap 1908;52:12/204–5.
41. Kovács I. Gábor, Takács Árpád *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai a két világháború közötti magyar tudáséletben I. A protestáns felekezeti-művelődési alakzatokhoz tartozó ősfűi* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó 2018;195–6.
42. Lampé László *Ünnepség az Orvosi Hetilap alapításának 150. évfordulóján* Debreceni Szemle 2008. A tudomány történetéből 30;390–6.
43. Magyar Kálmán *Vámosy Zoltán professzor emlékezete* Gyógyszerészet 1998;42:11/623–4.
44. Magyar László András *Magyar vonatkozású nevek a régi nemzetközi orvosi-gyógyszerési szakírókban* Magyar Orvosi Nyelv 2016;1/32–4.
45. Manninger Vilmos, Bakay Lajos *Onomatológia medica, orvosi neveskönyv* In: Magyar Könyvszemle Budapest, Új folyam 1922;75, 273. poz.
46. Markó László (főszerk.) *Új Magyar Életrajzi Lexikon* Budapest, Helikon Kiadó 2007;6:1043–4.
47. Nyulas Ferenc *A vizek bontásának peszlekeiről* In: Az Erdélyi országi orvos vizeknek bontásáról közönségesen, Kolozsvár 1800;27–41.
48. Óváry-Oss József *A magyar orvosi szaknyelv helyesírásának néhány kérdése* Orvosi Hetilap 1963;104:37/1758–61.
49. Paczolay Gyula (összeáll.) *Magyarország és Erdély gyógyvíztörténelméből* Piliscsaba 2007;133, 169–79, 184–5.
50. Péter H. Mária *Patika, patikárius szavaink első írásos előfordulása Erdélyben* Gyógyszerészet 2002;1:28–9.
51. Sági István *Magyar szótárak és nyelvtanok könyvszete, szótára* Magyar Könyvszemle 1922; Új folyam, 29:1–4/74.
52. Spielmann József, Soós Pál (vál.) *Nyulas Ferenc* Bukarest 1955;49–51, 69–171.
53. Szabó T. Attila, id. *Anyanyelvünk épsége* In: György Lajos (szerk.) *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1937. augusztus 29–31. napjain, Székelyudvarhelyen tartott tizennegyedik vándorgyűlésének emlékkönyve* (Kolozsvár) Cluj, EME kiadás 1938;51–6.
54. Szabó T. Attila, id. (szöv. gyűjt.) *Erdélyi Szótörténeti Tár 10. kötet* Budapest–Kolozsvár, Akadémiai Kiadó és EME kiadása 2000;569–71.
55. Szállási Árpád *Vámosy Zoltán és az Orvostudományi Közlemények* Orvosi Hetilap 2005;146:24/1311–13.
56. Szállási Árpád *Az Orvosi Hetilap főszerkesztői az éremművészetben* Orvosi Hetilap 2007;148:38/1809–11.
57. Szállási Árpád (főszerk.) *Vámosy Zoltán* In: Fehér J. (szerk.) *Emlékkönyv az Orvosi Hetilap alapításának 150. évfordulójára* 2007;111–21.
58. Székelyhídi Ferenc *Vámosy Zoltán emléktáblát avattak Leányfalun* Honismeret 1998;26:4/79.
59. Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái, 14. kötet* Budapest 1914;829.
60. Sz. Kürti Katalin *Medgyessy Ferenc (1881–1958) szobrászati életműve* Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 38. 1981;39.
61. *Taxa Pharmaceutica Posoniensis 1745* Pozsony. A kalocsai Érseki Könyvtárban található eredeti példány hasonmás kiadása. Gyógyszerésztörténeti könyvek 2. kötet, Magyar Gyógyszerésztörténeti Társaság.
62. Tiszamarti Antal *Nyelvművelés* (Vámosy kiegészítésével) Orvosi Hetilap 1936;80:51–2/1226–8.
63. Tiszamarti Antal *Könyvszemle Magyarosan*. Nyelvművelő Folyóirat 1938;7:7–8.
64. Tóth Emil *Tiszamarti Antal: Orvosi nyelvünk helye magyarsága* Magyar Orvosi Nyelv 2007;1/43–7.
65. Vámosy Zoltán *A régi fürdőélet Magyarországon* Orvosi Hetilap 1897;41:28–9/346–7, 359–60.
66. Vámosy Zoltán *Tusnádfürdő hajdan és most* A mi fürdőink 1899;2:2/25–6.
67. Vámosy Zoltán *Egy új hashajtó szerről (a purgóról)* Orvosi Hetilap 1902;9/147–8.
68. Vámosy Zoltán *A mérgezésekről* Budapest, Egészség könyvtára sorozat 3. kötet 1907.
69. Vámosy Zoltán *Gyógyszertan. Orvostanhallgatók és orvosok számára a Pharm. Hung. ed. II. figyelembevételével* Írták Vámosy Zoltán dr. egyet. magántanár, Fenyvessy Béla dr. egyet. magántanár és Mansfeld Géza dr. egyet. tanársegéd. Budapest 1908, 418 oldal. *Könyvismertető* Orvosi Hetilap 1908;12:204–5.
70. Vámosy Zoltán *Hat év mérgezési statisztikája a magyarországi kórházak esetei alapján* Gyógyászat 1909;8/26.
71. Vámosy Zoltán *Gyógyszerrendelés a háborúban* Orvosképzés 1917;50–1:63–76. In: Kapronczay Károly, Kapronczay Katalin (összeáll.) *Az I. világháború magyar orvosi emlékeiből. A magyar hősi halott orvosok emlékére* Magyar Orvostörténeti Társaság, Budapest 2016, 492–52.
72. Vámosy Zoltán *Beköszöntő* Orvosi Hetilap 1923;67:1/1.
73. Vámosy Zoltán *Köszöntjük az olvasót!* Orvosi Hetilap 1927;71:1/1–2.
74. Vámosy Zoltán *Korányi Frigyes centenáriuma (1828–1913)* Orvosi Hetilap 1928;72:52–3/1430.
75. Vámosy Zoltán *Budapest fürdőpolitikája* Orvosi Hetilap 1936;80:31/741–3.
76. Vámosy Zoltán *A gyógyszeres haladása Balassa óta* Orvosi Hetilap 1936–37;80:45/1055–60. és folytatása 80:47/1107–10.
77. Vámosy Zoltán *Fürdőkörházak feladata gyógyhelyeken* Orvosi Hetilap 1937;81:43/1090–93.
78. Vámosy Zoltán *Az Országos Balneológiai Egyesület 50 éve* Orvostudományi Közlemények 1941;2:9/257–60.
79. Vámosy Zoltán *Orvosi műszótár* (Manninger–Bakay neves könyve alapján, szerk.: Torday Ferenc) *Könyvismertetés*. Orvosi Hetilap 1942;86:155.
80. Vámosy Zoltán *Orvosi nyelvünk helye magyarsága. Tiszamarti Antal könyve* Orvosi Hetilap 1942b;51/617.
81. Vámosy Zoltán *Beköszöntő* Orvosi Hetilap 1944;88:1/1.
82. Vámosy Zoltán, Mansfeld Géza *Gyógyszertan orvosok és orvostanhallgatók számára* Teljesen átdolgozott 9. kiadás, Budapest 1944;1–500.
83. Varannai Gyula *In memoriam. Medgyessy Ferenc (1881–1958)* Orvosi Hetilap 1958;99:50/1754–5.
84. Vértés László *Vámosy Zoltán a méregtan tudora* Magyar mentésügy 2008;28:1–4/169–78.
85. Vértés László *In memoriam. Vámosy Zoltánról* Orvosi Hetilap 2010;151:50/2072–3.
86. Vértés László *Vámosy Zoltán. A gyógyszeres tudora* Gyógyszerésztörténet 2011;9:2/20–3.

Szabó Attila, Keszler Borbála

CSAPÓ JÓZSEF

ÉLETÚTJA

A család György nevű őse 1630-ban kapott tagyosi előnévvel nemesi rangot II. Ferdinándtól. Tagyosi Csapó József István János Győrben született 1734. július 18-án, keresztelésére 21-én a győri református egyházban került sor. Édesatyja, idősebb Csapó József (1700? – 1759. február 9.) jogtanácsosként szolgált Savoyai Jenőnél. Édesanyja, Ott Mária Magdolna (?–1740) a Felvidékről származó nemesi Ott családból való.

Csapó József alsóbb iskoláit szülővárosában, gimnáziumi tanulmányait Németországban és Svájcban végezte. 1756-ban a strasbourggi egyetem évkönyvében fordul elő a neve. Itt jelent meg

Disquisitio de praesentia liquidi neurei in musculo, in actione constitutio, et de cauitibus fibrarum muscularium

című írása. A kitűnő tanulónak számító Csapó 1758-ban már a bázeli egyetem hallgatója. Bazelben két írása is megjelent, az egyik címe *Problema Theoreticum de auditu, et partium de Pleuritide enodatum*, a másik a doktori értekezésében (*Dissertatio in aug. medica de febre Hungarica*) a mocsári lázról írt, amelyet az orvostudomány „lues Pannonie” vagy „pestis Ungarus” (magyar láz) névvel is illetett, mert ez a betegség akkoriban nagyon elterjedt volt hazánkban. Csapó Józsefet Bazelben 1759. augusztus 7-én Zwinger János¹ avatta doktorrá. Ezt követően európai körútra ment, bejárta a német és francia nagyobb városokat. Hazatérve, 1767-ben elfogadta Debrecen város kínálta orvosi állását, ahol 1799-ben bekövetkezett haláláig élt és dolgozott. Buzinkai György² 1768-ban bekövetkezett halálát követően megkapta a városi főorvosi tiszteletet.

Trtina András fametszete. Csapó József bal kezében egy növény – mintha épp meg akarná határozni –, jobb kezében *Új magyar kert* című könyve nyugszik. A kézben lévő növény, a réti fűzény dunántúli származására utalna. A könyvtől kissé odébb családi címere látható

¹ Johann Rudolf Zwinger (1692–1777) 55 éven át volt a bázeli egyetem orvostudományi professzora. Ő alapította a Societas physico-medica Helvetica nevű társaságot és az *Acta Helvetica* nevű folyóiratot.

² Buzinkai György (? – 1768. március 17.) Brémában, Amszterdamban és Leidenben tanulta ki az orvostudományt. 1737-ben nyert meghívást Debrecenbe, ahol a városi főorvos tiszteletét haláláig töltötte be.

MUNKÁSSÁGA

Több orvosszakértői munkát Weszprémi Istvánnal végzett el.

Leghíresebb esetük még 1760-ból származott, mikor egy arzénmérgezéses (egérköves) gyanút kellett kivizsgálniuk. A boldogtalan házasságnak kívánt Dúl Mihály felesége véget vetni a civisvárosban. Az asszony egérköves vízben főtt kukoricával óhajtott végrehajtani bűntettét. Ura gyanút fogott, mert a kukoricalé nagyon zavaros volt. Dúl Mihály a feleségét feljelentette, az ügyet a város bírása kivizsgálta. A két orvos munkáját Kazzay Sámuel uram is segítette. Egy cső főtt kukoricát lemorzsolnak, és a magokat a Patikaház előtt legelő libák elé szórták. (Bizony, akkoriban még a debreceni Piac utca és Szent Anna utca sarkán álló patika előtti téren libák is legeltek.) A libák előbb felették a szemeket, majd visszaöklendezték. A főzővízből egy kevés folyadékot tálkába öntöttek, melyre a rászálló legyek hamar elpusztultak. Patikus uram a tűzhelyénél egy kis kanálba tett folyadékot, és azt tartotta a láng fölé. A képződött fehér füst fokhagymaszagú lett. A gyanúsított asszony elismerve bűnét, bocsánatot kért férjétől, de pár év múlva újra próbálkozott. Persze ismét sikertelenül, de ezt már nem úszta meg. A város ekkor élt utóljára pallosjogával.

Csapó az orvosi beosztása mellé felkérést kapott a Debreceni Kollégium tanárai közé, amit nagy tisztelettel fogadott el. Az eddigi kutatások alapján agglégényként élte debreceni életét.

A mindennapi munka mellett szakirodalmi érdeklődésük is erősítette a két kiváló ember barátságát. Ismeretterjesztő munkákat is írtak. Weszprémi megírta *A' Kisded gyermekeknek nevelésekről való Rövid Oktatas* című művet, amelyet Kolozsváron adtak ki 1760-ban. Csapó pedig *Kis gyermekek Ispatalja, mellyben külömbféle nevezetesebb nyavalyái, és külső hibái a' kis Gyermekeknek, 's ezek eránt lehető orvoslásnak módgyai hűségfen meg-íratnak* című munkáját adatta ki 1771-ben, Nagy-Károlyban.

A szerző az olvasókhöz szóló részben a következőket írta:

„Magyar Hazámhoz, és Felebarátomhoz tartó igaz szeretetem indított azért erre, hogy magyar nyelven irván, ki-botsátom e' kis munkámat, mellyben közel száz féle nyavalyáit a Csetsemőknek, mellyek születesektől fogva harmadak Esztendeikig rajtok uralkodni Szoktanak elől számláltam, 's mintegy egyenként le-rajzolván, olly féle Orvoságokkal-is azok eránt tanátsól lenni kívántam, melly szerint, kivált falukban es pusztákon a szegény Emberek az ő nyomorgó kis gyermekeiknek, könnyen fel-található, és el-keszithető hafznos házi orvoságokkal is segitségül lehessenek” (1a).

Munkájában részletesen foglalkozik az *ideje előtt lett születés* okaival, következményeivel, s esetleges gyógyításukkal, valamint a sérült gyerekek formáival:

setétkék tsomó és dagadozott fej (1e), a kaponya egyenetlenül fére vagy tsúfossan áll (1g), nyak görbesége (1f), nagyfejűek, vízi kórság (1j), elvált derekú gyermekek (= nyílt hátgerinc) (1b), hát gerintzsontok meg-görbülése és váll-lapotzka kiállása (1c), lábknak görbesége, zomb-tsonk kifitzamodása (1d), nyak-tsigá ki-fitzamodása (1e), hasatt ajuku gyermekek – nyúl-szájúaknak nevezik (1f), repedezett szájúak, fogakkal születettek (1g), nyelvzabolátska hibája (1i), torok-repedés (1j), vizellő tséve öszvenövése (1k), vég-bél öszvenövése (1k), kezek 's lábak ujjai öszvenövése, kezeken, lábakon-levő több ujjak (1l), jegyzett vagy bélyegzett gyermekek (1m), kettős gyermekek (1o).

Ezek eredetét néha örökletességgel vagy szüléskor történt hibákkal, olykor pedig babonákkal magyarázza.

Művében többek között a következő betegségekre tér ki:

Ágyék-szakadás, Bél-szakadás, bőrnek fel-törése, dagadozások, ful-ladozások és köhögések, gyomorfájások, hévség, himlőzés, köldök fel-dagadozás, köldök kiállás, köldök szakadás, nyavaja-törés, rágás, rettegés, szélrekedések, tökösség, tsontpuposodások, vízi kórság a' fejekben stb.

Új orvosi szavak és kifejezések nemigen fordulnak elő a munkában, de talán ilyennek tekinthetők a következők:

bőrnek feltörése, felserdült kor, jegyzett vagy bélyegzett gyermek, vizelletet botsátó csatornátskák.

Érdekes, hogy Pápai Párizhoz hasonlóan használja a *posta* szót előjel értelemben:

„[Rettegések.] ...mint egy elől járó postái szoktanak lenni a' nyavalya törésnek” (1p).

Az általa javasolt gyógyszerek nagy része növényi eredetű, de előfordulnak nála még a korábbi korszakokban nagyon gyakori állati eredetű szerek is, például:

bakháj, bornyúlábvelő, csiga-por, égetett szarvas szarva, gilisztapor, kappansir, ketskebak hája, kígyóháj, marhaepe, nyúlháj, rák pora, rákszempor, rókaháj, skorpió olaj, tyúkganéj, vad malatz háj stb.

Munkájában előfordulnak még babonás hiedelmek is, például a sükettség egyik okaként a szerző a fülben levő gilisztákat nevezi meg (1r), vagy például a jegyzett, bélyegzett gyermek tüneteit a következőkkel magyarázza – hivatkozva a népi hiedelmekre, valamint külföldi szerzők műveire:

„Ezeknek sokféle okait adgyák elől a' Tudófok. A' köz-nép azt állittya, ha a' nehezkes afzfzony hirtelen valamit meg-tsudál, vagy valaminek látásán meg ijed, és hirtelen hasához kapdofs kezével, akkoron melly részét érendi a' benne fekvő magzatnak, azon részén a' gyermeknek, fzületéfe után a' Jegy meg-láttzik, melly tókélletefsen azon dolgot jegyzi, mellyet az annya látott 's tölle meg-ijedett [...] ez-is ollyan igaz, mint az első. Mindazonáltal fok példákbl tagadhatatlan, és ki-világofodott ez, melly fzerént az Afzfzonyok terheknek közép ideje táján, 's attól fogva végig, midön valamitől igen meg-rettentek, avagy valamit nagyon meg-tsudáltak, 's felette meg-kivántak, tehát ollyan Jegyes magzatokat e' világra születtek. Hozok elő egy két példát, mellyet tudok Hollandiában Amfterdam nevű nagy rop-pant városnál egy gonofz-tévöt keréken törni, nagy fzanakozásfal nézte a' nehezkes afzfzony, eljövén a' fzülés ideje, olly gyermeket fzült, kinek hafonló módon a' kis tetemei kezén, lábán 's egyébüüt öfzve törve találtattak. A' fellyebb említett Leánka édes annya Györ városában ház gyuladását hirtelen meg-látta, 's tűz láng fzinű ábrázattal azon Leánykát fzülte. Ezenkívül 1655ben Selitzben egy Nagyságos Afzfzony az ebet igen meg-tsudálván, ollyan fejú gyermeket fzült. 1703ban egy Nemes Afzfzony a' lótlól meg-ijedvén, ló-fzajú gyermeket fzült. Oppenheimban egy afzfzony béka forma tsudát fzült, melly Heidelbergában Profeffor Wincklernél égett-bor között meg-tartatik. 1715ben az terhes afzfzony nap meg-fogyatkozását az égen látta, 's olly gyermeket fzült, kinek homlokán meg-fogyatkozott nap formájú Jegy látatott. Némelly nehezkes afzfzonyok látván a' meg-fententziázattott embernek fejét vétettnei, ök-is ofztán fejetlen gyermekeket fzülettek, a' mint ennek valóságát nagy hirű Meibomius is fok illetén nevezetes példákkal bizonyittya, és ezeknek képeit tett le-rajzoláffokkal a' Tudós világnak emlékezetben hagyta” (1n).

Nagy érdeme a könyvnek, hogy az utolsó fejezetben részletesen foglalkozik a kisgyermek gondozásával.

Buzinkai halála után Weszprémi az orvosi életrajzírás, Csapó – részben maradvány az orvosi ismeretterjesztés mellett – a népszerű növényismeretek irányába fordult.

1791-ben Pozsonyban adták ki az *Orvosló könyvetske, melly betegeskedő szegény sorsu ember számára és hasznára készült című munkáját*, amelynek előszavában vallja meg írása célját.

„...ezen Orvosló könyvetske tsak azért készült, hogy a' pufztai fzegény forfu Ember egy vagy másféle nyavalyájában, a' mindenütt ez Orfzágban könnyen fel-található Fűvek, és Virágok által-is, a' mennyire lehetséges, magát orvofolhaffa, ugy a' mint e' könyvben értelmefen 's fundamentomoffan tanittatik. E' mellett ezen Orvosló könyvetskében olly hafznos tanáts-adáfok-is közöltettek, mellyek fzerint ki-ki hüségefen oktattatik, mi módon az ebben meg-nevezett nyavalyáktól magát őrizze, és praeferválja.”

A könyv négy nagy fejezetben tárgyalja a betegségeket, azok okát, tüneteit és gyógymódjait, nagyon gyakran idézve ókori görög vagy korabeli híres európai orvosokat. A fejezetek:

ELSŐ RÉSZ

Első szakasz. Az főnek nyavalyáiról
Második szakasz. A' toroknak nyavalyáiról
Harmadik szakasz. A' melynek nyavalyáiról
Negyedik szakasz. A' hasznak nyavalyáiról
Ötödik szakasz. A' nemző tagoknak nyavalyáiról
Hatodik szakasz. Lábaknak romlásairól

MÁSODIK RÉSZ

Első szakasz. A hideg-lelésekről
Második szakasz. Az érzékenységeknél romlásairól
Harmadik szakasz. A' ki-fakadó nyavalyákról

Új orvosi szó vagy kifejezés nemigen található a munkában. Újnak tűnik

a *cateter* (horgas eszköz), a *fehér folyás*, az *iszamodás*, a *horpaszok*, a *tsüivös fekély*, a *tüke ér*, ahonnan a májra, lépre és belekre sok ereket bocsát, ezekből egynéhány a' végbélbe is lemegyen; a *Vénusz-betegség* vagy *Olasz-betegség*, valamint a *vízi hólyag*.

A szerző a könyvben ír a betegségek okairól, tüneteiről és gyógyszereiről. Arra kíván szakmai tájékoztatást adni, hogy mit és hogyan kell elkészíteni és használni.

Gyógyszerei többnyire növényi eredetűek, de előfordulnak néha állati eredetű szerek is a receptekben, így például:

békatekenyő pora; borjú-láb, csiga-por; egész nyul-bőri szőröstől hamuvá égetett pora; disznó-hólyag; juh-hólyag; kecske hólyag szárasztva és porrá törve; marhaláb; matska-hólyag; rák por; rák-szem-por; süldisznó hamuvá égetve; szarvas szarva; tsuka álla pora; tyúknak meg-szárasztott, 's porrá tört begye stb.

Nagyon gyakori gyógymódok a clistélyezés, az érvágás, a hólyaghúzás, a nadályozás és a purgálás.

A munkában akadnak még elvéve népi hiedelmek is, például az abban való hit, hogy a fülben férgek okozhatnak betegséget, valamint az az elképzelés, hogy a betegséget a betegség okozójával lehet meggyógyítani. Például, hogy

a szemhéjon levő árpát megrágott árpaszemmel (2c) vagy a megveszett kutya harapását veszett kutya részeivel, például a megveszett kutya szőrével (2a), vagy: „Az-is hafználatos, ha azon vefzett kutyának maját vagy fzivét ki-vágjak, meg-szárasztják kementzében, s porrá törvén, ebből a' porból a' meg-sértetett Embernek regvel és estve két kés hegyére férőt meg-enni adnak” (2b).

A népi hiedelmekhez tartozik az a szokás is, hogy a gyógyszer vagy a beavatkozást nem a beteg részen, hanem másik testrészen helyezik el, illetve végzik el. Például:

[fogfájás esetén] „a' láb ikrára egy tallérni nagyságu holyagot szivó flastromot kötnek; lehet jó haszonnal a' fájós része felől lévő karja közepe tájára az könyök hajlásán fellyül fél araszsal fel-kötmi egy kis pépetskét, melly fokhagymából, és kovászból készült, ez utolsó orvosságot mind valóban hasznosat” (2d). „[...] a' fziintelen való orr-vérfolyás meg-szünik, midőn az olly személy olyankor a' markában valami hideg vasat tart, vagy pedig ha honya alá valami száraz varatskos békát köt” (2e).

Nagy érdeme a könyvnek, hogy külön fejezetet szentel a daganatok, törések, ficamok, sebek gyógyításának is. A bőr betegségei közt az ajakrákot szakszerűen írja le.

A mű magyar nyelvűsége mellett orvostörténeti érdekesség is, ráadásul egy szép magyar kezdeményezés folytatása.

Csapó hírnevét azonban az 1775-ben megjelent botanikai írása, az *Új füves és virágos magyar kert* hozta meg, amelyet szintén Pozsonyban adtak ki, majd Weszprémi István javaslatára még kétszer újra kiadták (1791-ben Debrecenben, 1792-ben Pozsonyban és Pesten³). Ezzel a munkájával bekapcsolódott a XVIII. századi Európában divattá vált botanika iránt érdeklődők körébe. Munkájához nemcsak a kollégiumi professzorok (Hatvani István, Varjas János) nyújtottak kedvet és segítséget, hanem saját maga is végzett növénygyűjtést a Bakonyban, Baranya, Fejér, Győr, Somogy, Veszprém és Debrecen környékén, a Hortobágyon és a Nagyerdőn.

Csapó ebben a munkájában kétszer is megszólítja az olvasót, előbb a könyv elején, majd a bemutatott 417 növény után, amit háromnyelvű (magyar, latin és német) tárgymutató követ. A negyedik tárgymutatóban a növényeket a betegségek alapján csoportosítja, de ez csak a második kiadásban jelent meg. A könyv elején a „rövid beszédek az bötsös olvasóhoz”-ban leírja, hogy az Isten jóságának köszönhetően minden betegségre létezik a természetben egy növény, és ennek ismerete hatalmas. Példákat is felemlít:

„a' tengerek mellett lakozok, a' sós vérnek miatta *Scorbutus* névű nyavalyában fokot fzenvednek, imé a' Kalánlevelű-fü azt gyógyítja” vagy „Amerikában a' Frantzoz nyavalya⁴ uralkodik felettébb, imé ott terem böven a' Sarfaparilla névű-fü” (3a).

³ Füstkuti Landerer Mihálynak Pozsonyban és Pesten is volt nyomdaja, ezért tünteti fel mindkét város nevét.

⁴ Francos nyavalyaként nevezték az Amerikából származó vérbajt, szifilisz, esetleg más ehhez hasonló súlyos betegséget.

Csapó egyfajta köszönéseképpen írja, hogy

„imé mind ezekből az elől számlált 's különös erejű 's külömféle helyeken növő füvekből, nem tündöklik-é ki a Mindenhatónak az ő Teremtései eránt való Providentiája vagy nagy bölts gondviselése is” (3b).

Kiemeli, hogy Salamon király milyen nagy tudással bírt a növények gyógyításban betöltött hatásairól.

Magyar példaként Csaba királyfi sebgyógyító fűvét („Csába ire, Csába üröm [...] Dinnyefzagu-fü, Iftenfzakáll-fünek vétek nevezni”) – könyvében az 51. tételt mutatja be (3d) – vagy Szent László idején a pestis elleni szerként használt növényt (Szent László fűvét) emlegeti fel.

Munkájában 417 „nevezetesebb füveket” betűrendben helyezte el, a szokottabb és helyesebb magyar név után megemlíti a többi magyar nevet is, majd a latin, francia, olasz és német nevüket tünteti fel. Röviden leírja a növényt – nagyságra, színre és formára –, majd ismerteti belső és külső hasznait. Néhol külön megjegyzéseket (Nóta) tesz. Végül a Mindenható kegyeibe ajánlja a kedves olvasót. A könyv vége felé vallja meg: azzal, hogy a 417 növénynek különböző neveit is felemlíti, 646 növényi név jött össze.

„Alphabeticus rendben helyeztettem, mellyeknek mindenike az Első Számú Füvekre mutat; és így könnyü móddal innét az Olvasó, amoda igazgattatik.” (3k)

Csapó a könyvét tudós források – elsősorban H. J. N. Crantz⁵ 1766-ban megjelent munkája, A. von Haller *Stirpes Helvetiae* és Morand *Stirpium Historia* művei, de vannak még hivatkozásai Plinius, Clusius munkáira és a párizsi Akadémia bölcseire (a *Mémoires de l'Académie des sciences* alapján) – és saját tapasztalatai alapján állította össze. Ugyan ismerte Linné (növények nevei szerinti) rendszerezési módszerét és nevezéktanát, hisz az 1753-ban jelent meg, de nem alkalmazta, mert nem volt még annak tudatában, hogy az új rendszerezés korszaknyitó jelentőségű.

Csapó *Új füves és virágos magyar kertje* tudományosan nézve felemásra sikeredett, mégis fontos állomása a Méliusz és Földi-Diószegi-Fazekas közti debreceni – mint egyik fontos botanikai oszlop – és nem csak debreceni botanikának.

Csapó könyve mégsem elhanyagolható mű! Mélius Juhász Péter 1579-ben megjelent *Herbárium* óta Debrecenben ez a következő magyar nyelvű botanikai munka. A szerző egyik célja épp az volt a könyv nyelvezetének megválasztásával, hogy az egyszerű nép is értse. Sok olyan magyar népi nevet gyűjtött össze, amelyet később kiindulásként lehetett használni. Hatalmas képet ad az akkori Magyarország növényzeti viszonyairól. Mint gyakorló orvos, megszurta a népi

gyógymódokat, és szakmai alapon tett javaslatokat az egyes növények használatához. Nem utolsósorban nagy szolgálatot tett a nyelvészek és néprajzosok számára az általa feljegyzett növénynevek sokaságával, külön összpontosítva Debrecenre és környékére. Például:

Ökörfark-kóró (271. tétel) alatt olvasható: gyapjűfű, király gyertya (3f), vagy Szappan-fű (333. tétel) alatt olvasható: szappanozó fű, lábmosó fű, festő fű (3h), vagy Török bors (385. tétel) alatt olvasható: kerti-bors, paprika (3i), vagy Fehér üröm (407. tétel) alatt olvasható bárány üröm (3j), vagy mezei seprű fű (331. tétel, 3g). Nagyon érdekes a Boglárka virág (30. tétel) népi elnevezéseinek magyarázata. Azért tartja Csapó helyesnek a népi „Sebesítő fű” és „Lator-koldus” megnevezéseket, mert egyes kolduló egyének ezzel a növényvel kenték meg bőrük egyes részeit, hogy ott hólyagok keletkezzenek, és úgy vélték, akik látják őket, nagyobb alamizsnát fognak adni (3c). Másik érdekesség, hogy a Küköri (sárga) (186. tétel) elnevezései közt először szerepel a kankalin megnevezés! Egyéb nevei: Tavasz virág, Szent Péter kulcsa, Szent György virága (3e).

Csapó József orvos-írói tevékenysége mai szemmel nézve elavultnak mondható, ám a maga korában mégis hasznos segítség volt. A betegségek megelőzésére irányuló törekvései pedig egyenesen úttörő munkának tekinthetők az orvostudományban. Nyugodtan kijelenthető, hogy a felvilágosodás kori Debrecen tisztiorvosi hivatalának szellemi szintje felért egy kisebb egyetemmel.

1799 tavaszán két nagy hírvő orvost vesztett el Debrecen. Március 13-án Weszprémi István halt meg, és május 21-én Csapó Józseftől vehetett végső búcsút a város lakossága.

FÜGGELÉK

Az összeállításban említett néhány növény rövid ismertetése:

A réti füzény (fűzfalevelű fű, piros füzény – *Lythrum salicaria*) teáját bélhurut, vérhas ellen, a bél- és gyomorvérzés csillapítására itták, illetve aranyér során borogatásul használták.

Kalánfű, említik még: kalánlevelű fű, kanálfű, (hibásan) kalántorma, skorbutfű néven is. Nemzetközi neve: *Cochlearia officinalis*; angolul: scurvy grass. A *cochlea* spirált vagy csigahéjat jelent, de utal a római kanál fogantyújára is, amellyel ki lehetett húzni a csigákat és kagylókat a héjukból. A növény Közép- és Észak-Európa tengerpartján nő, s egyike az Északi-sark felé messzire felható növényeknek. A növény C-vitaminban gazdag, ezért sokáig használták skorbut ellen. Kiváló vértisztító hatású, de használják reuma, köszvény ellen, illetve torokgyulladás és fogluladás megszüntetésére is.

Sarsaparilla, népies nevei: szárcsalián, szárcsagyökér, nemzetközi neve: *Smilax aspera*, *Smilax officinalis*. Több mint 300-350 faját ismerjük. A növény Közép-, Dél-Amerika és Ázsia trópusi esőerdőiben honos. A gyógyászatban a gyökerét alkalmazzák. A növény szteroidszaponinokat, fitoszterineket és keményítőt tartalmaz, ezért gyulladásgátló és antioxidatív hatású. Régtől kezdve alkalmazták szifilisz ellen, mára vértisztító és májregeneráló teakeverékek alkotórésze.

⁵ H. J. N. Crantz – Heinrich Johann Nepomuk von Crantz (1722–1799) luxemburgi származású szülészorvos és botanikus. 1750-ben a bécsi egyetemen kapott orvosi diplomát. Thomas Nuttall nevezték el a csuporkaféléket (*Gesneriaceae*).

Sanguisorba, vérfű népies nevei: csabafű, csabaire, csabaüröm, dinnyeszagú fű. 30–70 cm magasra növekvő évelő növény, levele 9–17 levélkével szárnyas. Virágzata gombos vagy hengeres. A fű leveleit és gyökerét használják a gyógyászatban. Belsőleg véres vizelet, hasmenés, vérhányás során alkalmazzák, külső vérzéseknél lehet a sebre levelet rakni vagy a gyökér porát ráhinteni.

Gentiana cruciata, Szent László-tárnics vagy kígyótárnics, más neve még: keresztfű, keserűgyökér-fű, ördögmeze, epefű, genciána. Az évelő növény lágyszárán a levelek keresztben állnak, ép szélűek és lándzsa alakúak. Virágai sötétkék színűek, termése toktermés. A középkor idején pestis elleni kezelésre használták. Gyökere lázcsillapító, étvágygerjesztő hatása.

IRODALOM

1. Csapó József *Kis gyermekek Ispartalja, melyben külömbféle nevezetesebb nyavalyái, és külső hibái a' kis Gyermekeknek, 's ezek eránt lehető orvoslásnak módgyai hűségesen meg-irattak* Nagy-Károly, Sz. N. Pap István typograph. által 1771:5(a), 12(b), 13(c), 14(d), 15(e), 16(f), 17(g), 18(h), 19(i), 20(j), 23(k), 25(l), 26(m), 26–8(n), 28(o), 32(p), 42(r).
2. Csapó József *Orvosló könyvetske, melly betegeskedő szegény sorsu ember számára és hasznára készült* Pozsony 1791:17(a), 18(b), 44(c), 52–3(d), 57(e).
3. Csapó József *Új füves és virágos magyar kert, mellyben mindenik fünek és virágnak Neve, Neme, Ábrázatja, Természete és Ezekhez képest külömbféle Hafznai, értelmeffen meg-jegyezettek* Fűskuti Landerer Mihály költségével és betüivel, Posonyban és Pesten 1792:4(a), 5–6(b), 34(c), 51(d), 148(e), 203(f), 244(g), 245(h), 284(i), 299(j), 306(k).
4. Csupor Dezső, Szendrei Kálmán *Gyógynövénytar* Budapest, Medicina Könyvkiadó 2012.
5. Gaál Zsuzsanna *Tagyosi Csapó Ida (1807–1856), egy reformkori nő portréja* A Wosinszky Mór Múzeum évkönyve 37. Szekszárd 2015.
6. Hanusz István *Egy múlt századbeli magyar fűvészkönyv ismertetése* Természettudományi Közölny, Pest 1871:3/19–28:204–5.
7. Hellebronth Kálmán, ifj. (szerk.) *Családtörténeti jegyzetek* Genealogiai folyóirat 1914.
8. Kempelen Béla *Magyar nemes családok 3. kötet* 1912.
9. Magyary-Kossa Gyula *Magyar orvosi emlékek II. kötet* Budapest 1929.
10. Magyary-Kossa Gyula *Magyar orvosi emlékek IV. kötet* Budapest 1940.
11. Nagy Iván *Magyarország családai 3. kötet* 1858.
12. *Révai nagy lexikona [Csapó József]* Budapest 1912;IV:765.
13. Rápóti Jenő, Romváry Vilmos *Gyógyító növények* Budapest, Medicina Könyvkiadó 1977.
14. Szállási Árpád *Orvostörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok I–II.* 2018. Online összeállítás (<http://real.mtak.hu/79581/>).
15. Tóth Béla *Egy debreceni orvosiró a 18. században: Csapó József* Múzeumi Kurír, Debrecen 1977:3–5.

A magyar nyelv étlapja

Számos olyan kifejezés van a magyar nyelvben, amely ételekhez kapcsolható – ugyanakkor egy nem magyar anyanyelvűnek nem könnyű ezeket a kifejezéseket megérteni.

Mert ez az egyedüli nyelv, amelyben:

Te is lehetsz sótlan
de be is lehetsz sózva,
borsózhat a hátad,
de a falra is hányhatsz,
lehet paprikás a hangulatod, de lehetsz zabos.
Beszélhatsz zöldségeket
egy gyümölcsöző kapcsolatban,
megolajozhatsz bármilyen problémát,
lezsírozhatod a szerződést,
de le is vajazhatod.
Tudod, ki a cukros bácsi,
akinek a fejétől búzlik a hal.
Lekenyerezheted a gyereked,
sőt, kenyérré kenheted.
Hájjal kenegethetsz,
rizsázhatsz a kollégádnak,
ha mákod van, mindenki irigykedik rád.
De zsír király vagy,
ha még malacod is van.
Csak vedd le a tökfödőt, ha velem beszélgetsz,
akkor a paradicsomban érezheted magad.
Tarthatnak téged tejeles szájúnak,
tudod, mi az a babos kendő,
kolbászolhatsz a városban,
vigyázol, nehogy elpercelj,
ügyelj arra, nehogy belesokkizz a nadrágodba,
mert akkor becsúszik a sportszelet.

Belecsapsz a lecsóba,
tejelsz, mint egy katonatiszt,
annak a bűdös gyökérnek tökölsz reggelente.
Veled csak úgy nem kukoricázhat senki, mert
úgyis kisajtolod belőle az igazságot,
mert te nem vagy piskóta!
...és nem vagy tejbetök!
Ne legyél puding!
Tökkelütött még lehetsz.
A gyerekednek helyes kis hurkái vannak,
az asszonyoknak meg sonkái.
Menekülj, ha bukta van!
Te, kis öcsisajt,
vagy hívjalak Paprika Jancsinak?
Lehet retkes a lábad, hát hogy a retekbe ne?
Lyukas lehet a zoknid, mert kilátszik a krumplid.
Tudod, nem minden papsajt,
az sem jó, ha citromba harapsz, de fűbe harapni sem sietős,
és ha gondolod, adhatok egy barackot a fejed búbjára,
csak vedd le a tökfödőt!
Mert mi már csak tudjuk, mikor ettük meg a kenyérünk javát.
Nos, ne tökölj sokat, oszd meg ezt a bejegyzést,
és ha tudsz még más kifejezéseket, egészítsd is ki!
A túróba már!
De azt meg kell mondom: kemény dió lesz folytatni a sort!

Dr. Apor Péter

Bósze Péter

ORVOSI NYELVÜNK A XX. SZÁZADBAN

A XIX. SZÁZAD VÉGE – A MAGYAR NYELVŰ ORVOSI NYELV ELŐHÍRNÖKE

A XIX. század második felétől Markusovszky és az *Orvosi Hetilap*, Poór Imre és a *Gyógyászat*, a tankönyvírók, fordítók egységesen szabatos magyar nyelven írtak, elvétele magyarórázó görög–latin nevezetekkel. Még a szervek, szervrészek neveit is magyarul nevezték meg.

Példák (8):

Az orrüreg fenekén, az orrtaréj jobb és bal oldala mellett, a nyálkahártya egy üres meghosszabbodással a metsző-csatornába hatol, abban lefele terjed és a metsző-likban a szájpaddás nyálkahártyájával egybefolyik, az igen szűk orrszájpad- vagy metsző-vezeték (ductus incisivus) képezve.

A csigavezetékét sajátos folytonos sejtréteg borítja. A tornácsi vak öböl a tornácz csigazugában fekszik, hengerded alakú, a tornácz felé tekintő legömbölyített véggel bír.

Üterek (arteriae) pörge lefutása. Hasonlóan, mint néhány mirigy kivezető csöve, némely ütérág is pörgeszertü lefutást követ.

A nagyobb edénytörzsek iránya közönségesen a legrövidebb úton tart azon szervekhez, a melyeket ellátnak, de már beléptük előtt elágaznak, és a kisebb ágak kanyargósak...

A folyadék, mely a hártás tornáczban és a hártás csigában van és azoknak hártáit megfeszíti, belső tömkelegfolyadéknak (endolympha) nevezetik.

Néhány nevezék:

névtelen ütér
lehágó fő-ér
bal kulcsont alatti ütér
vese-ütér
ütereinek rugalmassági tényezője
belső halló-visszerek (vv. auditivae internae)
füllhomok
agyacstekervények (gyri cerebelli)
karélyok (lobi cerebelli)
közös szemmozgató ideg

A tankönyvi példák magukért beszélnek: bizonyítják, hogy magyar nyelven is mindent ki lehet fejezni. Eme másfél

százada írt szöveg tökéletesen érthető, tökéletesen magyar, és a mondat szerkesztése is a magyar mondat szerkezetnek megfelelő, vagyis szabatos. Eltér a mai helyesírástól a nem folyamatos kifejező -ó/-ő képzős jelzős szóalakulatok kötőjeles írása és az, hogy sokszor elmarad a tagmondatok elválasztása vesszővel. A *cz* még tartja magát. Az értelmező görög–latin nevezeteket csakis a forrásnyelv szerint írták. Az anatómiai nevezetek a régies szavakat ma is őrzik.

A XX. SZÁZAD ELSŐ HARMADA A MAGYAR NYELVŰ ORVOSI NYELV FÉNYKORA

A XIX. századvégi magyar nyelvű orvosi irodalom nem torpant meg a századváltással, sőt teljesen kibontakozott, a tankönyvekben és folyóiratokban egyaránt. Levetkőzte (régies) fennköltségét: a fellengős kifejezések, a hatáskereső képszerűségek helyébe pontosabb, egyszerűbb, tömörebb fogalmazás lépett. Például:

„Jelen korunk, a lemult munkátlanság századait feledékenység fátylával leplezve a külföld tudományának átültetésével nagy adósságát becsületesen lerovandja, napi munkáját végzendő...” A Bugát által írt mondatot valahogy a következő formában írták volna:

Korunkban a külföldi tudományos munkák magyarra fordításával feledtetjük a múlt hiányosságait...

A magyar nyelvű tudományírás különösen az orvostudomány hatalmas fejlődésének fényében figyelemre méltó. Verebely Tibor (11) 1933-ban így írt erről:

„Az emberi elme befogadóképessége természetesen nem tarthatott lépést az utóbbi 50 esztendő alatt az emberi elme termékeinek rohamos fejlődésével. Nemcsak a régi idők polyhistorai tűntek el visszatérhetetlenül, hanem egyes szakmák tudáshalmaza is annyira megnövekedett, hogy az emberi élet túlságosan rövid, az emberi agyvelő túlságosan hamar elkopik, mintsem az egyén akár egy szakma területén is a szaktudás magaslatára emelkedhetnék.”

A rövid idézet nemcsak magyar szavakból áll (egyetlen kivétel a *polyhistor* – a forrásnyelv szerint írva), hanem mondat szerkesztésében és helyesírásában is pontos és szabatos, az ikes ige szép használatával.

Megjegyzés. Eljáráshatunk a gondolattal, hogy ezt miként fogalmazzuk meg ma: Az emberi elme kapacitása természetesen nem birkózhatott meg a tudományos információk exponenciális növekedésével...

A kor legendás nagy tanárai gondosan vigyáztak magyar nyelvükre; idegen szakkifejezéseket elvélve használtak. Néhány példa:

Haynal Imre (4)

„A szív működésben a szervezet összműködésében való harmonikus beleilleszkedését a szív ideges szabályozása biztosítja. Egyrészt a szervezet szükségleteihez szabottan szív munkájának fokozását és csökkenését teszi lehetővé, másrészt a peripherias szabályozó mechanizmusok révén a szívet oly túleröltető munka végzésétől óvja meg, amely kimerüléshez vezetethetne.”

Huzella Tivadar (6)

„A sejtosztás kérdésével, növényi sejtek vizsgálata alapján Stasburger foglalkozott behatóan az [...] című munkájában, amelynek egyik későbbi kiadásában (1880) már megállapította a sejttan további alapvető tényét: hogy maga a sejtmag is csak előbbi magból, annak oszlása útján keletkezik.”

Verebély Tibor (10)

„Klinikailag jellemző a sipolyra, hogy a végbél körül, a nyílástól kisebb-nagyobb távolságon sekély tölcészerű behúzódnás látható, amelynek fenekén tűszúrásnyi, máskor akár kisujjat befogadó nyílás tátong, amelyen keresztül a kutasz mélybe vezethető. A beteg arról panaszkodik, hogy a nyílás környéke időnként élénk fájdalom közepette megdagad, a genny megreked, hogy aztán ismét megnyíljék, mintegy kirobbanjon.”

Ebben a szövegrészletben jól tükröződik a magyar mondat szerkezet. A hosszú mondatok nem kivételesek, de szabatosak. Az angol hatásnak még nyoma sincs.

A tudományos közlemények nyelve azonos volt.

Bősze Lajos (2)

„A hüvely váladéka gyermekkorban rendes körülmények között olyan kevés és nedvszegény, hogy rendszerint alig lehet belőle kenetet készíteni. Egyik másik esetben azonban savós jellegű. ...folyás van jelen, a leukocyta, a csíratartalom azonban nem mindig volt megsaporodva.”

A XX. SZÁZAD MÁSODIK HARMADA A GÖRÖG-LATIN NEVEZETEK TERJEDÉSÉNEK IDŐSZAKA

Az 1930-as években és a 40-es évek elején folytatódott a magyar nyelvű tudományírás. Az irányt mindig az *Orvosi Hetilap* mutatta. Főszerkesztője ekkor – 1944-ig – Vámosy Zoltán volt, aki vigyázta a magyar nyelvet: megbízta Tiszamarti Antalt a kéziratok gondozásával, hogy szabatos magyar

nyelvűek legyenek. Ezt az áldatlan feladatot Tiszamarti tökéletesen látta el.

A második világháború körüli évek küzdelmesen teltek: a lét, a megmaradás volt a tét, tudományokkal alig lehetett foglalkozni. Az oktatás visszatérésével tankönyvírási áramlat indult. Ádám György (1) így írt erről:

„Sokan még jól emlékszünk: akkoriban szinte minden magára adó hazai orvosegyetemi tanszék, vagy klinika együttese, illetve annak vezetője a diszciplína főkéllégiumi kurzusával párhuzamosan tankönyvet is megjelentetett. Ma már látjuk: a magyar medicina írásos dokumentumainak nagy korszaka volt ez! Az idegen nyelvű könyvek szinte hozzáférhetetlenek, vagy a hallgatóknak megfizethetetlenül drágák voltak, egy magyar tankönyv elkészítése rangot és elismerést, sőt számunkra tekintélyes bevételt is jelentett.”

Az orvosegyetemi képzés erőteljesen görög–latin alapon állt, és ezt kedvelte is az orvostársadalom. Rögzültek a görög–latin nevezetek, elterjedtek a tankönyvekben is. Az *Orvosi Hetilap* akkori főszerkesztője, Trencsényi Tibor, noha váltig küzdött a magyar nyelvű tudományírásért, nem tudott megbirkózni a görög–latin túlsúllyal – orvosi szóhasználatunkban uralkodóvá vált a görög–latin nyelvűség. Magam is ennek szellemében és „gyönyörűségében” végeztem az orvosi egyetemet az 1960-as években. Szinte kérkedtünk ebbéli ismereteinkkel. Szükségessé vált, és el is készült a görög–latin nevezetek szótára, a Brencsán-szótár. Brencsán János *Orvosi szótára* évtizedekig segítette az orvostudománnyal foglalkozókat. Többek ugyan szorgalmazták, és magános farkasként küzdöttek a magyar szakkifejezésekért – alulmaradtak. Ismét Ádám Györgyöt (1) idézem:

„Jómagam, aki akkortájt sok éven keresztül a Bálint-féle élettani tankönyv több kiadásában a neurofiziológiai fejezetek szerzője voltam, a különböző nyelvek és a magyar beszéd logikája iránti érzékenységemnél fogva nemcsak elkerülhetetlen ösztökélésnek, hanem kedvemre való feladatnak is tekintettem a magyar orvosi szóhasználatához természetes módon simuló magyar szakkifejezések alkotását és meghonosítását. Később, amikor a tudományegyetemek biológus és pszichológus hallgatói számára magam írtam és szerkesztettem tankönyveket, hivatásomnak tekintettem a magyar és nem magyar agyélettani terminusok gondos illesztését, helyenként szükségszerű gyomlálását. Ez a szakmai nyelvápolás sok esetben sikeresnek, máskor eredménytelennek, sőt feleslegesnek bizonyult. De nem tudtam és nem is akartam a nyelv gondozást mellőzni!”

Hogy mennyire mélyen gyökereztek a görög–latin szakszavak, a fenti idézet is tükrözi: még a magyarítást hivatásának tekintő mondataiban is megtalálhatók:

neurofiziológia (idegélettan), pszichológus (lélektanász), terminusok (nevezetek).

Nem volt a szórványos magyarítási törekvéseket összefogó vezér; az egyedi törekvések szélmalomharcnak bizonyultak.

A szovjet megszállás – noha erőltette az orosz nyelv tanulását – a tudományok magyar nyelvét nem uralta, az orosz nevezetek nem terjedtek el; valószínűleg a magyar nyelvhez

nem simuló voltuk miatt. Lefordították az oroszról származó szakkifejezéseket, például Pavlov tanait. Hangsúlyosan feléledt viszont a középkori görög–latin. Az angol még csak nyomokban volt jelen. A magyar nyelvű szabatos fogalmazás még tartotta magát.

Hetényi Géza (4)

„A perikardiális dörzsözöjre többnyire a sternum bal szélén a 4. bordaközben hallhatjuk legjobban. Felületes, hangos vagy halk zörej, amely teljesen független a szívhangoktól. ...[O]ptimális terápiá.”

Kiszely György (6)

„Az enzim-molekula szerkezetének megismerése után különböző darabjait eltávolították, majd az így megváltozott szerkezet enzimaktivitását vizsgálva következtettek az egyes aminosavak, csoportok szerepére a catalysisben.”

Az idegen nevezeteket, sőt az egyszerű molekulák neveit is idegenesen írták, de a magyaros írásmód is megjelent. Az idegen szakkifejezések használata némileg változott a szerzők szerint, a szabályos magyarul fogalmazás azonban egyöntetű volt.

Bugyi István nemcsak a magyar sebészet egyik kiemelkedő személyisége, de a magyar tudományos nyelv megőrzésében is jeleskedett. A majd 2000 oldalnyi gyakorlati sebészet könyvében mindvégig a magyar nyelvű orvosi nyelvet használta, féltve vigyázta nyelvünket, és tiltakozott az idegen szavak magyaros írása ellen, mondván: ne nyissunk kaput nekik a betolakodáshoz. A magyarosan írás az első lépés ezen az úton.

„A húgyhólyag gumitömlőszerű, nagyon tágulékony izmos falú üreges szerv, amely alakját teltségi állapotának megfelelően állandóan változtatja. Ez nem ütközik akadályba, mert a hólyagot, különösen elől, bőséges zsírpárna veszi körül, így nagy »játsszótere« van.” (3)

Az 1950–60-as évektől tehát orvosi nyelvünk kétnyelvűvé: magyar szövegbe ágyazott görög–latin nevezettáruvá vált.

A NEMZETKÖZI ORVOSTUDOMÁNY ÉS ANGOL NYELVÉNEK ELŐRETÖRÉSE

A nemzetközi orvostudomány már XIX. század végétől formálódott, például az anatómiai nevezeteket már 1895-ben rendszereztek (Baseli Nomina Anatomica), ám a nevezetek zöme még ókori, középkori volt. Az egységesítésekben a németek irányítottak, ezeket azonban sem a franciák, sem az angolok nem fogadták el; az angolok létrehozták a Birmingham-változatot 1933-ban. Az angol egyeduralom a tudományokban azonban csak a század második felében kezdett erősödni, és a század harmadik harmadára vált egyeduralmuk az Egyesült Államok befolyása miatt. Még az 1970-es évek környékén is háromnyelvű (angol, német,

francia) tudományos rendezvényeket szerveztek, nemegyszer még a honi nyelv is társult hozzá. Ezek fokozatosan megszűntek, és elindult az angol nyelv térhódítása, a nemzeti nyelvek rovására is. A XX. század elejét még a nemzeti érzelmek hatották át, ez verődött vissza a tudományok anyanyelvű írásában is.

Az angol nyelv megjelenése hazai orvosi nyelvünkben a század harmadik harmadára tehető, főleg az utolsó évtizedre, amikor a nemzetközi érintkezés és a nemzetközi – már jószívről csak angol – szakirodalom is szabaddá vált. Meghatározó volt az orvosi adattárak (például MEDLINE) megjelenése, valamint a tudományérés térhódítása: a hatásmutató mindenekelőtt volta. Az adattárak zömében az angol nyelvű irodalmat tárolták, ebből számolták a tudományos íráskor értékelési mutatóit. A megfelelő tudományos tevékenység, amelyet alapvetően a hatásmutatóhoz kötöttek, hazánkban is feltételvé vált a tudományos fokozatok megszerzésének, vezető állások betöltésének. Rákényszerültünk az angol nyelvű közlemények írására; a hazai orvosi szakirodalom háttérbe szorult. A továbbképzés, szakmai tájékozódás szintén az angol nyelvű munkákhoz kapcsolódott. Nem csoda, hogy az angol nyelvű szakírás állandó használata beszivárgott a magyar nyelvű közleményekbe, szakkönyvekbe is, méghozzá erőszakosan. A folyamatos angol nyelvhasználat, az angol nevezetek, kifejezések írása hazai munkákban óhatatlanul magával hozta a szabályos magyar mondatszerkesztés angollal való keveredését, eltorzultak a szabályos magyar mondatok, példázva, hogy az idegen szavak magukkal hozzák a szókörnyezetüket is.

Például:

A biológiai mechanizmusok, mediátorok közül a hangulatzavarok és policisztás ovarium szindróma kapcsolatában kiemelkedőnek tartják a magas BMI-t és az elhízást, amelyek diagnózistól függetlenül is emelik a depresszió rizikóját. (227 leütés)

(A soktömlős petefészekkel társuló hangulatzavarra leginkább a kövérség hajlamosít, amely a soktömlős petefészekből függetlenül is fokozza a kedélybetegség kialakulását.) (167 leütés)

Így léptük át a századot; ez az út folytatódott, fokozódott, és vitt el a mai magyar orvosi nyelvhez (l. oldal).

ÖSSZEGEZÉS

A XX. század magyar nyelvű orvosi tudományírásunk fénykorától annak idegenessé válásáig vezetett. Eluralták a görög–latin szakkifejezések (zömében magyarosan írva), újabban pedig az angol nevezetek, megváltoztatva a magyaros mondatszerkesztést, szövegezést. A magyar orvosi nyelv keveréknnyelv lett. Oka a nemzetközi (angol) orvosi nyelv egyeduralma és az orvosi társadalomnak – miként a magyar értelmiség egészségének – nemzetközi szemléletűvé válása.

IRODALOM

1. Ádám György *Fontos-e a magyar orvosi nyelv? Ahogy az orvos látja* Magyar Orvosi Nyelv 2001;1:28–9.
2. Bószé Lajos *Ötszáznyolcvan serdülőkor előtti leánygyermek vizsgálatának tanulságai* Orvosi Hetilap 1932;51:2–5.
3. Bugyi István *Gyakorlati sebészet* Budapest, Medicina Könyvkiadó 1961:1166.
4. Haynal Imre *A szív és vérerek betegségei* Budapest, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat 1938.
5. Hetényi Géza *Részletes belgyógyászat* Budapest, Medicina Könyvkiadó 1958.
6. Huzella Tivadar *Általános biológia* Budapest, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat 1933.
7. Kiszely György *Biologia* Budapest, Medicina Könyvkiadó 1973.
8. Krause Károly, Mihalkovics Géza *A leíró emberboncztan kézikönyve* Budapest, Franklin Társulat Könyvnyomdája 1882.
9. Poór Imre *Gyógyászat. Kilencedik évfolyam* Budán, A Magyar kir. Tudományegyetem Nyomdája 1869.
10. Verebély Tibor *Előszó* In: Bujdosó János Baleseti Orvostan Budapest, Stephaneum Nyomda R. T. 1933.
11. Verebély Tibor *Sebészklínikai előadások* Budapest, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat 1933.

„Vehetjük mi a legtisztább párosi márványt épületünkhez, nem fogunk mi abból görög templomot rakni, ha nem értjük, nem érezzük a görög építészet jellemét s nem ennek megfelelőleg illesztjük egymáshoz az egyes márványdarabokat. Így építünk mi is legtisztább magyar szavainkból idegenizü műveket: az anyag eredeti, honi, de a stylus, a nyelvezet nem az.”

Greguss Gyula *Észrevételek a természettani műszótár ügyében* (Hátrahagyott kézirat)
Természettudományi Közlöny 1873;43:93–9.

„...ha azt akarjuk, hogy a természettudományok nálunk is oly magukat kedveltető, vonzó, csinos öltözetben jelenjenek meg, mint a külföldön, ha azt akarjuk, hogy e téren szintoly érthető, folyékony s a távolabb állókat is érdeklő modorban s jóízű nyelven írt munkákkal dicsekedhessünk, mint Európa nyugoti nemzetei – akkor nem menekülhetünk azon fáradság elől, hogy mindegyikünk kissé nyelvészkedjék is, gondot fordítson a magyar nyelv törvényeinek, szellemének megismerésére, a helyes nyelvérték megőrzésére s irodalmunk jól megválasztott egyes műveivel megismerkedni, a nép esze járását, beszédje módját eltanúlni iparkodjék.”

Greguss Gyula *Észrevételek a természettani műszótár ügyében* (Hátrahagyott kézirat)
Természettudományi Közlöny 1873;43:93–9.

„Kétségtelenül, sokat haladtunk tudományos nyelvünk dolgában. Ma már nem teszük nevetségessé a *gór ugrányok* és *foltos nyakorjányok*, avagy a *burák* és *szivornyák* a természettudományi ismeretek terjesztésére irt közleményeket; jó magyarsággal, magyaros stílusban irt olvasmányok gyönyörködtetik a természet barátját. De ideje már, hogy az idegenszerűségnek még a foszlányait is szétszaggassuk, nemzeties gondolkozásra nézve is egészen a magunk lábára álljunk.”

Csapodi István *Egy rossz szokás* Természettudományi Közlöny 1897;29/333:265–7.

Bósze Péter

Ez is, az is és szemezgetés Tiszamarti Antal Orvosi nyelvünk helyes magyarsága című könyvéből

Hozzászólók:

Forrai Judit, Nádasy György, Sándor Tamás, Szakolczai-Sándor Norbert

MÉG EGYSZER AZ EPIDEMIOLOGIÁRÓL

Bósze Péter

A folyóirat előző számában az angol *epidemiology* fogalmát népegészségtannak neveztem a következő meghatározással:

népegészségtan *epidemiology* valamely népesség egészségével összefüggő állapot (egészség, épség, jólét, betegség, rosszullét, gyengélkedés stb.) előfordulását és megoszlását, valamint ezek okait, befolyásoló tényezőit és azok megakadályozását tanulmányozó tudomány.

Ezzel kapcsolatban Varga Csaba így írt: „Ahogy korábban is megjegyeztem, a népegészségügy/tan és az epidemiológia messze nem azonos. Aki már legalább a rendszerváltás óta tagja ennek a mi szakmai közösségünknek, az tudja, hogy mennyi vita volt erről annak idején. A népegészségügy a közegészségügy helyét vette át, és lényegesen többet jelent, mint az epidemiológia, habár ez utóbbi is szerves része az előzőnek... elég, ha megnézed a Népegészségtan/Megelőző Orvostan egyetemi tankönyveit, meg fogod látni, hogy a népegészségügyet/tant nem lehet leegyszerűsíteni az epidemiológiára, ez koncepcionális tévedés...”

▪ Az epidemiológia meghatározása:

- *Idegen szavak szótára* (Tolcsvai Nagy Gábor):
„Valamely (nem fertőző) betegség terjedését és megakadályozását kutató tudományág.”
- Állami Egészségügyi Ellátó Központ (aek.hu):
„A betegségek elterjedésének statisztikai vizsgálatával foglalkozó orvosi tudományág.”

Epidemiológia meghatározása:

- *Dorland's Medical Dictionary* (31st edition):
„...the science concerned with the study of the factors, determining and influencing the frequency and distribution of disease, injury, and other health-related events and their causes in a defined human population for the purpose of establishing programs to prevent and control their development and spread. Also the sum of knowledge gained in such a study.”

- Wikipedia:

„...is the study and analysis of the distribution (who, when, and where), patterns and determinants of health and disease conditions in defined populations.”

- *Encyclopaedia Britannica*:

„...branch of medical science that studies the distribution of disease in human populations and the factors determining that distribution, chiefly by the use of statistics. Unlike other medical disciplines, epidemiology concerns itself with groups of people rather than individual patients and is frequently retrospective, or historical, in nature.”

- A népegészségügy, népegészségtan meghatározása:

- Állami Egészségügyi Ellátó Központ (aek.hu):
„A népegészségügy társadalmi tevékenység, melynek célja az egészség megőrzésével és a betegség megelőzésével javítani a lakosság egészségi állapotát.”
(„A népegészségügyi tevékenység körében meg kell határozni az egészség tudományosan megalapozott biológiai és természeti-társadalmi környezeti feltételeit; az egészség megőrzésének, a betegségek megelőzésének hatékony, hozzáférhető és a lakosság által elfogadható módszereit, valamint az ehhez szükséges intézményrendszer sajátosságait. Rendszeresen elemezni kell a lakosság egészségi állapotát, valamint az ezt befolyásoló kémiai, fizikai, pszichikai, biológiai, környezeti és társadalmi tényezőket. Az elemzés során feltárt adatok alapján kell értékelni az egészségkárosító hatások kockázatát, és rangsorolni a népegészségügyi feladatokat, kidolgozni a megelőzés és az egészségkárosító hatások csökkentésének módjait. A feladatok megoldása érdekében környezet-egészségügyi programokat, egészségmegőrző, megelőző, gyógyító és rehabilitációs szolgáltatásokat kell kialakítani, melyeket értékelni kell hatékonyságuk, hozzáférhetőségük és egyéb minőségi jellemzőik alapján.”)
- SE Népegészségtani Intézet:
„A népegészségtan a betegségmegelőzés és az egészségfejlesztés elméleti alapjainak és gyakorlatának a tudománya.”

Public health meghatározása:

- WHO:
„...is defined as »the art and science of preventing disease, prolonging life and promoting health through the organized efforts of society«.”

- Wikipedia:
„...the science and art of preventing disease, prolonging life and improving quality of life through organized efforts and informed choices of society, organizations (public and private), communities and individuals.”
- CDC Foundation (www.cdcfoundation.org):
„Overall, public health is concerned with protecting the health of entire populations. These populations can be as small as a local neighbourhood, or as big as an entire country or region of the world.”
- Britannica (www.britannica.com):
„...the art and science of preventing disease, prolonging life, and promoting physical and mental health, sanitation, personal hygiene, control of infectious diseases, and organization of health services.”
(From the normal human interactions involved in dealing with the many problems of social life, there has emerged a recognition of the importance of community action in the promotion of health and the prevention and treatment of disease, and this is expressed in the concept of public health.
Comparable terms for public health medicine are *social medicine* and *community medicine*; the latter has been widely adopted in the United Kingdom, and the practitioners are called community physicians. The practice of public health draws heavily on medical science and philosophy and concentrates especially on manipulating and controlling the environment for the benefit of the public.)

▪ Demográfia meghatározása:

- Állami Egészségügyi Ellátó Központ (aek.hu):
„A demográfia olyan tudomány, amely a népességet, a népesedési folyamatokat populációs szinten vizsgálja, azaz leírja és elemzi az emberrel, emberi élettel kapcsolatos alapvető jelenségeket (például születés, halálozás vagy kor, nem, etnikai hovatartozás stb. szerinti összetétel) és feltárja ezen jelenségek összefüggéseit, törvényszerűségeit, vizsgálja kölcsönhatásait és kutatja a népesség jövőbeni várható alakulását.”

(A demográfia két nagy részterülete:

- Strukturális demográfia: a népesség számát és különböző szempontok – például kor, nem, iskolai végzettség, etnikai csoportok – szerinti összetételét mutatja meg.
- Népmozgalom: jelzőszámai a népesség változásait írják le a születéstől a halálig.)

Kérdések:

- Mi a meghatározása az epidemiológiának, a népegésztannak, a megelőző orvostannak és a biostatistikának?
- Mi a különbség az orvostudomány és az egészségügy között?

HOZZÁSZÓLÁS

Forrai Judit

- A *public health* (népegésztan) egy **tudományág**, amely az egészség tudományosan megalapozott biológiai és természeti-társadalmi környezeti feltételeit, az egészség megőrzését, a betegségek megelőzésének hatékony, hozzáférhető és a lakosság által elfogadható módszereit, valamint az ehhez

szükséges intézményrendszer sajátosságait tudományosan tanulmányozza, irányt mutat, elemez stb.

A népegésztan mindezen problémakörrel való társadalmi szintű feladat, amelynek pontos meghatározását az 1997. évi CLIV. törvény írja le, az egyes – a népegésztan szempontról fontos – megfigyelő, ellenőrző tevékenységet végző rendszerek együttműködését koordinálja, az egészségkárosító hatások megelőzését rendszeres ellenőrzési, tájékoztatói és felvilágosító tevékenységgel végzi, és ellenőrzi hazai és nemzetközi szinten (OTH, WHO).

A népegésztan, mint a neve is mutatja, a tanokkal (elméletekkel) foglalkozik, tehát tudományág, amely a leírtakkal foglalkozik tudományos alapon. A népegésztan a gyakorlatban megvalósuló, a tanok alapján kivitelezhető ügymenet.

- Az *epidemiológia* egy vizsgálati **módszertan**, amelyet egyaránt alkalmaz a klinikum és a népegésztan. Ez az alkalmazott tudomány az egészséggel kapcsolatos állapotok, jelenségek megoszlását és az előfordulásukat befolyásoló tényezőket tanulmányozza egy meghatározott populációban azzal a céllal, hogy eredményeit felhasználja az egészséggel kapcsolatos problémák felügyeletéhez és megoldásához. Foglalkozik a betegségteher kockázati tényezőinek előfordulásával, a beavatkozások lehetőségeivel és azok értékeinek meghatározásával, egészségmonitorozással stb., számmutatók, indexek, megoszlási, intenzitási, dinamikus mutatószámok kalkulálásával, a jelenségek láthatóvá tételével.

Szóval a két fogalom nem mosható össze, nem helyettesíti egymást, de mindkettő egyidejű létezése feltétele a modern egészségügyi rendszer jó működésének.

- A *közegésztan*, *közegésztan* elnevezés, ha az angol fordítást nézzük, megfelel a *public health*-nek. Mint minden fogalomnak, története van, amelyet nemcsak a tudomány, de a politika is erőteljesen befolyásol. Így a populációs szinten egy országot, népességet, vallási közösséget stb. érintő, egészséget befolyásoló tényezők (természeti [időjárás, levegőszennyeződés stb.] vagy társadalmi tényezők, például háború, nyomor, katasztrófa stb.) hatásával foglalkozva az aktuális politika mindig más tartalommal tölti meg ezt az elnevezést.

A XIX. század utolsó harmadában alakult ki a *köz-* szó használata – az állam gondoskodó, ellátó segítségével (például közjó, közbiztonság, közigazgatás, közegésztan) az első világháború után erősödtek nép-nemzeti irányzatok mind a politikában, mind az alkalmazott tudományok elnevezésében a *szociál*-kifejezéssel, például szociálfilozófia (Heidegger), szociálpszichológia, szociáldarwinizmus, szociálmédecina stb., aztán ez is elkopott. „Új idők új dalai”, új elnevezések – a tartalom szinte ugyanaz, megtűzdelve az adott politikai felhanggal. Magyarországon közegésztan helyett rendszerváltozás után társadalom-orvostan lett, majd újabb politikai hatásra népegésztan, majd felváltotta a megelőző-orvostan – ez nemzetközi szakmai WHO-hatásra (prevenzív medicina). Az angolszász irodalomban változatlan a *public health*.

Nádasy György

A népegészségügy, illetve népegészségtan helyett az angol-szász világban a *public health* kifejezést használják (egészségügyi helyzet + intézkedések, *public health situation*, *public health measures*, *public health science*), tudatosan kerülve a populista ízű *nép-* kifejezést. Ezt mi helyesen közegészségtannak fordíthatjuk, bár nálunk ennek erőteljesebb a fertőző betegségekre való utalása.

Az *epidemiology* szerintem maradjon a magyarban is epidemiológia, bár az angolban ez az egészségi állapottal, bármely betegséggel kapcsolatos statisztikai helyzetet jelzi (gyakorlatilag *public health situation*), míg a magyar klasszikusan ennél is inkább a fertőző betegségek elterjedésére gondol. Az epidemiológiát én úgy határoznám meg, hogy az adott, demográfiai értelemben vett népesség egészségi állapotára vonatkozó statisztikai adatok.

Sándor Tamás és Szokolczai-Sándor Norbert

epidemiológia a fertőző betegségek kiindulását, járványos terjedését, megelőzését és kezelését vizsgáló tudomány. Napjainkban az epidemiológia a nem fertőző betegségek elterjedését, területi megoszlását, szociális és kulturális megoszlását is elemzi.

népegészségtan a lakosság egészségi állapotát vizsgáló tudomány.

megelőző orvostudomány az egészség megőrzésének, valamint a betegségek és sérülések, a rokkantság, végső soron a halál megelőzését vizsgáló tudomány.

biostatisztika az élő világ jelenségeit, különösen az elméleti és klinikai vizsgálatok adatait matematikai módszerekkel elemző tudomány.

orvostudomány a test szerkezetével és működésével, a betegségek leírásával, megelőzésével, kezelésével, valamint a betegséget követően az egészség helyreállításával foglalkozó tudomány.

egészségtudomány az egészség védelmét, a betegségek megelőzését és megszüntetését, az ápolást, a gondozást és az egészség helyreállítását szolgáló tudomány.

ÖSSZEGZÉS

▪ Az *epidemiology* az angol meghatározásokban tudomány. Voltaképpen valamely népességben előforduló kóros egészségállapotok (betegség – fertőző és nem fertőző is –, rokkantság és más, egészségre ártalmas események) előfordulását, megoszlását, okait sokaságszámítási módszerekkel vizsgáló tudomány. Célja: a kóros egészségállapotok elkerülésére, elhárítására alkalmas módszerek kidolgozása, valamint ezek hatékonyságának ellenőrzése. Másképpen: a kóros egészségállapotokra vonatkozó népességi vizsgálati módszereket alkalmazó tudományág. Ekként része a népegészségtannak.

A magyar meghatározások – a szótáriak is – szűkszavúak. Forrai Judit módszertannak, Nádasy György pedig statisztikai adatoknak nevezi.

Meghatározása – mint a fentiekből látható – sokféle; különböző nevezetekkel illetik. Értelmezése már egyöntetűbb, de nem egységes. Az *epidemiológia* idegen szakszó már csak ezért is szükségtelen.

A meghatározások mindegyikében találkozunk a népesség (*population*) nevezettel, alapvetően valamilyen módon meghatározott embercsoport értelemben. Ez lehet kis közösség, de egy ország teljes lakossága, állampolgárok összessége, sőt földrészre kiterjedő is. Lényeges ebből a szempontból is pontosan fogalmazni, de az *epidemiológia* szakszó használatával ez nem valószínű meg. Márpedig lényegileg különbözik, hogy valamely vizsgálat egy ország lakosságára vagy szűk betegcsoportra vonatkozik, jóllehet ugyanolyan számítási módszereket alkalmazunk. Ez összemosódás.

NÉPESSÉG (POPULÁCIÓ) ÉS DEMOGRÁFIA

- Állami Egészségügyi Ellátó Központ:

„A demográfiában általában egyszerűen egy ország vagy földrajzi egység lakosainak összességét értik (pongyola fogalmazásokban a lakosok számát, amely valójában az adott populáció nagysága). Meg szokták különböztetni a lakónépességet (hangsúlyozottan az adott területen lakó egyének összessége), illetve az állampolgárok összességét.” (Népegészségügyi szempontból a populációt célszerű árnyaltabban értelmezni. Itt ugyanis egy adott népegészségügyi problémában érintett egyének összességét kell figyelembe venni, ami sem az állampolgársággal, sem a lakóhellyel nem feltétlenül függ össze. Az, hogy kiket érint valamilyen népegészségügyi probléma, az éppen vizsgált jelenségtől függ, de mindig visszavezethető valamilyen erőforrás közös használatára. Például egy adott kút vizét használó emberek összessége egy populációt alkot, ha éppen a kút fertőzöttségének következményeiről van szó)

„A demográfia olyan tudomány, amely a népességet, a népesedési folyamatokat populációs szinten vizsgálja, azaz leírja és elemzi az emberrel, emberi étellel kapcsolatos alapvető jelenségeket (például születés, halálozás vagy kor, nem, etnikai hovatartozás stb. szerinti összetétel), és feltárja ezen jelenségek összefüggéseit, törvényszerűségeit, vizsgálja kölcsönhatásait és kutatja a népesség jövőbeni várható alakulását. A demográfia két nagy részterülete:

Strukturális demográfia: a népesség számát és különböző szempontok – például kor, nem, iskolai végzettség, etnikai csoportok – szerinti összetételét mutatja meg.

Népmozgalom: jelzőszámai a népesség változásait írják le a születéstől a halálig.”

(„Leggyakoribb forrásaik a népszámlálások, illetve az anyakönyvezés adatai. Ezekből az adatokból és a belőlük készült statisztikákból, elemzésekből részletesen megtudhatjuk, hogy milyen összetételű egy-egy ország vagy terület lakossága; hogyan alakulnak a születési, halálozási mutatói; mennyi a várható élettartam; milyenek a házasságkötési, migrációs szokások; illetve a demográfiai folyamatok várható alakulásáról, annak befolyásolási lehetőségeiről is tájékozódhatunk.”)

- *Encyclopaedia Britannica:*

„Population, in human biology, the whole number of inhabitants occupying an area (such as a country or the world) and continually being modified by increases (births and immigrations) and losses (deaths and emigrations). As with any biological population, the size of a human population is limited by the supply of food, the effect of diseases, and other environmental factors. Human populations are further affected by social customs governing reproduction and

by the technological developments, especially in medicine and public health, that have reduced mortality and extended the life span.”

- *Idegen szavak szótára* (Tolcsvai Nagy Gábor):
„Demográfia a népesedési statisztikával, folyamatokkal, a népesség szerkezetével, társadalmi és gazdasági változásaival foglalkozó tudomány.”

Az epidemiológia fogalma tehát nemcsak nem egységesen meghatározott, de sokféle embercsoportra is vonatkoztatható. Népegészségtani szemszögből a lakosság egészére kell vonatkoztatni, ezért a magyar neve lehetne *népegészség-vizsgálás*; például Országos Népegészség-vizsgáló Intézet.

■ A *népegészségtan* (public health) a Állami Egészségügyi Ellátó Központ társadalmi tevékenységnek mondja, más meghatározásokban tudomány. A Semmelweis Egyetem Népegészségtani Intézetének meghatározásában az egészségfejlesztés tudománya. A meghatározások többé-kevésbé egységesen értelmezhetők. Egyszerűen fogalmazva: a népegészségtan a lakosság, a nép egészségének megóvásával és jobbításával foglalkozó tudomány. A „nép” a nevezetben (*népegészségtan*) országos emberi közösségre utal.

■ Varga Csabának igaza van: az általam javasolt megfogalmazás téves, értelmezési hibát tartalmaz. A népegészségtan és a népegészség-vizsgálás (*public health* és *epidemiology*) két fogalom, az utóbbi sokaságszámítási módszertani része az előbbinek. Köszönöm az észrevételt. Ismételten hangsúlyozom, hogy a Szócsiszolás rovatban megfogalmazott nevezetek és azok magyarázata csupán javaslat, nem hivatalos szótári nevezet. Összeállításuknak a célja a jobbítás, pontosítás országos, sőt azon túli hozzáférési lehetőséggel. Kérem is minden olvasónk véleményét.

A tárgykorban számos más nevezettel is találkozunk. A *közegészségügy*, *közegészségtan* háttérbe szorult, nem használjuk. A társadalom-örvostan, megelőző-örvostan stb. önállóan is értelmezhető; ezek részletezése azonban túlmutat jelen összeállításunkon. A népegészségtan részei. Az *egészségtudomány* fogalmát nem látom pontosan, még azt sem, hogy egyáltalán szükséges-e.

Javasolt nevezetek és meghatározások:

népesség, *population* 1. valamely földrajzi területen élő emberek összessége, emberközösség, lakosság 2. sokaságszámítási fogalomként: valamely vizsgálat tárgyát képező elemek (személyek, más egységek) összessége.

népességátalakulás valamely emberközösség számának (nagyfokú halálozás, kevés születés) vagy összetételének (bevándorlás, elvándorlás) megváltozása.

népességrobbanás az emberközösség számának hirtelen nagyarányú növekedése.

népesedéstudomány, *demography* emberközösség, népesecsoportok és körülményeik változásával foglalkozó tudomány.

Vizsgálja a népesség szerkezetét, megoszlási folyamatait (születés, halálozás, nem stb.), társadalmi és gazdasági jellemzőit; az ezekkel összefüggő folyamatokat (bevándorlás, elvándorlás stb.).

népegészségtan, *public health* a nép (lakosság) egészségének megóvásával és jobbításával foglalkozó tudomány. Vizsgálja az egészségre ható környezeti (természeti és társadalmi) hatásokat, az egészséges életmódra nevelés lehetőségeit, a betegségek (fertőző és nem fertőző is) és rokkantság társadalmi előfordulását, azok okait, megelőzésének és elhárításának lehetőségeit.

népegészségügy a nép (lakosság) egészségének megóvásával és jobbításával foglalkozó társadalmi feladat, szokásosan törvényes keretekben. A népegészségtanban megfogalmazott elvek intézményesített társadalmi alkalmazása.

népegészség-vizsgálás, *epidemiology* népességben előforduló kóros egészségállapotok (betegség – fertőző és nem fertőző is –, rokkantság és más egészségre ártalmas események) előfordulását, megoszlását, okait sokaságszámítási módszerekkel vizsgáló tudományág. Célja: a kóros egészségállapotok elkerülésére, elhárítására alkalmas módszerek kidolgozása, valamint ezek hatékonyságának ellenőrzése. A népegészségtan része.

járványtan a járványok megelőzésével, okaival, elhárításával foglalkozó tudományág; a népegészségtan része.

EGÉSZSÉG, BETEGSÉG, ÉLETMINŐSÉG

■ Az egészség és *health* meghatározása:

- *Értelmező szótár*+:
„Betegség nélküli állapot.”
- Állami Egészségügyi Ellátó Központ:
„Az egészség fogalma változó, fejlődő fogalom. A hagyományos megközelítés szerint az egészség a betegség hiánya. (Egészséges az, aki nem beteg...)”

Ezzel szemléletében, filozófiájában teljesen ellentétes a WHO meghatározása, amely „Global strategy for health for all by the year 2000” (1979) dokumentumában az egészség idealisztikus célállapotát fogalmazza meg, amikor az egészséget a „teljes testi-lelki és szociális jóllét”-ként határozta meg. (Vigyázat: jóllét és nem jólét...) Ez a megközelítés alapvető szemléletváltást eredményezett, de inkább filozófiai üzenetű, mint a gyakorlatban is alkalmazható, például egyes javallatok elbírálásakor vagy ellátási csomagok meghatározásakor.

Realistának az alábbi meghatározás tekinthető: (Kincses, 2003)
„Az egészség az egyén biológiai működése, valamint a kora és neme szerint elérhető és/vagy a társadalom által elvárt biológiai működése közötti megfelelés. Az egészség megítélése a funkciók működésén (képességeken, korlátozottságokon), a fájdalom létén, jellegén, és mindennek az egyén általi mentális feldolgozásán (elfogadásán) alapul.”

Az egészségkép – és annak szubjektív megítélése – koronként, kultúránként változik.

- Magyar értelmező kéziszótár:
„Az életműködés zavartalansága, a szervezet, illetve a szervek betegség nélküli állapota.”
- Tudományos és köznyelvi szavak magyar értelmező szótára (www.meszotar.hu):
„A szervezet egyensúlyi állapota, a szervek harmonikus működése.”
- Dorland's Medical Dictionary (31st edition):
„...the state of optimal physical, mental and social-wellbeing; the popular idea that it is merely an absence of disease and infirmity is not complete.”
- Encyclopaedia Britannica:
„...in humans, the extent of an individual's continuing physical, emotional, mental, and social ability to cope with his or her environment.”
A szótár hozzáteszi, hogy a fenti csak egy a sokféle meghatározás közül, és viszonyított, mert az az egyén, aki megbirkózik szokásos környezetével, nem biztos, hogy attól akárcsak kissé eltérően is képes helytállni. Ez felveti a környezet fogalmát, amely a szótár meghatározásában:
„...the complex of physical, chemical, and biotic factors that act upon an organism or an ecological community and ultimately determine its form and survival”.

Az első látásra teljesen egyértelműnek tűnő fogalom meghatározása nem is olyan egyszerű, hiszen sok oldala van. Kézenfekvő a *betegség nélküli állapot* meghatározás, de akkor a betegség fogalmát kell pontosan leírni, s ez igen nehéz. Minden sejt, molekula valamilyen feladat ellátására jön létre, ez az élettani szerepe. Ebből kiindulva mondhatnánk, hogy az egészség a szervezet élettani állapota, s ez igaz is. Csakhogy minden szervezetben előfordulnak az élettanitól eltérően tevékenykedő kisebb-nagyobb sejt-csoportok, amelyek a szervezet egészének a tevékenységét gyakorlatilag nem befolyásolják; nem okoznak betegséget. Vagyis betegség nélküli állapotról van szó. A *Dorland's Medical Dictionary (31st edition)* a betegség nélküli állapot meghatározást mégsem tartja elegendőnek.

Javasolt meghatározás:

egészség *health* a szervezet olyan élettani állapota, amelyben sejtjei, szövetei, szervei, rendszerei stb. jóformán az élettani feladataiknak megfelelően működnek, az előforduló kisebb-nagyobb zavarok nem okoznak betegséget. Magában foglalja a szervezet megfelelő testi, lelki és tudati tevékenységét.

■ A betegség, *disease* meghatározása:

- Állami Egészségügyi Ellátó Központ:
„A betegség a társadalmilag elfogadott egészségképtől való olyan eltérés,
- amely csökkenti az élettartamot vagy rontja az életminőséget (azaz halált vagy funkciózavart, és/vagy fájdalmat okoz),
- amelyet az egyén vagy a környezete észlel (beleértve az ellátórendszert, a diagnosztikai eszközök észlelését is).”
- Értelmező szótár+:
„Az élő szervezet működésében bekövetkező zavar, rendellenesség.”

• Magyar Értelmező Szótár:

„Szervezet életműködésében bekövetkező rendellenes elváltozás, kóros állapot, zavar.”

• MedicineNet:

„...illness or sickness characterised by specific signs or symptoms”.

• Oxford Dictionary:

„...illness the state of being physically or mentally ill; sickness bad health.”

• Dorland's Medical Dictionary (31st edition):

„...any deviation from or interruption of the normal structure of function of a part, organ or system of the body as manifested by characteristic symptoms and signs; the etiology, pathology, and prognosis may be known or unknown.”

• Encyclopaedia Britannica:

„...any harmful deviation from the normal structural or functional state of an organism, generally associated with certain signs and symptoms and differing in nature from physical injury. A diseased organism commonly exhibits signs or symptoms indicative of its abnormal state. Thus, the normal condition of an organism must be understood in order to recognize the hallmarks of disease. Nevertheless, a sharp demarcation between disease and health is not always apparent.”

• Merriam-Webster:

1. a condition of the living animal or plant body or of one of its parts that impairs normal functioning and is typically manifested by distinguishing signs and symptoms : sickness, malady infectious diseases a rare genetic disease, heart disease
2. a harmful development (as in a social institution) sees the city's crime as a disease
3. obsolete: trouble”.

• Wikipedia:

„A disease is a particular abnormal condition that negatively affects the structure or function of all or part of an organism, and that is not due to any immediate external injury. Diseases are often known to be medical conditions that are associated with specific symptoms and signs.”

A betegség meghatározása is sokféle megközelítésű. A magyar meghatározások itt is egyszerűek. Az angol kivétel nélkül hozzáteszi, hogy *signs and symptoms*. A *sign* valamilyen vizsgálattal felfedezhető eltérésre utaló jel, a *symptom* pedig a beteg által észrevett eltérés (panasz, testi átalakulás stb.). A magyar tünet szakszó mindkettőt magában foglalja.

Javasolt meghatározás:

betegség *disease* a szervezet élettani működésének, állapotának tüneteket okozó zavar.

■ Életminőség (*quality of life*) meghatározása:

• Állami Egészségügyi Ellátó Központ:

„Általános megközelítésben: az egyén (vagy népesség, népességcsoport) »jól-lét«-érzésének fokmérője, a különböző, számukra fontos testi és lelki aspektusok mentén – figyelembe véve az életminőség objektív és szubjektív vetületeit is.”

(„A huszadik század hatvanas éveiben a fejlett országokban újrafogalmazták a társadalom alapvető célkitűzéseit: a fejlődés útja nem a mindenáron való gazdasági növekedés, hanem az emberek jóllétének, életminőségének javítása.

Így az életminőség-javítás a modern társadalmakban igen fontos célkitűzéssé vált, az életminőség-kutatás több tudományterületnek is szerves része lett. Az életminőséget meghatározó, befolyásoló tényezők és hatásaik vizsgálatára különböző életminőség-modelleket alkotnak, újabb és újabb egészségmutatókat hoznak létre.”)

- Magyar értelmező szótár:
„Életszínvonal. Valamely társadalom, közösség jólétének mértéke, foka. (Jólét: kedvező, gondtalan anyagi helyzet.)”
- Orvosi pszichológia (Kopp Mária, Berghammer Rita, Medicina 2009):
Az életminőség „saját testi és lelki állapotunk szubjektív minősítése, dimenziói: a testi egészség, a fájdalommentesség, a lelki kiegyensúlyozottság és a szociális, társas jólét. Beszélünk általános, egészséggel kapcsolatos életminőségről és az egyes krónikus betegségekre jellemző életminőségről. A szubjektív, egészséggel kapcsolatos életminőség a halálzási kockázat fontos előrejelzője. Krónikus betegségekben a kezelési modalitások megválasztásában van fontos szerepe. A QUALITY rövidítés a minőségi életveket jelenti.”
- Encyclopaedia Britannica:
„Quality of life, the degree to which an individual is healthy, comfortable, and able to participate in or enjoy life events. The term quality of life is inherently ambiguous, as it can refer both to the experience an individual has of his or her own life and to the living conditions in which individuals find themselves. Hence, quality of life is highly subjective. Whereas one person may define quality of life according to wealth or satisfaction with life, another person may define it in terms of capabilities (e.g., having the ability to live a good life in terms of emotional and physical well-being). A disabled person may report a high quality of life, whereas a healthy person who recently lost a job may report a low quality of life. Within the arena of health care, quality of life is viewed as multidimensional, encompassing emotional, physical, material, and social well-being.”
- Wikipedia:
„Quality of life, is the general well-being of individuals and societies, outlining negative and positive features of life. It consists of the expectations of an individual or society for a good life. These expectations are guided by the values, goals and socio-cultural context in which an individual lives. It serves as a reference against which an individual or society can measure the different domains of a personal life. The extent to which one's own life coincides with a desired standard level – or, put differently, the degree to which these domains give satisfaction and as such contribute to one's subjective well-being – is called life satisfaction.”

Az életminőség kortárs tükörszó; már elterjedt és kifejező. Többé-kevésbé a jóllét fogalmával azonos. Tényszerűen nehezen leírható: függ a társadalom életszínvonalától, amelyben az egyén él, a társadalmi elvárásoktól, az egyén elvárásaitól és közvetlen környezetétől, mit tart az egyén jó életnek stb. Vonatkoztatják a társadalomra és különböző embercsoportokra, közösségekre.

Javasolt meghatározás:

életminőség *quality of life* az egyén (társadalom, közösség) saját megítélése szerinti jólléte. Az egyén véleményalkotása, magában foglalja a személyiségéből és közvetlen környezetéből adódó elvárásokat, célokat, valamint ezek társadalmi vonatkozásait is. Az orvosi gyakorlatban szokásosan a betegségeknek, kezeléseknél az egyén jóllétére gyakorolt hatását értjük alatta.

TISZAMARTI ANTAL: ORVOSI NYELVÜNK HELYES MAGYARSÁGA (1943)

Szemelvények egy elfelejtett orvos nyelvemlék könyvéből (1)

Ezt a könyvet a *Magyar Orvosi Nyelv* 2007-es számában Tóth Emil ismertette (1). Az alábbiakban és a folyóirat következő számaiban részleteket adok közre.

A könyv bevezetőjében Tiszamarti ezt írta:

„Munkám már évek óta kész. Hogy mégis miért csak most jelenhetett meg, annak felpanaszolásával nem akarok érzelegni. Csupán egyet: nem alkudtam meg a legjelentéktelenebbnek látszó nyelvhelyességi kérdéseinkben sem. Az én nyelvhelyességi ítéleteim nem rögeszmék, hanem nyelvtudományi és nyelvészeti alapú megállapítások.”

A példák zömét a kéziratok javításakor gyűjtötte, azokat pontosan idézi, akkor is, ha nem teszi idézőjelek közé.

Könyvét így indította útjára:

„Magyar orvosok vagyunk, tehát magyarosan és szakszerűen kell írunk. A komolyan igyekvőt erre okvetlenül megtanítja ez a könyv, melyet szeretettel ajánlok Rendünk minden tagjának.”

Az Előszót Vámosy Zoltán írta:

„Az írás sikerében tehát nemcsak a tartalom a fő és egyetlen tényező, hanem abban a forma, »az írás művészete« is lényeges szerepet játszik.”

Vámosy ennek szellemében ajánlotta a könyvet, mondván: Tiszamarti összeállítását tanít meg bennünket az írás művészetére.

HIBÁS ÖSSZETÉTELEK (MELLÉKNEVEK)

Magyar szellemű összetételek:

tősgyökerez, holteleven, kétértelmű, szalmaszínű (nem szalmasárga); vérfoltos, epeköves, harmadszakos (például syphylis), háromkeresztes, előhasi, egyhasi, kismalmányi, gyermekfejnyi; fogafájó, magvafolyó, belekijáró, inaszakadt, gutatüött, lábatörött, napégette, botcsinálta; foghúzó, vizelethajtó, nagyehető, szeszemissza, dologtehetetlen; messzelátó, szívreható, éhenholt, tűzröplattant; húzó-rángó (tonikus-klonikus), tenyeres-talpas, csonka-bonka, hórihorgas, újdont-új.

„Kis mutatékunk is bizonyítja, hogy szóalkotásunknak ez a területe is mily gazdag. Nem volt tehát semmi szükség arra, hogy öregapáink a -reich, -arm, -frei, -fahig, -voll, -krank stb. német mellékneveket szolgáló módon nyelvünkre erőltessék. Ám őket még mentheti irodalmi nyelvünk akkori forrása s az a nagy aránytalanság, mely buzgalom és nyelvi tudásuk között volt. De mi menti vajjon kortársainkat, akik ragaszkodnak ezekhez a szönyomorékokhoz, sőt nap nap után újabbakat vetélnék? Eldöbbenünk, ha csak a bennünket érdeklők egy részét is sorba szedjük, s végigtekintünk rajtuk: mennyien vannak, s hogy befészkeltek magukat, holott semmi keresnivalójuk nincs a mi ugor nyelvünkben!”

-**azonos csoportazonos vér**: azonos csoportú v. azonos csoportbeli vér.

-**beteg epekőbeteg** (epéköves, epekőkóros – alapszava epekőkór); **fogbeteg** (fogbajos, fog[a]fájós, betegfogú, rosszfogú...); **kedélybeteg** (lelkibeteg, kedélybajos); **rákbeteg** (rákos)...

-**biztos** *tűzbiztos* (tűzálló, tűzpróbás); *bombabiztos* (bombaálló, bombabíró).

-**bő** *vízibő* (bővizű, sokvizű, vízben bő, vizes); *vérbő* (bővértű, sokvértű, pozsgás, vértódulásos, vértolulásos).

-**dús** *sikerdús* (sikeres, nagysikerű, eredményes, foganatos); *színdús* (színes, sokszínű, színpompás, tarka); *sejtdús* daganat (sejtes, soksejtű, rendkívül sejtdús alapszövetbe ágyazott helyett sejtes alapszövetbe); *zsírdús* (zsíros, zsírban bő, bőzsírú)...

-**gazdag** *eszmegazdag* (eszmés, gondolatos, sziporkás; eszmében gazdag, nem pedig eszmékben gazdag); *tünetgazdag* (tünetes, soktünetű).

-**idegen** *fajidegen* fehérje (idegen fehérje, idegenfajú, másfajú, másfajta, fajamás).

-**képes** *életképes* (élőképes, életrevaló, élhető); *bomlásképes* (bomlékony, bomlós, könnyen bomló).

-**képtelen** *reakcióképtelen* egyén (reakcióra képtelen), *működésképtelen* (működőképtelen, működésre nem képes).

-**mentes** *baktériummentes* (csírátlan, csírától mentes); *szövődménymentes* (szövődménytelen, szövődmény-nélküli); *lázmentes* (lázatlan, nem lázas, nincs láza).

-**reszistens** *sugárreszistens* (sugárálló), *insulinreszistens* (insulinálló).

-**szegény** *vérszegény* (végleg gyökeret vert), *sószegény* (sótlan, sószűkés), *sejtszegény* (kevesejejtű, sejtszűkés).

-**teljes** *erőteljes* (erős, nagyerejű, erővel teljes). Stb.

A túl- előtagú melléknevek is német hatásra terjedtek el: *túlokos* (okosdi, tudákos, tudálékos); *túlnyomó* rész (legnagyobb rész, valaminek a derék része); *túltáplált* (helytelen ebben az értelemben: kövér, hájas, elhízott)...

SZABATOSSÁG

A szabatosság „a tartalom és a forma egysége, a kifejezés tökélye.”

„Ez annyit jelent, hogy világosan, logikusan elgondolt közölnivalónkat olyan nyelvi formába öltöztetjük, mely éppen azt mondja (= minőségi azonosság) és éppen annyit mond (sem többet, sem kevesebbet = mennyiségi szabatosság), amit, illetve amennyit ki akarunk fejezni. Más szóval: az a kifejezésforma lesz szabatos, mely szinte kényszeríti az átvevőt – hallgatót vagy olvasót –, hogy ugyanazt lássa, amit a közlő lát, illetőleg ugyanazt gondolja, amit az gondol. Röviden: hogy tudattartalma azonosuljon a közlő tudattartalmával. A világosság fő célja a könnyen-érthetőség, a szabatosságé – a kifejezés lehető legnagyobb pontossága által – a pontos megértés.”

Másodrendű elemként a szabatossághoz tartozik a *tárgyhoz illőség* és a *nyelvtisztaság*.

„A szabatosság nyelvi alapja a nyelvtani helyesség. Tehát az idegen-szerű irály is lehet szabatos, ha nyelvtanilag helyes” (irály jelentése: stílus).

„A szabatosság a pallérozott agyú ember erénye. Fegyelmeztett gondolkodás nélkül nincsen szabatos irály.” Alapja természetesen a megfelelő tárgyismeret. „Nyelvi alapja pedig a már említett nyelvtani és nyelvhelyességi tudáson kívül a szók (rokonértelmű szavak, műszók) pontos jelentésének, hangulati velejárójának ismerete, a kifejezések és szólások súlyának, értékének biztos mérlegelni tudása, egyszóval a nyelv stilisztikai birtoklása is.”

IRODALOM

1. Tóth Emil *Tiszamarti Antal: Orvosi nyelvünk helyes magyarsága, 1942.* Magyar Orv Nyelv 2007;7/1:43–4.

„De föltéve, hogy sikerülne valamennyi idegen szót eltávolítanunk s megfelelő, derekas magyar kifejezéssel helyettesítenünk: tudományos nyelvünk tisztaságát, eredeti zamátját ezzel még meg nem alapítottuk. Főbajunk ugyanis nem a műszavak helyes vagy helytelen voltában, hanem ott gyökerezik, hogy a kifejezések megválasztásában, a szavak egybefűzésében, a mondatok kötésében nyelvérzékünk mindinkább cserben hagy, a magyaros észjárás mindjobban kisiklik lábunk alól. Megérzik ez összes irodalmunkon, mely teli van kiváltképp germanizmusokkal s magyarázható eredménye annak, hogy jobbára külföldi mintákon képződünk s művelődünk.”

Greguss Gyula *Észrevételek a természettani műszótár ügyében* (Hátrahagyott kézirat)
Természettudományi Közöny 1873;43:93–9.

„A tudósnek nem szabad elfelejtenie, hogy mivel tartozik a nemzet nyelvének, mely nyájas készséggel kelti gondolatait és segíti világra eszméit. Bizony nem volna szép dolog, ha hála fejében szép hazai szavainkat feláldozná rút idegeneknek és ott élne nem hazai szóval, meg talán csak azért, mert tudományosabb színezetű, ahol eredetieink is csakolyan jól vagy még jobban is megteszik. Ez nemcsak ízléstelenség, hanem nyelvünk ellen elkövetett oly nagy tiszteletlenség volna, hogy ellene a legszigorúbban kellene tiltakoznunk.”

Greguss Gyula *Észrevételek a természettani műszótár ügyében* (Hátrahagyott kézirat)
Természettudományi Közöny 1873;43:93–9.

Berényi Mihály, Bősze Péter

Mondatszerkesztési gyakorlatok

A gyakorlati példák kéziratokból, megjelent közleményekből valók (névtelen idézetek). Az összeállítás, elemzés célja a terjedőssé vált magyar orvosi tudományírásnak a szabatos írásmód irányába terelése. Rávilágítani arra, hogy az egyszerű, tömör és pontos tudományírás mennyivel előnyösebb.

■ *Másik vizsgálatban platinaalapú kemoterápiás kezelés hatékonyságával összevetve bár rövidebb betegség előrehaladás mentes időt (PFS) eredményezett (8,3 vs. 12,7 hét), de a tünetek stabilizálása szempontjából hatása összemérhető volt, jóval kevesebb mellékhatás és jobb életminőség mellett.* (290 leütés)

Javaslatunk: Másik vizsgálatban a platinaalapú kezeléssel hasonlították össze. A hormonkezelés a súlyosbodástalan túlélést ugyan kevésbé hosszabbította meg (12,7 és 8,3 hét), a tüneteket ugyanúgy csillapította, enyhébbek voltak a mellékhatások, ezért a betegek állapota jobb volt. (267 leütés)

(Az előzményből tudjuk, hogy hormonkezelésről van szó, azt hasonlítjuk össze a platinaalapúval.) Angol mondatkészítés, lassan értelmezhető.

A tagmondatok összefonódnak egymással, állítmányok maradnak ki. A magyar mondat szerkezet egyik fő jellegzetessége az igei állítás kimaradása.

Szükségtelen a *bár* és a *de* kötőszó együtt, elegendő az egyik: bár rövidebb..., a tünetek...

Az első tagmondatból nem azonnal világlik ki, hogy a platinaalapú kezelésnél hosszabb az előrehaladás-mentes túlélés. Az előrehaladás-mentes jelöletlen szóalakat (az előrehaladástól mentes helyett), ezért szóösszetétel. Lévéen 3 tagú és 6 szótagnál hosszabb (6 : 3-as szabály), kötőjellel társítjuk.

A tünetek stabilizálása azt jelenti, hogy gondosan vigyázunk rájuk, ne változzanak; vagyis ellenkezője annak, amit a szerző mondani akar. A tünetek enyhítése, mérséklése, csillapítása szempontjából a két kezelés egyformán volt hatásos.

Az utolsó tagmondatból sem azonnal derül ki, hogy a hormonkezelésnek volt jóval kevesebb mellékhatása, ezért a betegek életminősége jobb volt.

Az *életminőség* nemzetközi magyar szó, a *quality of life* tükörfordítása. Hagyományosan az életszínvonal, életszint szavakat használjuk, az életminőség nemzetközileg meghatározott jelentése is ezt fejezi ki. Az orvosi nyelvben inkább az egészségállapotra utal, és ebben az értelemben alkalmazható is. Mégis, ha a mondandó kifejezhető hagyományosan, azt válasszuk. Például: A kezelésre javult a betegek életminősége (a beteg állapota, erőnléte stb.).

■ *Az ilyen típusú beavatkozások alkalmával myomectomy, supracervicalis méh amputáció is végezhető egyidejű myoma-uterus morcellatio kíséretében.* (143 leütés)

Javaslatunk: Ilyen beavatkozáskor darabolással eltávolítható az izomdaganat vagy csonkolható a méh. (86 leütés)

Fölöttébb idegen és terebélyes mondat; csaknem kétszerese a szabatos változatnak.

Az ilyen típusú beavatkozások alkalmával részmondat sokszorosan terebélyes: az ilyen típusú egyszerűen: ilyen; a beavatkozás alkalmával pedig beavatkozáskor.

A *méhamputáció* szóösszetétel, különírása súlyos helyesírási hiba (jelöletlen birtokos szerkezet). Magyarul: méhcsonkolás.

A *egyidejű myoma-uterus morcellatio kíséretében* idegenszavas bővítés és terebélyes. Myomamorcellatióról és uterusmorcellatióról van szó, vagyis darabolásról, például méhdarabolás. Az *egyidejű* és a *kíséretében* felesleges: a -val raggal a *kíséretében* helyettesíthető: a *méhcsonkolással* ugyanazt fejezi ki, mint az *egyidejű méhcsonkolás végzésével*.

■ *Az OCEANS vizsgálat eredményei alapján a platina alapú kombinált kemoterápia mellett (akár paklitaxellel, akár gemcitabinnel), majd fenntartó kezelésként adott bevacizumab jelentősen növelte a betegség előrehaladása nélküli időt (PFS). A bevacizumab a gemcitabin–carboplatin kezeléshez adva 4 hónappal, a paclitaxel–carboplatin kezelés kiegészítéseként 5 hónappal hosszabbította meg daganatmentes túlélését.* (418 leütés)

Javaslatunk: Az OCEANS vizsgálatban részt vett kiújult petefészekrákos betegek daganattalan túlélését a platina–paclitaxel, illetve a platina–gemcitabin kezeléssel együtt, majd utána fenntartó kezelésként adott bevacizumab jelentősen (öt, illetve négy hónappal) meghosszabbította. (268 leütés)

Bonyolult, terjedős és zavaros fogalmazás.

A mondandó lényege: a platina–paclitaxel vagy platina–gemcitabin kezeléssel egyidejűleg és utána még hetekig adott bevacizumab a betegség súlyosbodását gátolva hosszabbította meg a kiújult petefészekrákban szenvedő nők életét. Az előzményekből tudjuk, hogy azokhoz viszonyítottak, akik ugyanazt a kezelést kapták bevacizumab nélkül.

Mi történt pontosan? Az OCEANS vizsgálatban kiújult petefészekrákos betegeket kezeltek több csoportban. Az egyikbe sorolt betegek platina–paclitaxelt, a másikba tartozók platina–gemcitabin kezelést

kaptak, mindkettőt kiegészítették bevacizumab adásával. A kezelést követően a bevacizumabot még hetekig tovább adták. Az ellenőrző csoportban lévő betegek ugyanolyan platina–paclitaxel, illetőleg platina–gemcitabin kezelést nem egészítették ki bevacizumabbal. Azoknak az asszonyoknak a ráktól mentes élete, akik platina–paclitaxel és bevacizumab kezelésben részesültek, öt hónappal hosszabb volt, mint azoké, akik platina–paclitaxel kezelést kaptak bevacizumab nélkül. Ez az időszak a platina–gemcitabinnal kezelteknél négy hónap volt.

Hibás fogalmazás: ezek a gyógyszerek *nem az OCEANS vizsgálat eredményei alapján* nyújtják meg ezt az életszakaszt. Természetesen írhatjuk, hogy *az OCEANS vizsgálat eredményei alapján megállapíthatjuk...*, de akkor jelen időben kell fogalmazni (növeli a betegség...).

...növelte a betegség előrehaladása nélküli időt (PFS). A PFS (progression-free survival) olyan túlélési időszak, amelyben a daganat nem növekszik. Ebből nem derül ki, hogy a betegnek van-e daganata vagy nincs, csak azt tudjuk, hogy nincs daganatnövekedés, legalábbis nem észlelünk daganatnövekedést. A második mondatban daganatmentes jelző van. Ebből arra következtethetünk, hogy a kezelés a daganatot elpusztította, és a betegek élete olyan időszakkal lett hosszabb, amelyben a daganat nem újult ki. Ezt egyszerűen *daganatlan túlélésnek* mondhatjuk.

Jól példázza ez a két mondat is az angol kifejezéseknek a magyarul fogalmazást nehezítő hatását: a szerzők azt hiszik, hogy illik a dolgozatukba beletenni a *progression-free survival (PFS)* kifejezést, avagy annak magyar fordítását, mert akkor tudományos a cikk, így felel meg a nemzetközi tudománynak. Magyarul pontosan fogalmazunk, nem fordítunk. Megnevezzük, hogy milyen túlélésről van szó. A PFS említése pedig teljesen szükségtelen.

- *Szülészeti előzményében egy spontán vetélés érdemel említést.* (61 leütés)

Pontosan és egyszerűen: Nem szült, egyszer vetélt. (26 leütés)

Pontatlan és hosszú mondat.

Nyilván nem a szülészeti előzményében érdemel említést, hanem a szülészeti előzményéből érdemes kiemelni valamit. A példában egy spontán vetélést. Miért érdemel említést? Majdnem elvérzett miatta? Nyíra megrázta, hogy még az öngyilkosság gondolata is felmerült? Elvált miatta? Vagy valamilyen más okból?

A szerző valószínűleg az akarja mondani, hogy az asszony egyszer volt állapotos, és elvetélt. Mégsem zárható ki, hogy szült is, csak az nem érdemel külön említést. A tudományírásban egyértelműen kell fogalmazni. A *nem szült, egyszer vetélt* fogalmazás nemcsak félreérthetetlen, de ~60%-kal rövidebb – hihetetlen hely-, idő- stb. megtakarítás (oldalra vetítve: 100 oldal helyett ~40 oldal!).

- *A sarcomák preoperatív diagnosztikája nagy kihívást támaszt irányunkba.* (71 leütés)

Egyszerűen (megalkuvással): A sarcoma műtét előtti felismerése nehéz. (41 leütés)

Szükségtelen idegen- és divatszós, elnyújtott mondat.

sarcoma – már jövevényszó, ezért *szarkómának* kellene írni, de a tankönyvekben, kézikönyvekben mégis leginkább *sarcoma* formában írják, nyilván a zavaró háttérjelentése miatt. Olvasható azonban magyarul is. Nincs magyar megfelelője, a javasolt *húsdaganat*, *húsany* nevezetek nem terjedtek el. Jobb híján a sarcoma írásmód látszik a legjobbnak. Bugyi István sebészeti könyvében a *sarkoma* elnevezést használja. Megfontolandó ajánlat. Szokásosan

társítják annak a sejtnek, szövetnek a nevével, amelyből keletkezik, például leiomyosarcoma, azaz a simaizomszövet elváltozásából kialakuló sarcoma. Magyarul simaizom-sarcoma, de ez felemás írásmód, simaizom-szarkómaként írható lenne. A kérdés eldöntéséig a görög–latin változat használata a leginkább helyénvaló.

preoperatív – szükségtelen kifejezés: a *műtét előtti* sokkal megfelelőbb; egyébként hosszú í-vel írandó (preoperatív).

diagnosztika – jó magyar megfelelői vannak (*kórisme, kórjelzés, kórmegeállapítás*). Írható másként is, például a *sarcoma felismerése*.

kihívás – igazi angoleredetű divatszó. Használata nem hiba – szövegillő helyettesítése színvonalasabb fogalmazás, például a *sarcoma műtét előtti felismerése nehéz*. A *kihívást támaszt irányunkba* hibás szószaporítás.

A fenti mondatokat olvasva az embernek az az érzése, hogy a terjedősen író szerzők azt hiszik, akkor fogalmaznak tudományosan, szépen, ha mondataikat kiegészítő, többnyire divatos kifejezésekkel, idegen szavakkal cifrázzák. Holott ennek az ellenkezője igaz. A szabatos tudományírás egyszerű, tömör és pontosan fogalmaz, nem visel el semmi többletet. Például: valamely betegségnek *rossz a kórjósata*, nem pedig *rossz prognózissal bír*. Természetesen fogalmazhatunk másképpen is, nem szükséges ragaszkodni a *kórjóslat* szakszóhoz, noha hagyományosan használjuk. Mondhatjuk: *ez a betegség végzetes; nem jók a kilátások* stb., de mindig csak a legegyszerűbben.

A hagyományok rögzülnek, például esetismertetésekből rendre szerepel a *kórelőzményben szó: a kórelőzményben nincs érdemleges*. Nem hiba, de nem kell ragaszkodnunk hozzá. Például: *a kórelőzményben magas vérnyomás és méhestrák szerepel*. Ez nem csak terpeszkedő, hanem pontatlan is: magas vérnyomása csak volt, avagy most is van, és szed gyógyszert? Megfelelőbb az: *évek óta magas a vérnyomása és méhestrákja volt fogalmazás*.

- *A V4-ek összehívásának a célja, egy a közép-kelet európai országokat érintő, a méhnyakrák okozta magas megbetegedés és halálozás okának felderítése. Közös érdekünk a méhnyakrák megelőzési lehetőségeinek széles körű ismertetése, mind az egészségügyi dolgozók, mind a lakosság körében. Fontosnak tartottuk a primer prevenció és a hozzá kapcsolt új szűrési modell megismertetését az orvosok körében.* (396 leütés)

Javaslatunk: A V4-ek összehívásának a célja annak kiderítése, hogy az európai közép-keleti országokban miért gyakori a méhnyakrák, és miért nagy a halálozása. Közös érdekünk a méhnyakrák megelőzési lehetőségeinek ismertetése az egészségügyi dolgozók és a lakosság körében. Fontosnak tartjuk az orvosok tájékoztatását a megelőzés és a szűrés legújabb módszereiről. (350 leütés)

Első mondat:

Teljesen zavaros: értelmetlen az *egy a közép-kelet-európai országokat érintő... okának felderítése*. A mondat első része után tárgy kell, például bizottság, társaság, szervezet stb. Ha azonban az *egy* nincs, ez nem kell: *célja a közép-kelet európai országokat érintő (valami) okának a felderítése*.

Hasonlóan értelmetlen a *méhnyakrák okozta magas megbetegedés*. A méhnyakrák maga a betegség; nem okoz megbetegedést. A magas megbetegedés helytelen, angol ihletésű (*high morbidity*); egyszerűen: gyakori méhnyakrák. A halálozás sem magas, hanem nagy. Az okot inkább kiderítjük; felderítünk például valamilyen tájat.

Egyszerűen: ...célja annak kiderítése, hogy az európai közép-keleti országokban miért gyakori a méhnyakrák, és miért nagy a halálozása.

Második mondat:

Érthető, de túlírásos: megadja, hogy mire vonatkozik a széles kör, így nem kell leírni, hogy széles körű. (...ismertetése az egészségügyi dolgozók és a lakosság körében.)

Harmadik mondat:

Főlegesen idegen szavakat tartalmaz.

- Az utóbbi évtizedekben elterjedtek a világszerte észleljük a laparoszkópos műtéti technikák térhódítását, melynek alkalmazásával a szervek, szövet részletek darabolással, morcellatioval kerülnek eltávolításra a hasüregből. Ilyen eljárások során az occult malignomák esetén a daganat disszeminációjával és az ezzel járó up-staging valós kockázatával lehet számolni. Ezért felhívjuk a figyelmet a megalapozottan gyanús esetekben a gondos preoperatív kivizsgálás fontosságára. Amennyiben malignitás lehetősége merül fel, akkor a hagyományos ablasztikus műtétet kell előnyben részesíteni. Laparoszkópos technika alkalmazása esetén endobag vagy mini laparotómia használata lehet a követendő módszer. (690 leütés)

Javaslatunk: Az utóbbi évtizedekben világszerte elterjedtek a hastükrözéssel végzett műtétek, az eltávolítandó szervek, daganatok darabolással való eltávolítása. Ilyenkor a rejtett rosszindulatú daganatok szóródhatnak, növelve a stádiumfokozatot, ezért felhívjuk a figyelmet a műtét előtti alapos vizsgálat fontosságára, kivált gyanús esetekben. Ha a rosszindulatúság felmerül, a hagyományos műtétet kell előnyben részesíteni. Hastükrözéskor a szervzacskó használata vagy gomblyukmetszés végzése javasolt. (503 leütés)

Első mondat:

A körülményesen, bonyolultan fogalmazott elkalandozó bekezdés első, elnyújtott mondatában (Az utóbbi évtizedekben elterjedtek a világszerte észleljük a laparoszkópos műtéti technikák térhódítását ...) elírás és helyesírási hiba van: az a helyett és kell, előtte pedig vessző (elterjedtek, és világszerte...). A laparoszkópos műtéti technikák túlírás: a laparoszkópia (magyarul hastükrözés) műtéti eljárás, így elegendő a hastükrözési módszerek. A térhódítás hozzatétele cífrázás. Egyszerűen: Az utóbbi évtizedekben világszerte elterjedt a hastükrözési módszerek alkalmazása... Hibásan kezdődik a mondat második része: térhódítását, melynek alkalmazásával...; nem a térhódítás, hanem a hastükrözés alkalmazásakor darabolunk (rossz az alkalmazásával szóalakzat is). A morcellatioval idegen szó szükségtelen, a darabolással ugyanazt jelenti. A kerül eltávolításra pedig jellegzetes terjengős kifejezés: távolítjuk el. A hasüregből szó főlegesen: hastükrözéssel nyilván a hasüregből távolítottuk el.

Második mondat:

Angolkóros terjengősség. Az eljárások során egyszerűen eljárásokról, az esetén a daganat főlegesen; az occult malignomák disszeminációjára (a rejtett rosszindulatú daganat szóródása) elegendő. Az up-staging kifejezésnek nincs helye magyar szövegben. A valós kockázatával lehet számolni hibás, mert ha a daganat szóródik, magasabb stádiumba kerül.

Harmadik mondat:

Ez elfogadható, érthető, de egyszerűsíthető. A preoperatív szó nem kell.

Negyedik mondat:

Terjengős fogalmazás. Az [a]mennyiben malignitás lehetősége merül fel, akkor a hagyományos ablasztikus műtétet kell előnyben részesíteni fogalmazás helyett: Ha felmerül a rosszindulatúság (lehetősége), a műtétet a has megnyitásával célszerű végezni mondat megfelelőbb.

Utolsó mondat:

Terjengős kifejezések sokasága: laparoszkópos technika egy szóval hastükrözés; alkalmazása esetén – alkalmazásakor; lehet a követendő módszer angolból fordított divatosság, de nem hiba. Az endobag magyarul szervzacskó, a mini laparotómia pedig gomblyukmetszés.

- Fertilis korban lévő nők univerzális szűrése terhesség előtt pajzsmirigy betegség irányába nem indokolt. (103 leütés)

Javaslatunk: A fogamzás előtt szükségtelen a pajzsmirigybetegségek szűrése. (62 leütés)

Terjengős mondat: már az első négy szó kettőre cserélhető (fogamzóképes nők), továbbá betegség irányába helyett: betegséget. Ám ezek el is hagyhatók, hiszen magától értetődik, hogy a babát akaró nő fogamzóképes korban van. A pajzsmirigybetegség szóösszetétel – jelöletlen szerkezet. Helyesen: szűrése pajzsmirigybetegség irányában, nem pedig irányába – nem hova kérdés! Valaminek az irányában (részeként) szűrünk; de: szűrésre megyünk a kórházba.

Az univerzális jelző nemcsak szükségtelen idegen szó, de a jelentésében is van némi eltérés: egyetemességet, mindenkire (szükségyszerűen) kiterjedt sejtet.

A mondat második része angol mondatszerkesztés (screening prior to gravidity for thyroid diseases is not indicated). Magyarul az állítmány jönne előre, mert azt hangsúlyozom, hogy nem indokolt (nem indokolt a pajzsmirigybetegséget szűrni). Névszói állítmánnyal (szükségtelen) még magyarosabb.

- Tízből kilenc magyar D-vitamin hiányos, különösen a téli időszakban. (68 leütés)

Javaslatunk: Tízből kilenc magyar ember D-vitamin-hiányos, főleg télen. (58 leütés)

A hibás mondat szerint a magyar D-vitaminok többségéből valami hiányzik, például a hatóanyag, amire különösen télen kell figyelni. Az író a magyar-t alannak szánta (a magyar emberek vitaminhiányosak), de a D-vitamin jelzője lett, mivel külön írta a hiányos-t. A 17 leütésből álló A téli időszakban helyett az 5 leütésnyi télen is megfelel.

- A legtöbb alsó szakasz ureterkő eltávolítható kőkosárral. A veseelzáródást okozó kis, alsó szakasz ureterkő spontán távozott.

Egy- vagy kétoldali alsó szakasz ureterelzáródás is kialakulhat. Felső/középső/alsó szakasz ureter.

Javaslatunk: A húgyvezeték alsó szakaszáról a legtöbb kő eltávolítható kőkosárral.

A húgyvezeték alsó szakaszából a veseelzáródást okozó kis kő kiürült.

A húgyvezeték alsó szakasza mindkét oldalon is elzáródhat.

A húgyvezeték felső/középső/alsó szakasza.

Az urológiában nagyon elterjedt alsó szakasz ureterkő, alsó szakasz ureterelzáródás stb. angol eredetű, magyartalan kifejezés. Passage of lower tract ureter stones. Ebben a mondatban a lower tract főnévi jelző, az ureter stones jelzője, magyar jelentése alsó szakaszi, alsó szakaszon levő, ezért a mondat magyarul: A húgyvezeték alsó szakaszán levő kő kiürülése. / Az alsó szakaszi húgyvezeték kiürülése. Furcsa volna, ha az Országos Vízjelző Szolgálat A Duna felső szakaszán árvíz fenyeget helyett ezt közölné: Felső szakasz Duna-árvíz fenyeget.